

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно–гуманітарних наук
Кафедра історії України

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Бакалаврська робота
ЖІНОЧІ ПРИКРАСИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Клименко Софії Борисівни

студентки 4 курсу

групи ІСТб–1–22–40д

Науковий керівник:

доктор історичних наук

професор кафедри історії України

Відейко Михайло Юрійович

Роботу захищено «___» _____ 2026 р.

Оцінка _____

Київ – 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПРИКРАС.....	6
1.1. Джерела для вивчення	6
1.2. Історія досліджень.	11
РОЗДІЛ 2: ВІДОМОСТІ ПРО МАТЕРІАЛИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ	
ВИГОТОВЛЕННЯ ПРИКРАС	32
2.1. Класифікація прикрас	32
2.2. Матеріали для виготовлення прикрас	44
2.3. Технології виготовлення прикрас	52
РОЗДІЛ 3: СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ТА САКРАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИКРАС У	
ТРИПІЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	61
3.1. Соціокультурне значення прикрас	61
3.2. Сакральне значення прикрас	66
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	80
ІЛЮСТРАЦІЇ	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Трипільська культура є одним із найвизначніших феноменів мідно–кам’яної доби. Завдяки високому рівню розвитку соціальної структури, ремесел та мистецтва вивчення її матеріальної спадщини є надзвичайно цінним для історичної науки. Проте значний масив наукових пошуків традиційно був спрямований на дослідження архітектурно–планувальних особливостей поселень та керамічних виробів, аналіз яких слугував головним інструментом для реконструкції життєдіяльності трипільського суспільства. Хоча прикраси є самостійним джерелом інформації, що розкриває складну структуру світогляду енеолітичної спільноти, її поглядів на естетичні цінності, соціальну ієрархію та сакральні уявлення.

Актуальність даної теми зумовлена також тим, що потрібно чітко окреслити та класифікувати типи прикрас, такі як намиста, браслети, амулети, і впорядкувати матеріали, технології та способи їх виготовлення, адже вони відображають рівень ремесла і майстерності, які були для цього необхідні. Систематизація накопичених даних дозволить розглянути їх не просто як елементи декору, а як індикатори глобальних історичних процесів, що відбувалися в енеолітичну добу.

У сучасному контексті актуальність теми набуває особливого значення через зростаючий інтерес суспільства до витоків історичної спадщини, і надбання трипільської культури виступають фундаментальним пластом для розуміння формування суспільного устрою на українських територіях. Прикраси є найбільш виразними символами культурної пам’яті, які дозволяють поглибити уявлення про її особливості і значення. Аналіз цих артефактів сприяє актуалізації археологічної спадщини в інформаційному просторі та популяризації даної теми для подальшого вивчення.

Таким чином, дослідження прикрас трипільської культури виходить за межі суто описового висвітлення артефактів, стаючи ключем до розуміння динаміки соціальних трансформацій та технологічного прогресу даної епохи. Систематизація цих знань дозволяє не лише реконструювати автентичний вигляд і духовний світ стародавнього населення, зберігаючи його унікальну цінність для глибшого пізнання матеріальної культури енеоліту, а й забезпечити належне місце трипільської спадщини в контексті загальноєвропейської культурної історії.

Об'єктом дослідження є комплекс прикрас як джерело для вивчення матеріальної спадщини, соціальної ієрархії та духовних уявлень трипільської культури.

Предметом дослідження є типологічні та технологічні особливості виготовлення прикрас трипільської культури в контексті відображення соціальних процесів та духовних практик енеолітичного суспільства.

Метою дослідження є класифікація прикрас, здійснення комплексного аналізу матеріалів і технологій їх виготовлення на основі археологічних знахідок та досліджень.

Завдання дослідження:

1. Дослідити джерельну базу та стан наукової розробки з обраної теми.
2. Класифікувати наявні види прикрас, такі як намиста, браслети, амулети, за функціональним призначенням.
3. Визначити сировину, яка використовувалася для виробництва прикрас.
4. Проаналізувати особливості технологічних прийомів обробки каменю, міді, кістки, кераміки та інших матеріалів, якими користувались трипільські майстри.
5. Розкрити соціальну, культурну та символічну роль прикрас в житті трипільської спільноти, визначивши їхнє значення в контексті релігійних практик і суспільних процесів.

Хронологічні межі дослідження. Бакалаврська робота охоплює період пізнього енеоліту (близько 4000–3000 рр. до н. е.).

Територіальні межі дослідження. Бакалаврська робота охоплює межі поширення трипільської культури, що включає сучасні землі України, Молдови та Румунії.

Методи дослідження.

1. Історико-пошуковий метод – використано для виявлення та систематизації окремих археологічних досліджень, наукових звітів та спеціалізованої літератури, що дало змогу створити цілісну джерельну базу роботи.
2. Структурно-типологічний метод – дав змогу створити класифікацію знахідок за їхніми морфологічними ознаками, матеріалами, технологічними особливостями виготовлення та функціональним призначенням, що дозволило виділити та систематизувати окремі типи прикрас.
3. Описово–аналітичний метод – дозволив детально описати візуальні особливості та характеристики знахідок.
4. Порівняльно–історичний метод – застосовувався для зіставлення особливостей матеріалів та технологій виготовлення трипільських прикрас із подібними знахідками інших культур та виокремлення зовнішнього впливу на формування цього ремесла.
5. Метод семантичного аналізу – дав змогу розкрити символічне значення прикрас, розглядаючи їх як джерело інформації про соціальну ієрархію, світоглядну модель, духовно-естетичні та сакральні уявлення трипільської культури.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів (що містять у собі сім підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків.

Ключові слова. Трипільська культура, Кукутень – Трипілля, особисті прикраси, намиста, браслети, кільця, Велика Богиня.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПРИКРАС

У цьому розділі буде здійснено комплексний аналіз дослідницьких пошуків та етапів археологічних розкопок, під час яких було виявлено рештки прикрас трипільської культури. Також внесок вітчизняних та зарубіжних науковців, методи їхньої роботи, еволюцію підходів та поглядів, які вони використовували, починаючи з ранніх досліджень середини ХХ століття і закінчуючи сучасними розвідками. Розглянемо типи знахідок, виявлених на різних територіальних ареалах поширення культури, та особливості їхнього розміщення, що можуть вказувати на хронологічні рамки, датування та функціональне призначення і специфіку використання виробів залежно від матеріалів та стану, в якому вони збереглися. Знахідки трипільських прикрас залишаються відносно рідкісними порівняно з іншими археологічними артефактами, що походять з цього періоду. Щоб скласти повну картину стану матеріальної бази, необхідно простежити етапи від перших одиничних знахідок до великих комплексних відкриттів.

1.1. Джерела для вивчення

Прикраси здебільшого не були основними об'єктами для самостійного вивчення, а розглядалися в контексті досліджень всієї трипільської культури або більш масштабно – в руслі взаємодій культур Європи доби енеоліту. Згадки про них є в публікаціях як українських, так і закордонних науковців. В першу чергу, можна згадати про численні основоположні роботи Михайла Відейка та Наталії Бурдо, до прикладу «Трипільська культура. Спогади про золотий вік». У цій монографії автори пропонують масштабне та всебічне дослідження трипільської культури. Праця є комплексним фундаментальним дослідженням, яке охоплює всі ключові аспекти функціонування трипільського суспільства. Починаючи з детального

аналізу періодизації та географічного ареалу поширення пам'яток до опису повсякденних занять, побуту й розвитку ремесел, гончарства та металургії.

Сьогодні використовується дві системи періодизації, виокремлені на основі стратиграфічних даних¹. Вони розглянуті у інших роботах цих дослідників. До прикладу, «Хронологія і періодизація Трипілля А» Н. Бурдо присвячена уточненню хронологічних меж раннього етапу культури². Своєю чергою, «Нова хронологія Кукутені – Трипілля» М.Відейка базується на впровадженні каліброваних радіовуглецевих дат, що синхронізує трипільські пам'ятки із західноєвропейськими контекстами. Ці роботи написані на основі досліджень Тетяни Пассек, яка створила ще на початку ХХ століття загальновідому періодизацію Трипілля (етапи А, В, С), що використовується дотепер.

Не менш важливе значення для нашого дослідження має інша праця Н. Б. Бурдо «Декоративно-ужиткове мистецтво трипільської культури». На відміну від попереднього загальнооглядового видання, ця книга безпосередньо фокусується на художньо-естетичній та ремісничій спадщині трипільців. Авторка детально аналізує різні види прадавнього мистецтва, серед яких мальована кераміка, антропоморфна й зооморфна пластика, а також дрібна художня пластика, до якої безпосередньо відносяться особисті прикраси та амулети. Книга дозволяє простежити еволюцію орнаментальних мотивів і художніх образів, які носії культури втілювали не лише на стінах посудин, а й у формах мідних підвісок, кістяних пластин чи елементах ритуального костюма. Аналіз декоративно-ужиткового мистецтва у виконанні Н. Б. Бурдо допомагає зрозуміти семантику трипільського декору, де кожна деталь прикраси чи нанесений на неї візерунок розглядаються як складна знакова система та прояв високої естетичної культури.

---

¹ Відейко М. Трипільська археологічна культура в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 3. С. 22.

² Бурдо Н. Б. Хронологія і періодизація Трипілля А // *Археологія*. 1998. № 4. С. 78–88.

Сакральний світ та релігійні уявлення часто постають у працях іноземних науковців. М.Гімбутас у книзі «Цивілізація Богинь» Фундаментальна класична праця, що трактує культуру «Старої Європи», включаючи Кукутень – Трипілля як матріархальне суспільство, де антропоморфні підвіски, амулети та символи відображали культ Великої Богині. Особливу увагу привертають комплексні дослідження скарбів Кукутень – Трипілля та суміжних територій Балкано-Карпатського регіону. Румунські вчені здійснили детальний порівняльний аналіз комплексів, що містили ритуальні предмети та прикраси. У своїх працях вони фокусуються на сакральному підтексті захоронення речей. Дослідники доводять, що такі скарби виконували функцію колективних або індивідуальних офірувань (жертв) божествам задля забезпечення добробуту громади, що демонструє складну релігійну ієрархію тогочасного суспільства. Іншим фундаментальним напрямком у румунській історіографії є вивчення прикрас із твердих матеріалів тваринного походження, зокрема підвісок із просвердлених зубів диких звірів та їхніх детальних імітацій із кістки. Ці знахідки фіксуються у трипільських скарбах престижних товарів. Румунські автори майстерно поєднують технологічний вимір із їхньою семантикою. Вони розглядають трансформацію сировини в артефакт, а згодом у символ.

Невід'ємним джерелом є археологічні звіти, публікації та аналіз знахідок і пам'яток. Матеріали, які безпосередньо вводять у науковий обіг першоджерела, опис конкретних комплексів та унікальних скарбів. Серед вітчизняних публікацій фундаментальне значення має класична праця Т. Г. Мовші «Скарб прикрас з пізньотрипільського поселення в с. Цвіклівці». Ця стаття є першопублікацією та детальним аналізом унікального комплексу мідних і кістяних прикрас, виявленого на поселенні фінального етапу Трипілля. Автор ретельно описує морфологію речей, що робить цю працю еталонним джерелом для вивчення матеріальної культури та технологічних змін наприкінці існування трипільської спільноти. Важливе місце

посідають і закордонні монографічні дослідження, які вводять у науковий простір матеріали із суміжних регіонів Молдови та Румунії. Особливу роль відіграє праця В. А. Дергачева «Карбунський скарб», яка є всебічним дослідженням найбільшого ранньоенеолітичного скарбу. У цій монографії детально проаналізовано сотні мідних, кістяних та виготовлених із морських мушель *Spondylus* прикрас, виявлених у Карбуні, що дозволяє реконструювати витoki ювелірного ремесла на етапі Трипілля А. Нове бачення обігу металу та престижних товарів у регіоні дає інша публікація цього ж автора у співавторстві «Кондрицький клад». Аналіз нещодавно виявленого Кондрицького скарбу суттєво доповнює карту торгівельних шляхів та міжкультурних зв'язків прадавнього населення. Замикає цей ряд ґрунтовна монографія румунського дослідника В. Урсакі «Скарб із Браду», повністю присвячена детальному аналізу відомого енеолітичного скарбу прикрас та культових предметів із поселення у Румунії. Усі ці публікації в сукупності забезпечують дослідження надійною базою першоджерел, без якої неможлива об'єктивна реконструкція розвитку трипільських прикрас. Окрему групу становлять праці, присвячені технологічному аналізу, трасології та вивченню сировинної бази прикрас, що репрезентують сучасні підходи до мікроаналізу артефактів. У вітчизняному науковому просторі вагоме місце посідає монографія Т. Ю. Гошко «Дослідження виробів і технологій трипільської культури». Це дослідження зосереджене на аналізі трипільського інвентарю, давніх ремесел та металообробки. Праця дає змогу детально простежити специфіку виготовлення металевих прикрас, визначаючи технологічний рівень трипільських майстрів та особливості локального виробництва. Водночас глибшому розумінню технологічних процесів сприяє потужний пласт закордонних праць, які представляють західну школу трасології та археометрії. У цих дослідженнях прикраси розглядаються крізь призму вивчення мікрослідів обробки та визначення точного походження сировини. Зокрема, у фокусі уваги представників західної школи перебуває дальня торгівля престижними

товарами, як-от імпорт мушель *Spondylus* та *Dentalium* з Егейського й Середземного морів, що є ключовим для розуміння появи екзотичних намистин на трипільських пам'ятках. Окрім того, закордонні дослідники активно розробляють типологічні карти та методики вивчення кістяної індустрії. Аналізуючи мікроструктуру, сліди контурного різання та свердління на виробих із кістки й рогу, вони створюють надійні аналогії, які допомагають реконструювати специфіку ювелірної справи та обіг прикрас в усьому Балкано-Карпатському регіоні.

Наостанок важливе місце у джерельній базі роботи посідає група матеріалів, що висвітлює дослідження унікальних локальних пам'яток, де ключовим об'єктом мікроаналізу виступає підземний комплекс печери Вертеба. Ця пам'ятка репрезентує собою унікальний сакральний та культовий центр пізньотрипільського населення, у межах якого зафіксовано високу концентрацію специфічних виробів із кістки та рогу, зокрема знакових амулетів із ліроподібними рогами. Залучення подібних об'єктів до наукового обігу сьогодні свідчить про те, що дослідження трипільських пам'яток перейшли на абсолютно новий, якісний рівень, який активно використовує переваги сучасних інформаційних технологій. Яскравим прикладом такої модернізації археологічної науки є функціонування офіційного веб-ресурсу «Печера Вертеба: музей трипільської культури». Ця онлайн-платформа не просто репрезентує підземний комплекс як туристичний чи музейний об'єкт, а виступає повноцінним цифровим комплексом і віртуальним науково-дослідним простором, що забезпечує відкритий доступ до першоджерел.

Особливу наукову цінність цього інтернет-ресурсу становить те, що на його сторінках у вільному доступі розміщено численні публікації М. П. Сохацького провідного дослідника печери Вертеба. Серед них принципове значення для роботи має стаття «Вироби із кістки та рогу з трипільського поселення у печері Вертеба», де автор детально аналізує технологію виготовлення та морфологію кістяних прикрас й оберегів із матеріалів розкопок. Завдяки такій інтернет-публікації

результатів польових сезонів, дослідники отримують можливість у режимі реального часу відстежувати хід вивчення пам'ятки та залучати унікальні знахідки до порівняльних студій. Логічним узагальненням цих пошуків є спільне дослідження М. Сохацького та І. Потехіної «Таємниці печери Вертеба». Ця публікація підбиває підсумок багаторічних міждисциплінарних зусиль, де автори майстерно поєднують аналіз біоархеологічних матеріалів із реконструкцією загального контексту ритуальної діяльності. Таким чином, поєднання традиційного мікроаналізу артефактів із можливостями сучасних онлайн-платформ не лише розширює джерельну базу нашої роботи, а й виводить вивчення трипільської спадщини у глобальний цифровий простір.

1.2. Історія досліджень

Головними джерелами для вивчення є безпосередньо артефакти, виявленні під час численних археологічних розкопок. Одне з найважливіших відкриттів сталося навесні 1959 року в селі Цвіклівці, на Кам'янець-Подільщині, в урочищі «Гряда» (рис. 1) під час земляних робіт, пов'язаних із видобутком каменю, було випадково виявлено важливу археологічну знахідку – уламки посудини та численні прикраси³. Це відкриття стало однією з найбільш значущих подій для вивчення пізнього етапу трипільської культури. Археологічні розкопки показали, що ці прикраси становили справжній скарб, закопаний у глиняній посудині. За допомогою досліджень виявлено, що він належав пізньому етапу трипільської культури, а саме періоду С II. Однак не всі предмети збереглися у повному обсязі, оскільки частина їх була розібрана місцевими жителями. Попри це, вдалося зібрати 822 прикраси, серед яких особливу увагу привертають намиста та підвіски.

---

³ Мовша Т.Г. Скарб прикрас з пізньотрипільського поселення в с. Цвіклівці // Археологія. – К.: Вид-во АН УРСР, 1965. – Т. 18. – С. 161–170.

Однією з найчисельніших частин скарбу є мідні пронизки та намистини (рис. 2). Вони виготовлені з тонких мідних пластин, згорнутих у трубочки. За свідченням Н. В. Риндіної, краї трубочок щільно прилягають один до одного завдяки додатковій ковальській проковці, що робить їх досить міцними та стійкими до деформацій. Пронизки мають різний розмір. Найбільші – довжиною до 5,7 см, середні – від 3,6 до 4,5 см, а найменші – 2–2,5 см. Ці прикраси були популярними в трипільській культурі та часто зустрічаються як у похованнях, так і в скарбах. Хімічний аналіз металу цих прикрас показує, що вони належать до групи металів, поширених у Балкано-Карпатському рудному районі, що підтверджує наявність зв'язків трипільців із більш віддаленими культурами цього регіону. Мідні намистини, що зустрічаються в скарбі, також виготовлені з різних мідних сплавів, зокрема з мідно-миш'якових, що свідчить про можливе кавказьке походження цієї частини металу.

До складу скарбу входять також прикраси з просвердлених зубів благородного оленя (рис. 3, рис. 4). Ці зуби шліфувалися та були просвердлені для створення отворів для нанизування на нитку чи шнур. Поверхня зубів заполірована, а на місцях свердління помітні ознаки корозії, зокрема зеленкуваті плями, які свідчать про контакт із мідними елементами. Подібні прикраси, ймовірно, служили підвісками або амулетами, що носили на одязі або використовували в ритуальних цілях. Ці елементи із зубів благородного оленя також знайдені в пізньотрипільських похованнях, що підтверджує їх поширення у культурі того часу.

Окрім цього, незвичайною була знахідка намиста з черепашок молюсків *Dentalium* (рис. 5). Прикраса складалася з 275 трубчастих пронизок із черепашок молюсків *dentalium*. Ці пронизки мають різний розмір: від великих (8 см) до малих (1 см), і покриті характерним окисом міді. Це вказує на те, що ці елементи могли бути використані разом з мідними виробами, що створювало специфічний

декоративний ефект, коли металеві та черепашкові елементи поєднувалися в одному виробі. Черепашки *Dentalium* були цінними для виготовлення прикрас в пізньотрипільській культурі, хоча аналогів таких прикрас у трипільській культурі та її сучасників виявлено не було. Трубочки черепашок, ймовірно, мали екзотичне значення для носіїв цієї культури.

У складі прикрас також була велика кількість вапнякових бусинок (рис. 6), виготовлених шляхом просвердлення отворів у мініатюрних шматочках вапняку. Їхня форма варіюється від циліндричних до плоских або опуклих, з діаметром від 0,5 до 0,7 см і висотою від 0,2 до 0,3 см. Кожна бусинка має добре відшліфовану та залощену поверхню, що свідчить про високий рівень майстерності їх виготовлення. Намистинки з вапняку часто використовувалися в комбінації з іншими матеріалами, що робить їх частиною складних прикрас.

Розкопки в селі Цвіклівці є надзвичайно важливим етапом у вивченні трипільської культури, зокрема її матеріальної культури та економіки. Це дослідження допомогло глибше зрозуміти рівень розвитку ремесел, а також важливі аспекти обміну між різними племенами в межах Східної Європи. Знахідка підтверджує існування складних соціальних і торгових зв'язків, що існували в епоху пізнього Трипілля, і відображає високу культурну та технічну майстерність цього народу. Не зважаючи на те що це дослідження було проведено ще у середині ХХ століття, його значення не зменшилось і до сьогодні. Вивчення знахідок з Цвіклівців дає важливі дані для розуміння соціально-економічних процесів у Трипільській культурі та її взаємодії з іншими культурами.

Ще однією з найбільш знакових знахідок стала сакральна скарбниця, знайдена поблизу села Карбуна в сучасній Молдові у 1961 році. Вона містила понад 850 предметів, серед яких переважали прикраси, що демонстрували різноманіття матеріалів і технік виготовлення. Було виявлено нетипову знахідку прикрас з

морських мушель *Spondylus*. Серед антропоморфних пластин-підвісок особливої уваги заслуговує масивний екземпляр №5 (рис. 7). Він вирізняється подольною формою нижньої частини, прикрашеною невеликим овальним отвором та центральною опуклістю. Її верхня частина має прямокутні обриси з характерними боковими виступами. Налічує сім з одного боку та вісім з іншого і завершується голівкою з отвором для підвішування. Виріб виготовлено зі зварених та сплющених кусків міді, що підтверджується видимим зварювальним швом. Схожа за типом масивна підвіска №6 (рис. 8) має округлу нижню частину з трьома отворами. Її верхня частина оформлена у вигляді симетричних виступів, що завершуються овальною голівкою. Вага цього виробу сягає 141 г. На його поверхні чітко простежуються сліди кування та зварювання додаткових фрагментів металу для формування країв. Антропоморфні підвіски №7 та №8 (рис. 9, рис. 10) мають кругло-підромбовидну основу з трьома отворами по кутах. Виготовлені шляхом гарячого кування міді з природними домішками. На виробі №8 помітна овальна заглибина біля отвору, яка може бути слідом від початкової невдалої спроби пробити отвір. Технологічна складність простежується і в підвісках №9 та №10 (рис. 11, рис. 12.1). Вони виготовлені із мідних сплавів із вмістом свинцю, миш'яку та інших домішок. Підвіска №9 має розширену овальну нижню частину та голівку з центральним отвором. Її верхній край був спиланий для металографічного аналізу. Екземпляр №10 цікавий тим, що складається з двох зварених кусків металу. Верхній отвір у голівці сильно протертий від тривалого носіння у підвішеному стані. Досить нетиповою є підвіска №11 (рис. 12.2). Вона має напівкруглі пази по краях, що створює враження її перероблення з більшого за розміром виробу. Тонка та нерівномірно розкована підвіска №12 (рис. 12.3) демонструє сліди ремонту. Коли край первісного отвору в голівці повністю стерся, власник пробив другий отвір трохи нижче. Група підвісок під номерами 13, 14 та 15 (рис. 13.1, рис. 13.2, рис. 13.3) характеризується поєднанням розширених овальних або ромбовидних основ

із явними виступами у верхній частині. Підвіска №13 виготовлена зі зварених кусків міді, на зрізі яких добре помітне розшарування металу. Виріб №15 має дугоподібний профіль та бортик. Він з'явився внаслідок грубого пробиття отвору в металі з високим вмістом свинцю. Завершують цей ряд фрагментовані підвіски №16 та №17 (рис. 14.1, рис. 14.2). Екземпляр №16 має трикутну голівку з вм'ятиною від недопробитого отвору та отвори в нижній частині. Які були вибиті з протилежних сторін пластини. У підвіски №17 збереглася лише нижня овальна частина з трьома отворами. Отвори на всіх цих виробках мають характерні сліди зносу, що підтверджує їх використання саме як натільних або ритуальних підвісок.

Аналіз знахідок Карбунського скарбу також налічує ще одну категорію – пластини-підвіски з антропоморфними ознаками. На відміну від попередньої групи, вони мають менш виражені анатомічні риси, тяжіючи до прямокутно-округлих або витягнуто-овальних форм. Одним із найцікавіших технологічних зразків є плоска прямокутна підвіска №18 (рис. 15.1). Вона виготовлена зі зварених та розкованих шматків міді. Зварювальні шви чітко помітні на обох площинах виробу. Підвіска №19 (рис. 15.2) подольної форми є унікальною через наявність двох отворів у голівці та явних слідів ремонту. У місцях сильного стирання металу було проведено додаткове прошивання кусками міді, що добре простежується по боковому краю. Окрему підгрупу становлять подовжено-овальні підвіски (рис. 16). Екземпляр №21 (рис. 16.2) демонструє складну техніку нарощування металу на нижній частині, яка була стерта від тривалого використання. Через це товщина виробу внизу (0,3 см) значно більша, ніж угорі. Підвіски №22 та №23 (рис. 16.3, рис. 16.4) вирізняються тонким розковуванням, причому у №23 верхній край отвору майже повністю стертий.

Особливий інтерес викликають вироби зі слідами вторинного перероблювання або складного ремонту. Підвіска №26 (рис. 17.1) це демонструє.

На її край був наварений додатковий шматок металу через сильне стирання отвору. Підвіски №27 та №28 (рис. 17.2, рис. 17.3) мають форму, що імітує вісімку. У №28 також зафіксована наварка металу біля отвору. Підвіска №29 має трапецивидну нижню частину та виділену голівку, край якої був спиланий для аналізу. Завершує цю групу унікальна пластина особливої форми у вигляді трилисника (рис. 18). Це триєдина композиція з однієї вкороченої та двох подовжених пластин, кожна з яких завершується трикутною голівкою. На її поверхні помітні тріщини та наварка металу для оформлення країв, а всі три отвори мають характерні задирки.

Ще одна група це – пластини-підвіски простих форм №32–39 (рис. 19, рис. 20), що позбавлені антропоморфних ознак. Вони мають форми трапецій, прямокутників або ромбів. Наприклад, підвіска №33 (рис. 19.2) має додатковий навар металу в місцях протертій, а №34 (рис. 19.3) непроварену тріщину, що виникла під час кування. Екземпляр №37 (рис. 20.2) цікавий тим, що після стирання першого отвору в ньому пробрили друге, а на площині вибили ряд округлих заглиблень за допомогою твердої основи. Підвіска №39 (рис. 20.4) має вторинний характер. Вона явно виготовлена з іншого металевого предмета, про що свідчать залишки старих отворів по краях. Завершальна частина аналізу предметів із Карбунського скарбу охоплює групу дископодібних бляшок, нашивних елементів, браслетів та великий масив намистин, що демонструють найвищий рівень трипільського ювелірного мистецтва.

Особливе місце серед знахідок посідають дископодібні бляшки–підвіски, зокрема овальна вогнуто-випукла бляха №40 (рис. 21). Завдяки складному тисненню та пуансонній техніці на її внутрішній стороні майстер перетворив прикрасу на предмет культового призначення. Цей виріб виготовлено зі зварених мідних фрагментів із наступною відковкою на спеціальній формі-болванці для надання об'єму Браслети скарбу поділяються на два типи, один з них суцільні

спіралеподібні браслети під номером 47, 48 (рис. 22, рис. 23) виготовлені шляхом накручування мідного прута на оправу у 2,5–5 витків. Та унікальний складений браслет (рис. 24), що складається з восьми окремих пластин. Краї цих пластин загнуті в трубочки для з'єднання шнуром, що дозволяло браслету бути гнучким і зручно облягати руку.

Категорія пронизок та бус є найчисленнішою і нараховує 11 пронизок та 377 намистин. Пронизки представлені як спіральними, так і трубчастими формами з кільцевим орнаментом, виготовленими зі згорнутих пластин. Намистини ж демонструють надзвичайну різноманітність форм – циліндричні, сферичні та бочкоподібні. Кожна з них виготовлялася індивідуально з коротких смужок або прутиків, кінці яких зварювалися встик із подальшим прокатанням для ідеальної форми. Багато намистин було знайдено згрупованими по дві-три штуки. Це підтверджує їхнє перебування на шнурі на момент потрапляння в землю. Завершують колекцію металеві заготовки, які є фрагментами одного предмета і слугували сировиною для майбутніх виробів.

Важливою частиною знахідки стали прикраси з морських мушель *Spondylus*, що являють собою унікальний артефакт для трипільської культури. Ці мушлі, що були виявлені серед інших предметів у скарбниці, мають великий археологічний інтерес, оскільки вони можуть вказувати на розвинену торгівельну мережу трипільців. Такі прикраси виготовлялися з мушель, що ретельно оброблялися, вишліфовувалися та проколювалися для подальшого нанизування. Знахідки таких матеріалів не лише демонструють технічні здібності трипільських ремісників, але й підтверджують наявність міжкультурних зв'язків. Знахідки з мінералів, таких як мармур і самоцвіти, засвідчують вміння трипільців обробляти тверді матеріали. Намистини з самоцвітів вирізняються яскравими кольорами, що, ймовірно, мали

важливе ритуальне значення або були ознакою високого соціального статусу їхніх власників⁴.

Великий масив прикрас було виявлено поблизу румунського поселення Браду у сучасній Румунії. За довгі роки досліджень, археологам, вдалося знайти значну кількість прикрас, починаючи ще з середини ХХ століття. Найдавніші знахідки належать аж до періоду Прекукутень і Кукутень А та АВ. Археологічна пам'ятка поблизу селища займає важливе положення, яке багато в чому зумовило її значення як одного з ключових центрів культурного комплексу Кукутень – Трипілля. Поселення розташоване на лівій терасі річки Сірет, у західній частині Молдовського центрального плато, де ерозійні процеси приток річки сформували специфічний рельєф із численними вторинними вершинами. Місцевість, яку локальні жителі називають «Скелею» (The Rock's), розташовується над рівнем річки більш ніж на 35 метрів і з трьох сторін омивається водою. Географічні та природні особливості цієї території створювали ідеальні умови для довготривалого проживання. Розташування на виступі тераси забезпечувало чудову видимість навколишніх територій та заплави річки Сірет, що дозволяло контролювати значні ділянки прилеглої місцевості. Ресурсний потенціал регіону, що включав родючі ґрунти, доступ до великої кількості прісної води та розлогі ліси, робив цей ландшафт надзвичайно привабливим для давніх громад, а близькість до річкових ресурсів сприяла розвитку сталих економічних зв'язків. Велике відкриття, що сталося під час археологічної експедиції 1982 року, під керуванням румунського науковця Васіле Урсачі стало винятковою подією. Було виявлено унікальний скарб прикрас, що належить до епохи енеоліту. Він складався з понад 480 виробів із металу та кістки, що робить його одним із найбільших об'єктів за кількістю предметів серед усіх енеолітичних культур Південно-Східної Європи.

---

⁴ Дергачев В. А. Кэрбунский клад. Кишинев, 1998.

Серед різних артефактів було виявлено широкий асортимент прикрас. Серед металевих знахідок особливе місце посідають два масивні браслети. Перший із них мідний браслет (рис. 25), виготовлений шляхом кування прута ромбоподібної форми із загостреними кінцями, що накладаються один на одного на третину окружності. Виріб має достатню вагу (255 г) та максимальну товщину 1,3 см у центральній частині. Його поверхня вкрита благородною зеленою патиною зі слідами архаїчного молотка, що свідчить про ручне виготовлення предмета (Другий браслет (рис. 26) майже ідентичний за формою та технікою виконання, проте дещо менший за діаметром (9 см) та вагою (190 г). Характерною рисою цього виробу є те, що його загострені кінці, хоча і перекриваються, не торкаються один одного, залишаючись на відстані 2–3 см. Центральну частину знахідки становить складне намисто, що налічує сотні елементів, де мідні деталі межують з органічними матеріалами. Зокрема, виявлено 262 кільцеподібні мідні намистини циліндричної форми. Вони виготовлені з тонких металевих трубок (товщиною 0,5 мм), отриманих шляхом згинання фольги навколо стрижня без використання зварювання. Факт того, що багато намистин знайдені зчепленими по дві-три штуки внаслідок оксидації, підтверджує їхнє первісне нанизування на спільну нитку (рис. 27). Цей ансамбль доповнювали 11 трубчастих мідних намистин довжиною 4–6 мм, виготовлених за схожою технологією, де чітко простежується місце з'єднання країв (рис. 28). Поряд із металом у складі прикраси використовувалися екзотичні та природні матеріали. До комплексу входять 15 круглих намистин із чорнуватої склоподібної пасти діаметром 2–3 мм. Крихітний розмір їхніх отворів (менше ніж 1 мм) вказує на використання надзвичайно тонкої нитки для нанизування. Найбільш масовою групою органічних елементів є 190 пронизок із молочних зубів, іклів оленя (рис. 29), які формують намисто. Їхні розміри коливаються від 1,7 до 3 см залежно від віку тварини. На багатьох екземплярах помітні сліди інтенсивного використання: коли перший отвір для підвішування ламався, власники пробивали

другий, що підкреслює високу цінність цих мисливських трофеїв. Окремі намистини є майстерними імітаціями іклів оленя, виконаними з кісток інших видів. Усі кістяні предмети набули характерного зеленуватого відтінку через тривалий контакт із мідними виробами в ґрунті. Завершальними акцентами цієї прикраси виступали дві циліндричні намистини з білого мармуру, ретельно відполіровані до блиску (рис. 30). Також два кільця з мідного дроту з накладеними кінцями (діаметром 1,4 см), які виконували роль застібок на кінцях нитки (рис. 30). Таке поєднання рідкісного білого каменю, блискучого металу, «скляної» пасти та сакральних іклів тварин у складі єдиного намиста є беззаперечним свідченням трипільської майстерності.

Аналіз археологічних матеріалів поселення Браду дозволяє стверджувати, що виявлений там скарб є одним із найважливіших джерел для розуміння духовної та матеріальної культури енеоліту Південно-Східної Європи. Стратиграфічні спостереження, проведені під час систематичних розкопок, дозволяють його чітко датувати фінальними фазами періоду Кукутень А, що відповідає етапу Трипілля ВІ у східному ареалі. Важливо зазначити, що місце знахідки та контекст виключають можливість належності цих речей до поховального інвентарю, оскільки на дослідженому плато, де досліджено вже понад 50% площі поселення, не виявлено жодної могили цього періоду. Перші поховання з'являються тут лише в епоху переходу до бронзового віку і розташовані на значній відстані (50–60 м) від місця знаходження скарбу (рис. 31). Металевий інвентар скарбу також демонструє широку географію зв'язків. Два мідні браслети ромбічного перетину знаходять подібність в паралельних до етапу культури Кукутень – Трипілля культурах Ariuşd, Bodrogkerestur, Tisza–Polgar, Gumelnița–Karanovo VI. Саме з цими культурами були виявлені численні зв'язки⁵. Проте браслети з Браду за своєю вагою та формою є

---

⁵ Відейко М. Трипільська археологічна культура в Україні // Народна творчість та етнографія. 2005. № 3. С. 22–25.

унікальними, що дозволяє виокремити їх у специфічний «тип Браду». Таким чином, знахідки в Бладу репрезентують фінальний розквіт фази Кукутень А⁶.

Сучасний етап археологічного вивчення трипільських прикрас нерозривно пов'язаний із діяльністю експедиції Борщівського краєзнавчого музею під керівництвом М. Сохацького, яка з 1996 року проводить системні дослідження печери Вертеба (рис. 32). Карстова печера Вертеба знаходиться за 1,5 км на північний захід від села Більче–Золоте Борщівського району Тернопільської області. Перша письмова згадка про відвідування печери належать до початку ХІХ ст. Пам'ятка була виявлена у 1820 р. Я. Хмелецьким. Вона досліджувалась розкопками А. Кіркора (1876–1878 рр.), Г. Оссовського (1890–1892), В. Деметрикевича (1898–1904, 1907 рр.), О. Кандиби (1929 р.), М. Сохацького (1996–2017)⁷. Ця пам'ятка датується пізнім періодом трипільської культури (етап СІІ). Таке є унікальним закритим комплексом, де завдяки специфічному мікроклімату підземелля відносно добре збереглися вироби з органічних матеріалів та металів. Дослідження охопили як внутрішні галереї лабіринту, так і поверхнєве поселення над печерою, що дало змогу зафіксувати знахідки в їхньому первинному заляганні.

До роботи у печері Вертеба окрім вітчизняних науковців, того ж Михайла Сохацького і його колеги Інни Потехіної⁸, кандидатки історичних наук, знавця в галузі біоархеології та антропології неодноразово долучались іноземні фахівці. Під час однієї з експедицій спільно з американськими археогенетиками з університету Гранд Веллі та Гарвардської Медичної Школи було виявлено трипільське

⁶ Ursachi V. Tezaurul eneolitic de la Brad, comuna Negri, județul Bacău. – Piatra–Neamț : Editura „Constantin Matasă”, 2004. – 123 p.

⁷ Печера Вертеба : музей трипільської культури : [офіц. сайт]. URL: <https://verteba.com.ua/myhajlo-sohaczkyi-osvoyennya-pidzemnogo-prostoru-pechery-verteba-u-period-trypilskoyi-kultury-2/> (дата звернення: 20.04.2026).

⁸ Потехіна Інна Дмитрівна [Електронний ресурс] // Науковці України : [електронна бібліотека «Україніка»] / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ref0000025554> (дата звернення: 22.04.2026).

ритуальне поховання⁹. Зокрема, у розкопі було зафіксовано унікальне скупчення людських решток у поєднанні з артефактами сакрального характеру, серед яких особливе місце посідає зооморфна та антропоморфна пластика. Важливим аспектом цього дослідження стало виявлення серії прикрас та амулетів, знайдених у безпосередній близькості до поховальних ніш. Серед них виділяються пронизки з трубчастих кісток птахів та підвіски, виготовлені з мушель, іклів собаки, лисиці й оленя (рис. 33), що вказує на стійку традицію використання елементів дикої природи як магічних оберегів. Особливу наукову цінність становлять кістяні пластини, що імітують голову бика з ліроподібними рогами (рис. 34) – такі амулети не лише підкреслюють високу майстерність трипільських різьбярів, а й свідчать про глибоку символічну інтеграцію образу бика в обрядову практику переходу в потойбіччя.

Окрім виробів з органічних матеріалів, експедиція зафіксувала наявність мідних трубчастих пронизок в кількості 14 штук (рис. 35), що підтверджує функціонування торгівельних шляхів між трипільськими громадами та металургійними центрами Балкано-Карпатського регіону навіть у пізній період існування культури. Контекст залягання цих предметів поруч із черепами, на яких було виявлено сліди прижиттєвих маніпуляцій та ритуальних трепанацій, дає підстави стверджувати, що прикраси у Вертебі виконували не лише декоративну роль. Вони виступали невід’ємними атрибутами складних культових дійств, маркуючи особливий соціальний чи релігійний статус осіб, похованих у печерному лабіринті. Таким чином, спільні зусилля українських та американських науковців дозволили реконструювати не лише фізичний тип трипільців, а і їхні естетичні та світоглядні орієнтири крізь призму ювелірного мистецтва енеоліту.

---

⁹ Сохацький М. Таємниці печери Вертеба / Михайло Сохацький, Інна Потехіна // Археологія України за роки Незалежності / відп. ред.: Я. П. Гершкович, Д. С. Гречко ; Ін-т археології НАН України, Всеукраїнська громадська організація "Спілка археологів України". – Київ : Інститут археології НАН України, 2022. – С. 111–119.

Важливе дослідження виробів з міді сталося у Вінницькій області на поселеннях Тростянчик (Тростянецький р-н) та Гарячківка 8 (Крижопільський р-н). Наукова новизна цих пошуків полягає у застосуванні комплексного природничо-наукового підходу, що поєднує класичну археологію з рентгенофлуоресцентним та металографічним аналізами. Використання сучасних спектрометрів та методів мікроскопічного вивчення структури металу дозволило археологам реконструювати повний цикл виробництва – від походження сировини до фінальних етапів обробки готового виробу¹⁰. В результаті проведених аналізів було встановлено, що основою для виготовлення прикрас намистин, спіральнотрубчастих пронизок та знарядь слугувала мідь, виплавлена з окиснених руд. Хімічний склад виробів, зокрема специфічний вміст хлору та мікродомішок срібла й свинцю, дає підстави припускати спільне походження металу з близьких родовищ, що вказує на сталі торгівельні зв'язки та налагоджені шляхи постачання сировини в регіон¹¹. Технологічний внесок цих досліджень полягає у детальній реконструкції ковальських прийомів. Було доведено, що трипільські майстри широко застосовували гарячу деформацію заготовок при температурах 700–800°C, що дозволяло уникати крихкості металу та досягати високої якості виробів. Особливо показовим є виявлення техніки ковальського зварювання, зафіксованої на колючих знаряддях. Цей прийом, характерний для середніх етапів розвитку культури, пояснюється специфікою імпорту міді у вигляді тонких смуг, які майстри змушені були з'єднувати для створення масивніших предметів¹².

Особливе місце в сучасних археологічних студіях посідає вивчення виробів із дорогоцінних металів, знахідки яких на трипільських поселеннях залишаються

---

¹⁰ Рудь В.С. 2016. Заглиблені об'єкти з поселення Тростянчик. Археологія. 2016. №3. С. 65–75

¹¹ Рудь В., Улау Р., Манігда О. 2016. Геомагнітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростянчик. Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae). Львів: НДЦ«Рятівна археологічна служба» ІА НАН України. 2016. Вип. 2. С. 55–76

¹² Гошко Т. Ю. Дослідження виробів і технологій трипільської культури : монографія / за заг. ред. М. Ю. Відейка. Київ, 2020. С. 12–14. ISBN 978–617–7798–33–9.

поодинокими та надзвичайно цінними для реконструкції давніх торгівельних шляхів. Попри те, що за понад століття досліджень було виявлено кілька десятків золотих артефактів, питання джерел походження цього металу тривалий час залишалося відкритим. Важливий внесок у розв'язання цієї наукової проблеми принесли дослідження спільної українсько-британської експедиції, під керівництвом Дж. Чапмена та М. Відейка в 2012 р. на поселенні-гіганті Небелівка у Кіровоградській області, датованому етапом Трипілля VII (близько 4000–3900 рр. до н. е.)¹³.

Визначальною знахідкою стала золота підвіска (рис. 36), виявлена у контексті дослідження унікальної за масштабами громадської споруди, а саме храму. Аналітичні дослідження показали, що підвіска виготовлена з електруму – природної суміші золота (63,87%) і срібла (34,68%). Контекст знахідки заслуговує на окрему увагу. Виріб було зафіксовано в шарі обпаленої глиняної обмазки, що відповідає рівню підлоги другого поверху будівлі, у районі східного входу до центрального коридору. Поруч із металевим виробом було знайдено підвіски з зубів тварин, що дозволяє інтерпретувати ці предмети як залишки єдиного намиста, яке, ймовірно, використовувалося під час ритуальних дій (рис. 37). Наукова значущість цієї знахідки виходить за межі простого поповнення колекції прикрас. Ретельний аналіз стратиграфії, навколишнього ландшафту та відсутності пізніших нашарувань у місці розкопок дозволив дослідникам впевнено датувати виріб мідним віком, відкинувши версії про його пізніше потрапляння у шар. Найважливішим результатом вивчення технології та складу металу стала гіпотеза про його анатолійське походження. Підвіска з Небелівки виступає одним із небагатьох, але вагомих свідчень далеких контактів трипільського населення у південному напрямку. Це відкриття розширює географію міжкультурних зв'язків

¹³ Исследования мегаструктуры на поселении трипольской культуры у с. Небелевка в 2012 году / М. Ю. Видейко, Дж. Чапмен, Б. Гейдарская, Н. Бурдо [и др.] // *Tyragetia*. — 2013. — Vol. VII [XXII], № 1. — С. 97–123.

культурного комплексу Кукутень – Трипільля. Виявлення такого коштовного предмета саме в інтер'єрі храмової споруди підкреслює сакральну цінність золота та його роль у суспільних обрядах, зокрема в ритуалах¹⁴.

Продовжуючи історію дослідження прикрас варто зазначити новий етап у вивченні цих артефактів пов'язаний із застосуванням передових методів фізико-хімічного аналізу, які дозволяють зазирнути всередину структури металу. Зокрема, під час нещодавніх досліджень поселень на вже зазначених раніше, Вінниччині та Кіровоградщині. Поблизу поселення Андріївка було виявлено колекцію мідних виробів. Колекцію в тому числі склали намистина та фрагмент спіральнотрубчастої пронизки (рис. 38). Для їхнього детального вивчення науковці застосували рентгенофлуоресцентний спектральний аналіз та металографію.

Хімічний склад предметів визначався за допомогою рентгенофлуоресцентного спектрометра (модифікації «ElvaX Light»), обладнаного напівпровідниковим Si-Pin детектором. Ця технологія дозволила з високою точністю до тисячних часток відсотка зафіксувати вміст олова, нікелю, цинку, свинцю, срібла та інших елементів на очищеній від окисів поверхні. Паралельно проводився металографічний аналіз, для якого безпосередньо на предметах виготовлялися мікрошліфи. Це дало змогу вивчити мікроструктуру металу під мікроскопом. Контекст знахідок підтверджує їхню стратиграфічну приналежність до розвинених етапів трипільської культури (VI – VII та CI)¹⁵.

Серед сучасних відкриттів можна виокремити знахідку справжнього скарбу, виявленого випадково в місцевості Кодр на території сучасної Молдови у 2021 році. Кодрицький скарб налічував 556 металевих об'єктів, які належать до періоду

---

¹⁴ Гошко Т. Ю. Дослідження виробів і технологій трипільської культури : монографія / за заг. ред. М. Ю. Відейка. Київ, 2020. С. 33–34. ISBN 978–617–7798–33–9.

¹⁵ Гошко Т., Рудь В., Гофманн Р. Нова знахідка мідних виробів трипільської культури від Дністра та басейн річок Південного Бугу. *Київські історичні студії*. 2020. № 2 (11). С. 81–84. DOI: 10.28925/2524–0757.2020.21.

Кукутень А – Трипілля VI. Комплекс був помічений біля коріння одного з дерев на незначній глибині близько 0,2–0,3 м від поверхні. Першовідкривачі звернули увагу на великі фрагменти кераміки жовто-рожевого кольору, які походили від розбитого стародавнього посуду. Також на кілька дрібних, покритих патиною та сильно окислених мідних предметів. Подальше розчищення показала, що на місці знахідки знаходився розвал невеликої глиняної посудини, уламки якої зберегли своє вихідне вертикальне положення (рис. 39). Саме ця посудина (рис. 40) і слугувала контейнером для всього престижного скарбу. Невдовзі всередині розвалу посудини почали з'являтися перші масивні мідні вироби, які виразно виділялися в темному ґрунті яскравим зеленим кольором окиснення. Серед них фіксувалися браслети та мідна сокира-молот, а поруч із ними кремневі наконечники стріл. Ці предмети залягали вперемішку з численними тонкими пластинами, що призначалися для виготовлення складених браслетів, а також дрібними, сильно спеченими між собою циліндричними кільцеподібними намистинами. Найбільшою несподіванкою стало те, що в цій масі дрібного мідного інвентарю знаходилися невелике колечко та витончений дротяний браслет із золота, які чудово зберегли свій первісний вигляд і не піддалися корозії. Під час наступного ретельного обстеження місця знахідки фахівцями-археологами не було зафіксовано жодних супутніх культурних залишків чи слідів життєдіяльності людини. Така скрупульозність дозволяє впевнено стверджувати, що Кодрицький скарб був умисно та спеціально прихований у лісовому масиві, на віддалено від тогочасного селища.

Розглянемо детально найчисленнішу категорію знахідок, а саме прикраси. Золоте колечко в один виток із взаємно накриваючимися кінцями вагою 3 г (рис. 41.1), виготовлене із закрученого голкоподібного дроту з одним гострим кінцем. Поруч із ним залягав другий дорогоцінний виріб золотий кільцеподібний браслет у півтора витка вагою 7,4 г (рис. 41.2), також виконаний з округлого в перетині

дроту із загостреними кінцями. Обидва предмети демонструють високу майстерність первісних ювелірів, які володіли технікою тонкого кування та витягування золотого дроту без деформації матеріалу. Поряд із золотом, вражаюче розмаїття форм та технологічних прийомів демонструє пласт мідних художніх виробів. Серед них виділяється мідна підвіска з односторонньою спіральною головкою у два обороти та довгим стержнем, кінець якого сплющений і вигнутий у петлеподібне ушко для підвішування (рис. 42). Цей виріб вагою 20 г виготовлено з вузької довгої пластини з уплощено-овальним перетином, закрученої в ребро, а на її поверхні чітко помітні легкі вм'ятини від механічної проковки при формуванні. Наступну виразну групу формують суцільнометалеві мідні браслети, які різняться за конструкцією та заготівками. До першого типу відносяться важкі мідні спіралеподібні браслети з рівномірно овальним перетином дроту, як-от масивний екземпляр у вісім витків вагою 92 г (рис. 43.1) та ще більший браслет у тринадцять витків вагою 123 г (рис. 43.2), обидва кінці якого акуратно зтончені. Окрім багатоспіральних, у скарбі представлені простіші кільцеподібні браслети з кінцями, що заходять один за одного. Один із них виготовлений із тонкого дроту й важить 10 г (рис. 44.1), тоді як інший є зразком монументального ковальства, виконаним із товстого, масивного мідного джгута вагою 109 г із діаметром 0,8 см (рис. 44.2). Зовсім інший підхід ілюструє мідний спіралеподібний браслет у чотири витки вагою 165 г (рис. 44.3), згорнутий із довгої, вузької кованої пластини-стрічки з прямокутним перетином та зауженими кінцями.

Найбільш масовим та специфічним компонентом Кодрицького скарбу є великий комплекс елементів для складених браслетів (№ 20–124), який налічує 88 цілих або майже цілих екземплярів та 18 фрагментів пластин. У конструктивному плані вони являють собою прості мідні прямокутні або рідше трапецієподібні пластини, дугоподібно вигнуті в горизонтальному перетині, з бічними краями,

закрученими в акуратні тонкі трубки. Крізь ці трубки нанизувались міцні шнурки, які з'єднували по кілька таких елементів в єдину рухому конструкцію на руці, а сама їхня реконструкція була свого часу запропонована дослідником Г. П. Сергеевим на основі матеріалів Карбунського скарбу. Величезна кількість знайдених пластин дозволила провести детальний статистичний аналіз співвідношення їхньої довжини до ширини, в результаті чого весь масив було чітко розмежовано на три виразні розмірні групи. Першу групу складають великі й широкі пластини висотою від 3,7 до 5,1 см і вагою від 4 до 10 г, куди увійшли 37 одиниць із середньою вагою 6,19 г. Друга група об'єднує 29 пластин середніх розмірів висотою від 2,3 до 3,5 см та вагою від 2 до 4,5 г, де середньостатистична вага однієї деталі дорівнює 3,17 г. Третя розмірна група включає 22 малі пластини висотою від 2,0 до 3,6 см, але значної ширини від 1,5 до 3,3 см та вагою в межах 2–9 г¹⁶. Чисельність та складність усіх виробів дає підстави говорити, що Кодрицький скарб є найбільшим та наймасштабнішим сучасним відкриттям прикрас культури Кукутень – Трипілля.

Застосування вищезгаданих інструментів ознаменувало перехід від описової археології до глибинної реконструкції давніх технологій. Сучасний етап досліджень дозволив встановити, що трипільські прикраси та дрібний інвентар були не лише продуктом естетичних уподобань, а й результатом складного виробничого циклу, який включав гарячу деформацію та специфічні прийоми ковальського зварювання. Виявлення мікроструктурних особливостей, характерних швів на шилах чи специфічного навивання дроту для пронизок, свідчить про високий ступінь професіоналізації ремесла. Новітні дані про хімічний склад металу та його структуру дають змогу науковцям впевнено говорити про сталість міжрегіональних контактів. Виявлення ідентичних технологічних прийомів на значній відстані від басейну Дністра до Південного Бугу підтверджує

---

¹⁶ Dergachev V., Parnov V. The Condrița hoard = Кондрицкий клад. Chișinău : Butuceni, 2022. 74 p.

існування єдиного металообробного простору в межах Культурного комплексу Кукутень – Трипілля.

Таким чином, сучасна методологія вивчення прикрас дозволяє розглядати їх як комплексне історичне джерело, що поєднує в собі інформацію про доступ до сировинних баз, рівень інженерної думки давніх майстрів та ієрархічну складність трипільського суспільства на піку його розвитку. Результати комплексного аналізу дослідницьких пошуків, говорять про те, що вивчення прикрас Культурного комплексу Кукутень – Трипілля пройшло складний шлях еволюції. Починаючи від випадкового накопичення одиничних артефактів до системного міждисциплінарного моделювання давніх технологічних та соціальних процесів. Аналіз наукових розвідок дозволяє стверджувати, що трансформація поглядів на трипільські прикраси відбувалася паралельно із вдосконаленням методологічного інструментарію археологічної науки.

На ранніх етапах дослідження, що припали на середину ХХ століття, домінував описово – типологічний підхід. Знахідки, подібні до скарбу в селі Цвіклівці (1959 р.) чи матеріалів із села Карбуна, розглядалися переважно як цінні зразки декоративно-ужиткового мистецтва. Основна увага науковців того часу була зосереджена на морфологічній класифікації предметів та їхній ролі як індикаторів відносного датування пам'яток. Прикраси сприймалися як свідчення естетичного розвитку племен, проте технічні аспекти їх виготовлення залишалися на рівні візуальних припущень, а питання походження сировини часто обмежувалося гіпотезами про внутрішньорегіональний обмін.

Якісний зсув у вивченні теми відбувся з переходом до системних розкопок закритих комплексів, найпоказовішим з яких стали багаторічні дослідження печери Вертеба під керівництвом М.Сохацького. Завдяки залученню міжнародних фахівців, зокрема в галузі біоархеології та археогенетики, акцент змістився на

контекстуальний та функціональний аналізи. Виявлення прикрас у безпосередньому зв'язку з антропологічними рештками та об'єктами культового призначення дозволило впевнено говорити про сакральну роль ювелірних виробів. Зооморфна пластика, кістяні амулети у формі голови бика та специфічне залягання мідних пронизок поруч із поховальними нішами підтвердили, що прикраси у трипільському суспільстві виконували функцію магічних оберегів та маркерів особливого релігійного статусу особи.

Сучасний етап археологічного вивчення прикрас ознаменувався впровадженням високоточних природничо-наукових методів, що сформували новітню дослідницьку систему. Застосування рентгенофлуоресцентного спектрального аналізу та металографії до знахідок із поселень Небелівка, Тростянчик та Гарячківка дозволило науковцям перейти до глибинної реконструкції технологічних циклів. Встановлення точного хімічного складу металів не лише розв'язало дискусію щодо джерел походження сировини, вказавши на анатолійські та балкансько-карпатські рудні центри, а й довело існування складних обмінних мереж, що пов'язували територію сучасної України з іншими великими металургійними центрами.

Важливим досягненням сучасної методики є доведена можливість простежити технічну майстерність давніх ковалів на мікроструктурному рівні. Виявлення ознак гарячої деформації при високих температурах та техніки ковальського зварювання свідчить про високий ступінь професіоналізації ремесла, де майстерність адаптувалася до фізичних властивостей імпортованого металу. Таким чином, сучасна методологія дозволяє розглядати прикраси як комплексне історичне джерело, що поєднує в собі інформацію про інженерну думку, соціальну ієрархію та ідеологічні уявлення трипільського населення.

Отже, еволюція дослідницьких підходів демонструє перехід від сприйняття прикрас як простих предметів оздоблення до їх розуміння як складних технологічних та символічних конструктів. Сьогодні вивчення ювелірного мистецтва енеоліту є невід'ємною частиною глобальної реконструкції трипільської цивілізації, підтверджуючи її високу технологічну культуру та інтегрованість у загальноєвропейську систему обміну.

РОЗДІЛ 2: ВІДОМОСТІ ПРО МАТЕРІАЛИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИГОТОВЛЕННЯ ПРИКРАС

У цьому розділі буде описано склад матеріалів, які використовувалися для створення прикрас, їхню зміну та вдосконалення протягом етапів розвитку самої трипільської культури. Також видозмінення процесів та технічних особливостей виготовлення залежно від регіону, періоду, залучення інвентарю та вправності окремих майстрів. Буде розглянуто як основні тенденції використання матеріалів, так і поодинокі випадки з нетиповими особливостями. Аби чітко простежити еволюцію усіх цих факторів необхідно йти в хронологічній послідовності та спиратися на систему датування, в контексті виявлення артефактів. Варто зауважити, що на момент відкриття трипільських старожитностей вони не цілком вкладалися у тогочасну класичну систему трьох віків – кам'яного, бронзового та залізного. З одного боку, знахідки містили знаряддя праці з каменю та кременю, проте поряд із ними фіксувалися металеві сокири та прикраси. Оскільки цей метал виявився не бронзою, а міддю, виникла потреба виокремити трипільську культуру в межах енеоліту тобто мідно-кам'яного віку. Це дозволило науковцям точніше датувати пам'ятки у проміжку між кінцем неоліту та початком доби бронзи, що є фундаментальним для розуміння перехідного характеру трипільських технологій виготовлення прикрас¹⁷. Найпростіші прикраси, знахідки яких є вкрай рідкими, внаслідок обмеженості матеріалів, можна віднести до періоду Трипілля А¹⁸. Тому будемо говорити про матеріали і на ряду з цим одразу звернемося до технологій їх обробки та подальшого виробництва.

2.1. Класифікація прикрас

---

¹⁷ Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо, 2008. С. 64.

¹⁸ Бурдо Н. В. Хронологія і періодизація Трипілля А. *Археологія*. 1998. № 4. С. 78–88.

Прикраси трипільської культури можна поділити на ключові категорії: намиста, браслети також на більш пізніх етапах Трипільля В починають з'являтися каблучки, персні та скроневі кільця¹⁹. При цьому категорія намист демонструє складну внутрішню структуру, що дозволило виділити в її межах окрему специфічну підгрупу – амулети-підвіски. Останні, хоч і виконували функцію натільних прикрас, відрізнялися морфологією (використанням іклів, зооморфних пластин) та особливим акцентом на поодинокі знакові елементи.

Щоб доповнити класифікацію, можна звернутись до питання де саме знаходили окремі типи прикрас, які види та яких матеріалів виявляли найчастіше, яка група найбільша за своєю чисельністю. Знахідки прикрас були рідко поодинокими, здебільшого вони складали цілий комплекс скарбів. Як правило, вони умисно укривалися в глиняних посудинах, що слугували надійними контейнерами для коштовностей. Така стала практика чітко простежується на прикладі цілої серії визначних знахідок, серед яких скарби з Карбуни, Кондриці, Аріушда, Браду, Городниці II, Цвіклівців, а також низка комплексів із Кам'янець-Подільського та Кельменецького районів²⁰. Розглянемо поетапно кожен з категорій.

Категорія намист є найбільш репрезентативною, кількісно домінантною та морфологічно складною групою у загальній системі прикрас населення культури Кукутень – Трипільля. На відміну від інших видів особистих прикрас, компоненти шийних та нагрудних гарнітурів фіксуються на всіх хронологічних етапах існування культури – від раннього періоду Прекукутень – Трипільля А до фінальних локальних груп етапу СII. Широкий хронологічний та просторовий діапазон побутування намист зумовив специфіку їхньої фіксації в археологічному контексті.

---

¹⁹ Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. Київ : Академперіодика, 2002. С. 37.

²⁰ Dergachev V., Parnov V. The Condrița hoard = Кондрицкий клад. Chișinău : Butuceni, 2022. 74 p.

Дослідження структури залягання знахідок дозволяє виділити основні типи категорій, застосовуваних для цього виду прикрас.

По-перше, масові серії намистин є невід'ємною частиною великих закритих престижних комплексів – скарбів кольорового металу та екзотичних матеріалів. Яскравими прикладами цього виступають такі еталонні комплекси, як Карбунський скарб, де разом із мідними виробами виявлено тисячі елементів намист із мушель молюсків та кістки, скарб із Браду, а також Кодрицький та пізньотрипільський Цвіклівецький скарби. По-друге, значна кількість елементів намист, були знайдені в місцях, що очевидно мали сакральне, обрядово-ритуальне призначення. До таких об'єктів належать залишки культових споруд на мегапоселеннях, зокрема у Небелівці, та в унікальних підземних закритих комплексах, серед яких печера Вертеба на Тернопільщині. По-третє, елементи намист є регулярною знахідкою безпосередньо в межах житлових та господарських горизонтів трипільських поселень. Вони фіксуються на підлогах спалених майданчиків, у заповненні господарських ям, а також у між житловому просторі. Контекст знахідок на поселеннях вказує як на випадкову втрату окремих намистин у процесі повсякденного носіння, так і на умисне приховування або залишення гарнітурів усередині приміщень у моменти ритуального ліквідаційного спалення чи залишення будинків.

Трипільські намиста ніколи не були монолітними об'єктами, а являли собою складні полікомпонентні ансамблі, що збиралися з великої кількості окремих взаємозамінних деталей. Залежно від морфології, геометричних параметрів та способів кріплення на органічній основі у вигляді шнурка чи жили, всі індивідуальні елементи намист розподіляються на кілька самостійних типологічних груп. Першу групу становлять намистини – об'ємні, зазвичай симетричні вироби із наскрізним осьовим отвором, які за формою демонструють широку варіативність

від найбільш поширених округлих і дископодібних до складніших сферичних, бочкоподібних та циліндричних. Другий тип репрезентований видовженими пронизками, що є елементами переважно циліндричної чи пласкої прямокутної форми, довжина яких суттєво перевищує діаметр перетину. Третьою групою виступають пластини-підвіски, що являли собою пласкі, вертикально або горизонтально орієнтовані елементи з одним або кількома вушками для підвішування до основної нитки намиста. Їхня морфологія варіювалася від найпростіших геометричних фігур до складних виробів із вираженими антропоморфними та зооморфними ознаками. Також можна виділити, окремі об'єкти намиста, як наскрізно просвердлені ікла тварин, а також цілі або фрагментовані мушлі морських молюсків.

Намиста вирізнялися широким різноманіттям матеріалів. Можна виділити кілька ключових сировинних категорій. Незамінною на всіх етапах була кераміка, з якої виготовляли намистини. Також вироби із кістки та іклів тварин. Металеві компоненти, серед яких – мідь, золото та срібло. Мушлі різних видів молюсків. Були знайдені намистини із білого мармуру, та склоподібної пасти. За принципом сировинного підбору трипільські шийні прикраси поділялися на однорідні та комбіновані. Однорідні артефакти, виготовлені виключно з одного матеріалу, трапляються відносно рідко. Натомість значно частіше фіксуються комбіновані ансамблі, у яких майстри свідомо створювали фактурні контрасти, поєднуючи, наприклад, мідь із білосніжними шліфованими мушлями *Spondylus* чи *Dentalium*, кісткою та випаленою глиною. У цій ювелірній традиції також яскраво

простежується феномен імітації²¹. У випадках відсутності одного матеріалу його замінювали схожим, наприклад той самий скарб із Майданецького (рис. 45)²².

З погляду візуальної побудови, можна виділити декілька типів: лінійний, чергований, центричний. Лінійна модель передбачала нанизання елементів, які мали приблизно однакові метричні параметри та форму. У такому виробі був відсутній будь-який домінуючий елемент, а візуальний ефект досягався завдяки регулярному, монотонному ритму повторення деталей, що сприймалося оком як суцільна, рівномірна декоративна лінія. До прикладу, мідне намисто з печери Вертеба (рис. 35). Та, намисто в ур. Скала біля с. Печера (рис. 46)²³. Натомість центрична модель базувалася на принципі суворої композиційної ієрархії, де геометричний центр нанизу виступав головною фокусною точкою (рис. 47). У центричному намисті серединні елементи радикально вирізнялися за своїм розміром, формою чи матеріалом. Це могли бути масивні литі мідні підвіски, наскрізно перфоровані ікла хижаків або кістяні пластини-амулету, тоді як менші за розміром рядові намистини розташовувалися з боків за принципом дзеркальної симетрії, підкреслюючи цю центральну домінуючу. Чергована модель виражалася в поєднанні менших за розміром елементів з більшими, за принципом «чергування» один за одним в повторювальному ритмі. Це яскраво ілюструє намисто з поселення Олександрівка на Одещині (рис. 48)²⁴.

Браслети – друга за поширеністю категорія прикрас. Асортимент їхніх матеріалів, на відмінно від намист, не такий широкий. Хоча є знахідки пронизей із

²¹ Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / редкол.: Л. М. Новохатько (голова) [та ін.]. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 2 / [В. І. Балабіна та ін. ; відп. ред. С. М. Ляшко]. С. 316–317.

²² Шмаглій М. М., Відейко М. Ю. Пізньотрипільське поселення поблизу с. Майданецького на Черкащині / М. М. Шмаглій, М. Ю. Відейко // Археологія. — 1987. — Вип. 60. — С. 58–71.

²³ Черныш Е. К. Многослойный памятник у с. Печоры на Южном Буге // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — Ленинград, 1959. — Вып. 1.

²⁴ Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / редкол.: Л. М. Новохатько (голова) [та ін.]. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 2 / [В. І. Балабіна та ін. ; відп. ред. С. М. Ляшко]. С. 387–388.

глини, кістки та мушель, які відповідно до трасологічного аналізу, використовувались як намистини до браслетів, але все ж домінували метали, найчастіше – мідь, рідше – золото та срібло. Так, як ресурси були не такі різноманітні, але це компенсувалось кількістю типів браслетів. Серед металевих екземплярів можна виділити: спіралеподібні, стрічкові, джгутові, складені²⁵. Розглянемо кожен тип окремо.

Спіралеподібні браслети становлять значну та технологічно найвиразнішу категорію браслетів (рис. 43). На сьогодні зафіксовано 19 місцезнаходжень, які дали загалом 43 екземпляри таких виробів, конструктивно репрезентованих як простими кільцеподібними формами з не зімкнутими кінцями чи напівтора витковими моделями, так і складними масивними багатоспіральними конструкціями. Картографія знахідок та аналіз конкретних пам'яток дозволяють детально реконструювати географію та контекст їх поширення. Зокрема, у Кондрицькому скарбі виявлено два напівтора виткових та два багатоспіральних вироби, знаменитий Карбунський скарб містив 4 масивні багатовиткові браслети, по два спіралеподібні екземпляри дали скарб на поселенні Хебешешть етапу Кукутеня А та скарб у Хмельницькій області, а 5 різно виткових браслетів походять із різних шарів скарбу на поселенні Аріушд. Крім того, один багатоспіральний предмет зафіксовано у скарбі біля с. Велика Кісниця. Окрему групу становлять знахідки з культурних шарів поселень. По два багатоспіральні браслети виявлено на поселенні Ізвоаре, у Скінтеї знайдено один багатоспіральний, один напівтора витковий браслет та фрагмент третього, а з поселення Подурь походять один напівтора витковий і три кільцеподібні вироби. Поодинокі екземпляри напівтора виткових моделей або зразків із кінцями, що заходять один за один, зафіксовані на пам'ятках Бодешть-Фрумушика, Тиргу-Фрумос, а на поселенні Тирпешть виявлено три

---

²⁵ Dergachev V., Parnov V. The Condrîța hoard = Кондрицкий клад. Chișinău : Butuceni, 2022. 74 p.

кільцеподібні браслети з не зімкнутими кінцями та один напівтора витковий. По одному виробу з незімкнутими кінцями дали також пам'ятки Руджіноаса та Кукутень. На території України виразні зразки раннього періоду (Трипілля А) походять із Середнього Дністра та Прута, де на поселенні Лука-Врублевецька виявлено кільцевий браслет із дроту квадратного перетину та фрагмент виробу з овальним перетином, а аналогічні кільцеві форми чи їхні фрагменти знайдено на ранніх поселеннях Бернова-Лука та Ленківці.

Дослідження демонструють, що абсолютно всі місцезнаходження спіралеподібних браслетів зосереджені виключно у західній зоні трипільського ареалу етапів Прекукутень–Кукутень А та Трипілля А–ВІ, тобто на просторі від верхів'їв річки Олт до Дністра, при повній їхній відсутності на захід та південь від означеної території. Єдиним винятком є згадані знахідки з Нижнього Дунаю (Аджигея та Рогова), появу яких дослідники пов'язують із безпосереднім культурним впливом населення Північно-Східної Болгарії, де, наприклад, у могильнику Дуранкулак кільцеподібні та напівтора виткові браслети трапляються десятками. Чітка концентрація пам'яток у межах Східного Прикарпаття, а також контекст і датування закритих комплексів дозволяють зробити обґрунтований висновок, що походження, металургійне виробництво та повсякденне функціонування спіралеподібних прикрас були нерозривно пов'язані з носіями трипільської культурної традиції, які спиралися на потужну і багату місцеву міднорудну базу. Поява та формування цього ремісничого типу припадає на кінець періоду Прекукутень – Трипілля А, що чітко маркується матеріалами безрозписної кераміки Карбунського скарбу. І тоді як свого найвищого розквіту та масового поширення технологія виготовлення спіральних браслетів досягає у період Кукутень А – Трипілля ВІ на таких пам'ятках, як Хебешешть, Ізвоаре, Аріушд та Браду. Втім, на пізніших етапах розвитку, трансформуючись переважно у спрощені

кільцеві або напівторавиткові форми, ці прикраси продовжують стабільно побутовати в матеріальній культурі трипільських племен аж до кінця середнього періоду – етапу Трипілля VI-VII.

Стрічкові браслети становлять окрему морфологічну групу металевих прикрас у складі пам'яток культурного комплексу Кукутень – Трипілля, яка на сьогодні представлена дев'ятьма відомими екземплярами (рис. 44.3). Головною конструктивною особливістю цих виробів є використання кованої чи литої металевої стрічки плаского перетину, яка згодом деформувалася в округлу наручну прикрасу. Основними пунктами фіксації класичного варіанта цього типу є Кондрицький скарб, де виявлено один унікальний браслет, скручений у чотири витки, а також поселення Тиргу-Фрумос етапу Кукутень А, яке дало один стрічковий браслет у півтора оберту. Крім того, фрагмент виробу, який дослідники імовірно залічують до цієї ж категорії, походить із поселення Тирпешть. Більш пізні хронологічні етапи культури демонструють побутовання стрічкових моделей із не зімкнутими кінцями. Два таких браслети виявлено у складі знаменитого скарбу з однойменного поселення Цвіклівці (етап Трипілля СII), і ще один аналогічний екземпляр із не зімкнутими кінцями походить із пізньотрипільського могильника Червоний Хутір. Як самостійний, технологічно специфічний варіант у межах цієї категорії дослідники виділяють групу з трьох стрічкових браслетів, характерною рисою яких є те, що їхня металева заготівка скручувалася безпосередньо «на ребро». Географія та культурна атрибуція цих знахідок дещо відрізняється від основної серії. Один такий браслет із кінцями, що заходять один за один, зафіксовано на поселенні Русештій-Ной (етап Кукутень А), тоді як два інших екземпляри з не зімкнутими кінцями походять із синхронних суміжних пам'яток – поселення Каца культури Петрешть та поселення Турдаш. У підсумку, загальний контекст знахідок свідчить, що стрічкові браслети, попри свою нечисленність,

побутовали на широкому хронологічному відрізку від ранніх етапів Кукутеня А до фінального періоду Трипілля СІІ, зазнаючи певних локальних та технологічних модифікацій у процесі розвитку ковальського ремесла.

Джгутові браслети (рис. 44.2) є порівняно рідкісним і технологічно унікальним типом металевих браслетів. Головною відмінною рисою цих виробів є те, що вони виготовлялися з товстого, суцільнолитого мідного або в поодиноких випадках золотого бруска з масивним діаметром перетину близько 1 см, який згодом скручувався в кільце з не зімкнутими кінцями або формувався у півтора витка. На сьогодні в археологічній періодиці відомо всього 11 екземплярів таких прикрас, 8 з яких безпосередньо походять із пам'яток соціокультурного комплексу Прекукутеня – Кукутеня – Трипілля. Географія знахідок джгутових браслетів охоплює широкий простір від Пруто-Дністровського межиріччя до Східного Поділля, причому практично всі вони виявлені у складі закритих престижних комплексів і скарбів. Зокрема, деформований екземпляр із не зімкнутими кінцями походить із Кондрицького скарбу, а класичні браслети овальної форми з аналогічними незімкнутими краями зафіксовані у скарбах біля сіл Калараш та Кліщениця. Складніші конструктивні варіанти у півтора витка виявлені на території Поділля – один у скарбі з Вінницької області та ще два масивні браслети у складі скарбу з Хмельниччини. Окрему технологічну варіацію цього типу становлять два браслети зі знаменитого румунського скарбу із Браду, які, зберігаючи загальну джгутову структуру, відрізняються специфічним під ромбоподібним перетином кованого бруска. Подібний контекст фіксації та обмежена кількість знахідок свідчать про те, що джгутові браслети належали до категорії надзвичайно цінних та статусних речей.

Складені браслети представляють оригінальну та надзвичайно рідкісну категорію металевих браслетів, характерну виключно для пам'яток

соціокультурного комплексу Прекукутеня – Кукутеня – Трипілля. Специфіка їхньої конструкції полягала в тому, що вони склалися з прямокутних або трапецієподібних у плані тонких мідних пластин із закрученими у трубки бічними краями (рис. 24). Через ці утворені трубчасті пази просувалися органічні шнурки, за допомогою яких окремі металеві елементи послідовно з'єднувалися між собою, формуючи цілісний широкий браслет. На сьогодні такі прикраси відомі лише за п'ятьма місцезнаходженнями, які сумарно дали 123 подібні пластини, причому переважна більшість із них походить із закритих депонованих комплексів. Найбільша концентрація компонентів браслетів зафіксована у Кондрицькому скарбі, який містив близько 106 цілих та фрагментованих пластин, що дозволяли зібрати кілька повноцінних широких наручтів. Набагато меншими серіями ці деталі представлені в інших відомих скарбах доби. Вісім аналогічних пластин виявлено у складі Карбунського скарбу, а ще сім екземплярів походять зі скарбу біля с. Велика Кісниця. Поодинокі знахідки, що вказують на побутування таких прикрас у повсякденному житті, зафіксовані й у культурних шарах трипільських селищ. Зокрема, по одній такій з'єднувальній пластині з горизонтів етапу Кукутеня А було знайдено під час археологічних розкопок на поселеннях Скінтея та Тирпешть. Унікальна конструктивна логіка та локалізація знахідок виключно в прекукутенсько – ранньокукутенському ареалі свідчать про те, що складові пластинчасті браслети були продуктом самобутнього локального ремесла, яке не мало тогочасних аналогів у суміжних європейських культурах.

Категорія перснів у трипільській культурі репрезентована лише одиничними знахідками, причому ці артефакти суттєво відрізняються від традиційних уявлень про витончені ювелірні вироби. Об'єкти, що функціонально могли бути пернями, візуально більше схожі на прості металеві кільця. Найбільш показовою у цьому контексті є знахідка з Кондрицького скарбу, у складі якого зафіксовано так звані

«мідні кільця» – пружинні або зімкнуті вироби, виготовлені з дроту чи вузьких пластин (рис. 41.1). В наукових колах стосовно цього триває дискусія. Частина дослідників маркує ці предмети як скроневі кільця, проте через занадто малий діаметр деяких екземплярів вчені не виключають, що найменші з них могли носитися саме на пальцях. Подібна ситуація простежується і в матеріалах з печери Вертеба в публікаціях кінця XIX початку XX століття. У звітах про ранні археологічні розвідки на цій пам'ятці неодноразово фіксувалися фрагменти тонких мідних дротяних кілець, які автори описували узагальнено як «кільця», без функціонального уточнення, оскільки сильна корозія металу заважає встановити їхнє точне призначення.

Важливим свідченням для аналізу цієї категорії прикрас є матеріали знаменитого скарбу Городниця II (Івано-Франківщина), знайденого у 1895 році на однойменному поселенні етапу VII. Цей комплекс вважається найбільшим із відомих скарбів металевих виробів трипільської культури і налічував 45 мідних предметів, прихованих у мальованому керамічному горщику. Первинний опис комплексу, здійснений за даними В. Пшебиславського, фіксує серед престижних речей мідну сокиру-молот, лезо кинджала, браслет, діадему, дві сережки, 39 намистин, а також одне мідне кільце. Згодом колекція була продана до Природничого музею у Відні, де вона зберігається й донині²⁶.

У контексті вивчення трипільських перснів критично важливе значення має внутрішня хронологічна атрибуція предметів Городницького скарбу²⁷. У найповнішому виданні пам'ятки, що належить польському археологу Тадеушу Сулімірському (1961 р.), автор детально проаналізував склад знахідок і дійшов

²⁶ Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / редкол.: Л. М. Новохатько (голова) [та ін.]. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 2 / [В. І. Балабіна та ін. ; відп. ред. С. М. Ляшко]. С. 126–127.

²⁷ Sulimirski T. Copper Hoard from Horodnica on the Dniester // Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. – 1961. – Т. 91. – S. 91–97.

висновку, що браслет та сережки мають значно пізніше походження (належать до доби раннього середньовіччя) і, ймовірно, були підкинуті до горщика місцевими селянами-копачами, які виявили скарб під час господарських робіт. Водночас мідне кільце не потрапило під цей сумнів дослідника. На відміну від середньовічних сережок, воно визнається автентичним енеолітичним артефактом, що робить скарб Городниця II ще одним рідкісним, але надійним джерелом фіксації кілець у трипільському металообробному комплексі на етапі ВІІ²⁸. Така виняткова рідкість каблучок в ареалі трипільських поселень зумовлена тим, що в мідно-кам'яному віці концепція персня як індивідуальної статусної прикраси для пальців рук ще не була сформована. Головними маркерами соціального престижу тоді виступали масивніші категорії прикрас. Нечисленні персні (особливо золоті та мідні), що фіксуються наприкінці етапу В та на етапі С, мають переважно імпортне походження. Вони потрапляли до трипільців із тогочасних потужних металургійних центрів Балкано-Дунайського регіону. Кондрицький скарб яскраво ілюструє цей південний вектор зв'язків, демонструючи, що поява кілець у трипільському середовищі була наслідком активних міжкультурних контактів та обміну з південними сусідами.

Категорія скроневих кілець в ареалі трипільської культури належить до відносно рідкісних археологічних знахідок. Поява цих специфічних головних прикрас фіксується на етапі Трипілля В (близько 4000–3600 років до н.е.), що було безпосередньо зумовлено стрімким прогресом місцевого ковальства та ливарної справи. Також в першому курганному могильнику біля с.Усатове, в одному із поховань було виявлено, кільце з міді, пізніше було встановлено, що воно скроневе (рис. 49)²⁹. Основним матеріалом для їхнього виготовлення слугувала мідь. На

²⁸ Кравець В. П. Ранньотрипільське поселення в Городниці на Дністрі // Наукові записки / Інститут суспільних наук АН УРСР. — Львів, 1954. — Т. 2. — С. 49–66.

²⁹ Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / редкол.: Л. М. Новохатько (голова) [та ін.]. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 2 / [В. І. Балабіна та ін. ; відп. ред. С. М. Ляшко]. С. 378–379.

цьому етапі трипільські майстри вже досконало володіли базовими металообробними технологіями, успішно поєднуючи техніки гарячого та холодного кування з литтям, у тому числі із використанням різних двостулкових глиняних форм.

За своєю морфологічною структурою трипільські скроневі кільця мали вигляд невеликих круглих виробів. Найчастіше вони фіксуються у двох конфігураціях. У формі простих кілець, кінці яких заходять один за один (розімкнуті або замкнуті з напуском), або у вигляді витончених спіралеподібних конструкцій. Питання походження цих артефактів вказує на складну структуру тогочасного виробництва та міжкультурних зв'язків. Частина скроневих кілець виготовлялася безпосередньо всередині трипільських поселень із використанням місцевої або привізної самородної міді. Водночас інша частина виробів потрапляла до трипільців як престижний імпорт із синхронних металургійних центрів сусідніх культур Центральної Європи, зокрема з областей поширення культури Тисаполгар³⁰.

2.2. Матеріали для виготовлення прикрас

Важливою передумовою високого рівня розвитку ремесла створення прикрас в добу енеоліту стала надзвичайна різноманітність сировинної бази, яку опанували давні трипільські майстри. Для їх виготовлення використовували широкий спектр як місцевих, так і імпортних матеріалів, кожний з яких мав унікальні фізичні властивості та особливе значення. Увесь масив тогочасних ресурсів базувався на гармонійному поєднанні традиційної пластичної кераміки, міцної та сакрально значущої кістки, рогу і зубів тварин, екзотичних мушель морських молюсків, що

---

³⁰ Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. Київ : Академперіодика, 2002. С. 142.

надходили за допомогою мережі дальньої торгівлі, а також металів – пластичної міді та благородного золота. Розглянемо увесь спектр матеріалів детальніше, проаналізувавши специфіку та роль кожного з них у ювелірній справі трипільської культури.

Кераміка була одним із найпоширеніших матеріалів для виготовлення намиста. Це пояснюється доступністю глини та відносною простотою її обробки. Унікальність глини як сировини полягала в її винятковій пластичності, яка дозволяла втілювати будь-які художні задуми без використання складних інструментів. На відміну від металу, каменю чи кістки, які вимагали тривалого й складного різання, свердління або шліфування, сира глина була максимально пластичною. Це робило її ідеальним та універсальним матеріалом для масового створення дрібної пластики та елементів особистого декору. Окрім суто практичних переваг, випалена глина мала особливу естетичну та фактурну привабливість. Текстура кераміки дозволяла легко змінювати зовнішній вигляд прикраси. Її поверхню можна було загладжувати до блиску, покривати ангобом для зміни кольору або розписувати пігментами. Завдяки цьому керамічні намистини могли візуально імітувати більш рідкісні та дорогі природні матеріали. У системі уявлень давніх землеробів глина, як поєднання землі, води та вогню, мала глибокий сакральний підтекст, тому виготовлені з неї прикраси сприймалися не просто як побутовий декор, а як органічна частина навколишнього матеріального і духовного світу.

Одними із найдавніших матеріалів, своєю чергою, можна вважати вироби з кістки. Вони були вкрай поширені по всій території розселення трипільської культури, оскільки цей матеріал був найбільш доступним для місцевих громад. В якості сировинної бази стародавні косторізи використовували переважно кістки великої рогатої худоби, благородного оленя, козулі, лисиці та кабана. Унікальність

кістки як природної сировини полягала в її утилітарній доступності, адже вона була безпосереднім побічним продуктом провідних галузей господарства – полювання та скотарства³¹. Структурні властивості кістки, рогу та зубів тварин, а саме щільність та пружність робили цей матеріал чудовою природною альтернативою дефіцитному на той час металу чи важкому в обробці каменю. Кістяна сировина мала високу природну міцність, що дозволяло створювати з неї дрібні, але довговічні предмети особистого декору, які не ламалися при щоденному носінні й витримували тривале механічне навантаження. Окрім фізичних переваг, кістка як органічний матеріал мала особливу природну фактуру та делікатний колір, який після шліфування набував благородного глянцевого блиску. Специфіка цієї сировини дозволяла майстрам використовувати природні форми самих анатомічних деталей, наприклад, ікол чи кісток з мінімальними змінами, або ж повністю переробляти їх у витончені плоскі пластини чи фігурні підвіски. У тогочасній системі цінностей кістка, що походила від диких чи свійських тварин, несла в собі сильний символічний підтекст. Прикраси з цього матеріалу сприймалися як носії життєвої сили та природних якостей звіра, виконуючи роль не просто декоративних елементів, а потужних оберегів, глибоко інтегрованих у магичні та тотемічні вірування прадавнього населення.

Фундаментальним етапом розвитку давнього ювелірного мистецтва в українському просторі стала поява та використання міді в трипільській культурі. Перші мідні вироби стали відомі в Європі ще з VI тис. до н. е.. Та саме з появою трипільських племен у другій половині цього ж тисячоліття вони починають масово поширюватися на українських територіях, приносячи із собою нові естетичні орієнтири. Найдавнішим мідним артефактом було чотиригранне шило, датоване приблизно 5200 роком до н. е., виявлене на поселенні біля с. Окопи в

---

³¹ Beldiman C., Sztancs D.–M., Ilie C. Artefacte din materii dure animale în colecția Muzeului de Istorie Galați. Eneolitic. Catalog. Galați : Editura Mega, 2012. 237 p.

Тернопільській області. Дослідження показують, що цей предмет був виготовлений із металу, видобутого за Карпатами, у Трансильванії. Варто зазначити, що на той час мистецтво обробки міді вже мало понад двотисячолітню історію. Та трипільці стали першими на теренах тогочасної України, хто широко застосовував мідні вироби й досконало опанував ремесло їх виготовлення, перетворивши метал на ключовий матеріал для створення прикрас. Наукові розвідки дозволяють стверджувати, що трипільці досить швидко зуміли віднайти навіть місцеву сировину для свого ювелірного та металургійного виробництва. Зокрема, дослідження геологів на Рівненщині підтвердили наявність виходів мідних руд у районах від річки Стир до Горині. Унікальною знахідкою в цьому регіоні, зокрема поблизу Рафалівки, є мідні самородки, хімічна чистота яких сягає 99%. Така висока якість сировини дозволяла трипільським майстрам ефективно працювати навіть із невеликими об'ємами металу, для виготовлення предметів особистого декору. Ваги одного такого самородка, масою, до прикладу близько 150 г було цілком достатньо, аби відлити цілий комплект витончених прикрас, що за мірками енеоліту вважалося справжнім скарбом. Саме наявність доступної та чистої самородної міді заклала підґрунтя для розквіту трипільського ковальства. Що дозволило майстрам створювати перші металеві браслети, підвіски та пронизки, що знаменували початок металевої доби в історії прикрас України.

Попри складність оцінки точних обсягів самородної міді на Волині, тогочасні запаси руди були колосальними. Це дозволяло місцевим майстрам впродовж майже півтори тисячі років забезпечувати свої потреби в металі. Порівняльний аналіз зразків із родовищ та артефактів, знайдених М. П. Сохацьким на поселенні Глибочок (рис. 50), свідчить про використання трипільцями близько 4400–4300 рр. до н. е. принаймні двох джерел сировини. А саме самородної міді та металу, виплавленого з мідянистого пісковика. Близькість таких покладів до поселень

зумовила високу насиченість пам'яток Середнього Дністра, таких як Більче-Золоте чи Кошилівці, унікальними металевими виробами. На волинську самородну мідь був попит навіть на пізніх етапах розвитку культури. На початку III тис. до н. е. прикраси з цього металу фіксуються в могильниках софіївського типу у Подніпров'ї. Це свідчить про налагоджені мережі обміну та транспортування сировини. Руду могли подрібнювати та збагачувати на значній відстані від місць видобутку, як це демонструють знахідки кам'яних рудодробарок на поселенні Олександрівка. Тогочасні технології дозволяли розробляти лише поверхневі пласти до 20–25 м. Тому трипільські ремісники виявили високий ступінь навичок, використовуючи рогові та мідні кайла для видобутку сировини.

Мідь була не єдиним металом, який використовувався для виготовлення прикрас. На пам'ятках культурного комплексу Кукутень – Трипільля виявлено кілька десятків виробів з золота. Дослідження показують, що первісні майстри часто працювали не з чистим золотом, а з його природним сплавом. Електрум був своєрідним поєднанням золота і срібла. Згідно з науковими розвідками, зокрема викладеними у праці Є. В. Захарова «Роль монети в розвитку економіки древньої Греції VI–IV ст. до н. е.», електрум видобували з природних розсипів у долинах гірських річок. Як правило, ці родовища були ближче до великих золотоносних жил, там золото й срібло знаходилися безпосередньо поблизу одне від одного. Розмиті водами швидкоплинних потоків, часточки цих металів виносилися у річище, взаємно збагачуючи одне одного й утворюючи природне з'єднання. При цьому з віддаленням від місця вимивання відсотковий вміст золота зростав, через що електрум рідко мав стабільне співвідношення компонентів. Саме цей матеріал став основою для створення унікальних прикрас, знайдених на теренах Старої Європи. Проведений рентгенофлуоресцентний аналіз на спектрометрі ElvaX Light підтвердив, що прикраси трипільської доби виготовлені з низькопробного

природного електруму (638-та проба). Там переважає золото, але присутня значна частка срібла, а також мікродомішки міді та заліза. Останнє проявляється у вигляді ледь помітної червоної плівки або залізних окисів на поверхні виробів, а з внутрішнього боку нерівності часто заповнені чорною речовиною. Питання походження цього металу є ключовим, оскільки такий склад не є типовим для виробів із золота, знайдених на пам'ятках Європи доби енеоліт, і значно більше пасував би до часів античності. В межах Наддніпрянщини або Українського щита рудні вияви золота є глибинними й стали відомими лише у новітній час, будучи важкодоступними в давнину. Хоча низькопробне золото зустрічається на Закарпатті, відомості про його видобуток до XII ст. відсутні. Таким чином, науковці, спираючись на план досліджень В. М. Квасниці, дійшли висновку, що сировина походить не з території сучасної України. Найбільш вірогідним джерелом металу виступає Північно-Західна Анатолія, де й досі знаходять самородки електруму з домішками заліза та міді. Найближчою аналогією за складом металу є електровий кізікін (гекта) з Ольвії, що походить із міста Кізик у Малій Азії. Золота підвіска, виявлена на поселенні біля с. Небелівка підтверджує, що золото, як матеріал використовували на достатньо широких просторах. Вироби, близькі за складом металу, знайдені у Варненському неолітичному некрополі (Болгарія), де зафіксовано високий вміст срібла та міді. Також у музеї в Нітрі (Словаччина), хоча там присутня домішка олова. Ще ближчі паралелі простежуються з виробами Пелопоннесу та Мікен. Надзвичайно важливою для підтвердження походження матеріалу є пам'ятка Демірчіхуюк у Північно-Західній Анатолії. Там розкопано поселення та могильник, заселені ще в енеоліті. Знахідки звідти, зокрема фрагменти діадем та кілець з електруму, датовані 4800–4600 рр. тому, мають майже ідентичний з Небелівкою вміст срібла (34,7%). Це дозволяє вважати Анатолію найбільш імовірним джерелом металу для трипільських майстрів, навіть враховуючи часову дистанцію. Той факт, що виріб з анатолійського електруму потрапив у Буго-

Дніпровське межиріччя через низку посередників, демонструє дивовижні масштаби обміну металом на початку IV тис. до н. е.³²

Окрему, винятково престижну групу сировини в трипільському інвентарі прикрас становили екзотичні мушлі морських молюсків, насамперед родів *Spondylus* та *Dentalium*. Специфіка цього матеріалу полягала в його виключно імпортному походженні. Поява таких мушель в ареалі трипільської цивілізації стала результатом функціонування найдавнішої в Європі системи наддалекої торгівлі, перетворюючи цей рідкісний морський матеріал на складний соціокультурний феномен доби енеоліту. Найяскравішим прикладом використання такої екзотичної сировини є мушлі *Spondylus*, виявлені, зокрема, у складі знаменитого Карбунського скарбу. Молюски цього роду мешкають у теплих морях на глибині від 2 до 30 метрів. Важливо підкреслити, що вид *Spondylus gaederopus* зустрічається в басейні Середземного, Егейського та Адріатичного морів, але повністю відсутній у Чорному морі через низьку температуру та недостатню солоність останнього³³. Сучасні ізотопні аналізи кисню та стронцію беззаперечно підтверджують, що археологічні знахідки з енеолітичних пам'яток Європи походять саме з Середземномор'я, а не з викопних покладів. Історично задунайські культури перших фермерів, просуваючись на північ із Балкан, принесли з собою стійку ментальну прив'язаність до цих мушель як до символічної частинки своєї егейської батьківщини. У Карбунському скарбі вироби зі *Spondylus* виступають унікальним маркером. Потрапляючи на територію Карпато-Дністровського регіону через довгу мережу посередників, цей матеріал трансформувався з простого біологічного об'єкта на сакральний предмет, символ високого соціального статусу та атрибут

---

³² Гошко Т. Ю. Дослідження виробів і технологій трипільської культури : монографія / за заг. ред. М. Ю. Відейка. Київ, 2020. С. 33–37. ISBN 978–617–7798–33–9.

³³ Sfériadès M. L. *Spondylus and Long-Distance Trade in Prehistoric Europe. The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000–3500 BC* / ed. by D. W. Anthony, J. Y. Chi. New York : Institute for the Study of the Ancient World ; Princeton University Press, 2009. P. 179–189. URL: <https://isaw.nyu.edu/exhibitions/oldeurope/pdf/spondylus.pdf> (дата звернення: 07.05.2026).

магічних практик. Не менш важливим та технологічно унікальним матеріалом для пізньотрипільської ювелірної справи стали черепашки молюсків *Dentalium*. Одне з найважливіших відкриттів такого типу сталося навесні 1959 року під час розкопок пізньотрипільського поселення на урочищі «Гряда» в селі Цвіклівці на Кам'янець-Подільщині. Там, в унікальному комплексі прикрас фінального етапу Трипілля, було виявлено намисто з природних трубчастих черепашок *Dentalium*. Фізична форма цього матеріалу вузькі, злегка вигнуті конічні трубочки ідеально підходила для створення намистин без тривалої механічної обробки, вимагаючи від майстра лише делікатної підгонки за довжиною. Матеріал *Dentalium* мав надзвичайну цінність, оскільки на сьогодні прямих аналогів таким масовим прикрасам у суміжних культурах практично немає.

Контекст знахідки у Цвіклівцях виразно вказує на те, що ці білосніжні вапнякові елементи використовувалися в одному ансамблі разом із мідними виробами. Поєднання міді та мушель створювало специфічний колористичний та декоративний ефект, заснований на грі контрастів між яскравим металічним блиском та матовою текстурою черепашок. Така полікомпонентна структура була характерною рисою трипільського ювелірного мистецтва, де майстри прагнули не просто поєднати наявні ресурси, а досягти максимальної художньої виразності через комбінування кардинально різних за походженням і фактурою матеріалів. У складі одного намиста могли гармонійно співіснувати екзотичні імпорتنі мушлі, важкі мідні пронизки та підвіски, а також органічні елементи, що створювало складні багатоярусні композиції з високим рівнем візуального та колірного розмаїття.

Окрім цього, прагнення до комбінування та відтворення певних естетичних еталонів спонукало трипільців до створення перших технологічних імітацій. Наприклад, у випадках, коли рідкісні або сакрально значущі органічні матеріали,

такі як ікла хижаків чи екзотичні морські черепашки, були дефіцитними, майстри замінювали їх керамічними елементами, які повністю імітували природну форму та колір оригіналу. Цей феномен взаємозамінності та симулювання матеріалів у межах одного виробу свідчить про складну символічну систему, де ключову роль відігравала сама візуальна семантика прикраси, а не лише її фізичні властивості. Подібні комбінації натуральних, металевих та штучно створених деталей підкреслюють, що трипільський інвентар прикрас розвивався як гнучка, інтегрована система, де кожен матеріал доповнював інший, посилюючи естетичну, соціальну та магічну цінність готового виробу.

2.3. Технології виготовлення прикрас

Аналіз трипільських прикрас вимагає детального розгляду не лише джерельної бази та сировинних ресурсів, а й технологічного контексту їх створення. Моделювання ювелірної справи енеолітичної доби засвідчує, що трипільські майстри мали унікальний, диференційований підхід до кожного окремого виду матеріалу, глибоко розуміючи його фізичні та структурні властивості. У процесі виготовлення елементів особистого декору простежується складне переплетення як загальних тенденцій та закономірностей розвитку тогочасного ремесла, так і вузьколокальних, специфічних технік, притаманних окремим локальним групам. Для об'єктивної реконструкції цього процесу ми будемо розглядати методи обробки сировини безпосередньо на конкретних прикладах і знахідках з знакових пам'яток та скарбів. Такий підхід дозволить детально простежити весь технологічний ланцюжок від первинної підготовки матеріалу будь то глиняної маси, кістяної

заготовки чи металевого злитку до фінальних етапів декорування, шліфування та термообробки готових ювелірних виробів.

Почнемо з кераміки, з якої виготовляли найчастіше намистини для цільних намист. Першочерговим етапом було ручне формування намистин, яке вимагало надзвичайної точності, або ж застосування перших допоміжних гончарних пристроїв, що дозволяли досягати симетрії та однакових розмірів виробів у межах однієї серії. Отвори для нанизування проколювалися в сирій заготівці за допомогою товстих кістяних або дерев'яних голок ще до моменту випалу, що запобігало розтріскуванню матеріалу. Для надання виробам особливої естетичної виразності поверхню прикрас ретельно загладжували, декорували заглибленим геометричним орнаментом за допомогою штампів чи кісток, покривали ангобом або навіть ангобували та ложили до дзеркального блиску, створюючи тривкий захисний та декоративний шар, який після високотемпературного випалу нагадував фактуру рідкісного каменю. Яскравим прикладом практичного втілення цих технологічних прийомів є унікальний комплекс знахідок із поселення та скарбу поблизу с. Цвіклівці. Археологічні матеріали з цієї пам'ятки демонструють напрочуд вражаюче різноманіття форм керамічних намистин від класичних круглих і витягнутих овальних до плоских дископодібних елементів. На багатьох екземплярах зафіксовано сліди складного оздоблення геометричним орнаментом, а також використання натуральних мінеральних барвників, зокрема вохри, які наносилися перед випалом і міцно зварювалися з глиняною основою. Таким чином, поєднання пластичних властивостей сировини, продуманих прийомів моделювання та термічної обробки дозволяло трипільським майстрам досягати високої стандартизації та довговічності керамічних прикрас, що забезпечувало стійкість їхньої форми та зовнішнього декору в процесі тривалої експлуатації.

Перейдемо до розгляду технік обробки кістки та іклів тварин. Найбільш повно еволюцію цього напрямку ілюструють вироби пізнього періоду (етапів СІ та СІІ), виявлені в підземному комплексі печери Вертеба на Тернопільщині. Аналіз знахідок свідчить, що на цих етапах косторізна галузь досягла свого технологічного піка, продемонструвавши повний арсенал методів обробки сировини – від фізичного розм'якшення та складного поздовжнього розпилювання масивних трубчастих кісток до прецизійного свердління та дзеркального художнього шліфування. Сам процес виготовлення базувався на застосуванні спеціалізованих інструментів (рис. 51, рис. 52). Трасологічні дослідження фіксують використання крем'яних ножів, різців, свердел, а також абразивів із грубозернистого пісковика, які слугували для обпилювання, стругання та фінішного вигладжування поверхонь. Гострі крем'яні леза застосовувалися для складного поперечного та поздовжнього розкрою кістяної матриці, а трубчасті кістки птахів або крем'яні мікросвердла дозволяли отримувати рівні наскрізні отвори мінімального діаметра в намистинах та тваринних іклах.

Морфологічна структура прикрас із Вертеби чітко розпадається на кілька технологічних типів. Основну частину масової колекції складають пронизки та намистини з порожнистих трубчастих кісток з акуратно заглаженими та притупленими краями. Наступний тип підвіски-амулету, виготовлені з іклів собаки, вовка чи лисиці, де отвір для нанизування просвердлювався у кореневій частині без порушення природної форми зуба. Окремий технологічний інтерес становлять прийоми морфологічної імітації. У ряді випадків амулети вирізали з плоских кістяних пластин, штучно відтворюючи обриси дефіцитного зуба оленя. Також зафіксовано факти тривалого ремонту та вторинного використання прикрас. На підвісках з іклів кабана з декількома отворами археологічно зафіксовані додаткові

проколи, зроблені поряд із поламаними старими вушками, що вказує на високу виробничу цінність цих речей для тогочасних носіїв.

Вершиною косторізного мистецтва пізньотрипільської епохи є серія художньо оздоблених пласких пластин-підвісок. У Вертебі виявлено унікальні кістяні пластини із зооморфними обрисами голови бика з ліро подібними рогами, де внутрішні деталі композиції позначені наскрізними отворами, а загальний контур та анатомічні особливості тварини підкреслені рядами дрібних поглиблених крапок (рис. 53). Повна ідентичність метричних параметрів, форми та специфіки нанесення крапкового декору трьох таких амулетів дозволяє детально простежити індивідуальний почерк і стверджувати, що вони були виготовлені в межах однієї ремісничої майстерні одним майстром. Це остаточно підтверджує перехід обробки кістки від домашнього, суто утилітарного промислу до високоспеціалізованого, професійного ремесла.

Переїдімо до розвитку трипільської металургії, який відбувався у тісному контакті з провідними осередками Старої Європи. Наприклад, культурами Балкано-Карпатської провінції, такими як Каранове VI – Гумельниця та Вінча. У початковий період близько 5200–4500 рр. до н. е. мідні вироби були представлені переважно прикрасами, такими як намистини, бляшки та браслети. У цей час панувала техніка вільного кування, якою майстри володіли досконало. Після 4500 р. до н. е. асортимент значно розширився. З'явилися складніші форми, зокрема скроневі кільця, персні та каблучки. Хоча частина цих виробів імпортувалася з культур Тисаполгар та Лендель, більшість прикрас виготовлялася на місці. Важливо, що трипільці не просто копіювали староевропейські зразки, а розробляли власні технологічні схеми, опанувавши фігурне кування та лиття як у відкритих, так і у складних закритих формах. Кожна така прикраса, навіть на перший погляд непоказна намистина чи шматок дроту, є візитною карткою майстра. Сучасні

методи дослідження, зокрема спектральний аналіз та вивчення шліфів під мікроскопом, дозволили Наталії Риндіній реконструювати унікальні школи давнього ковальства. Наприклад, аналіз окуляроподібної підвіски з поселення Веселий Кут показав складний ланцюжок дій. Спочатку шматок мідного дроту нагрівали до 600–800 градусів, потім навивали на конусоподібний бовванець, осаджуючи молотом, і лише після цього витинали фінальну форму. Іншим прикладом є технологія виготовлення намистин, знайдених у скарбі на поселенні Косенівка. Майстри відливали довгий брусок, рубали його на заготовки, а потім після нагрівання, згортали на оправці в опуклу намистину. Це спростовує уявлення про примітивність тогочасного виробництва, адже ковалі на око контролювали високотемпературну деформацію та застосовували методи термічного зміцнення металу. Попри те, що до нашого часу дійшло лише близько двох тисяч мідних артефактів, статистичний підхід до оцінки ролі металу є хибним. Більшість знахідок походить зі скарбів, а не з культурного шару, що свідчить про високу цінність, де метал берегли або переплавляли. Враховуючи, що населення трипільської цивілізації у часи розквіту близько середини IV тис. до н. е. могло сягати понад 400 тисяч осіб. Тому розміри виробництва мідних прикрас були досить великими³⁴. Хоча масштаби та технології створення мідних прикрас могли відрізнятись залежно від місцевих особливостей, але можна виділити загальні тенденції та схеми їх виробництва. Зазвичай, мідь обробляли шляхом кування, лиття, різьблення та полірування. Метал розігрівали для підвищення пластичності, а потім кували у потрібну форму, як про це говорилось раніше. Для виготовлення складних деталей використовували ливарні форми, у які заливали розплавлену мідь. Готові вироби полірували для отримання блискучої поверхні. Було місце для орнаментів. Їхнє нанесення виконували шляхом гравіювання або тиснення.

---

³⁴ Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо, 2008. С. 172–179.

Поряд із техніками приборкання міді розглянемо методи виготовлення прикрас із іншого металу, а саме золота. Першою документованою знахідкою виробів із золота трипільської культури на території сучасної України є підвіска, виявлена під час досліджень 2012 року громадської будівлі (вірогідно храму) на поселенні біля с. Небелівка Новоархангельського району Кіровоградської області українсько-британською експедицією під керівництвом Дж. Чапмена та М. Відейка. Ця знахідка належить до етапу Трипілля ВІІ близько 4000–3900 рр. до н. е. Виріб має невеликі розміри – довжина 7,5 мм, діаметр спіралі до 2,5 мм, а товщина дроту лише 0,5 мм. Спіраль складається з 5,5 витків, зовнішня поверхня досить рівна, а внутрішня нерівна, зі вм'ятинами. Дріт у перерізі лінзоподібний, опуклий назовні, а на центральних витках помітні чіткі поздовжні грані. Важливою деталлю є те, що дріт заготовки не обрубався на кінцях, оскільки вони закруглені. Для розуміння технології виготовлення було проведено практичне моделювання за допомогою пластиліну, що дало змогу перевірити кілька гіпотез.

Перший варіант – розклепування на жолобчастому ковадлі дозволяв отримати потрібний переріз, але не давав закруглених кінців. Другий варіант – використання відрізаної смужки, але він також не пояснював форму кінців виробу. Третій варіант дав найбільш наближену до знахідки форму. Оскільки отвір пронизки не круглий, а овальний, використання твердої основи було неможливим через її крихкість. Таким чином, у розклепаному в пластину зливка металу за допомогою металевого пуансона видавлювався конус, і на тому самому пуансоні створювалася спіраль. Отриману пружину трохи розтягували в боки й щільніше скручували уздовж вісі, що збільшувало довжину виробу. Це пояснює, чому з одного боку лишається кулька-кінець, а з іншого округла грань. Цей метод був найкращим, оскільки пуансон дозволяв надійно утримувати мікроскопічну заготовку. Четвертий варіант

із зануренням основи у розплав був відкинутий через термічну вразливість дерева та ризик приварювання золота до міді.

Завершимо розгляд технологій виготовлення прикрас, аналізом методів обробки іноземної сировини, а саме особливостями роботи з молюсками. Аналіз матеріалів Карбунського скарбу дозволяє детально розглянути технологічні прийоми, які використовували давні майстри для обробки цього матеріалу. Загалом у скарбі було представлено 270 виробів, серед яких виділяються буси, подовжені пронизки, нашивні пластини та складні підвіски. Основним методом отримання заготівок було використання природної анатомії мушлі. Зокрема, низькоциліндричні бусини (рис. 54) виготовлялися зі спиляних відростків, шипів раковини. Їхня товщина варіювалася від 0,2 до 0,4 см при діаметрі до 1,1 см. Складнішим технологічно були подовжено-циліндричні пронизки. Їх виточували з довгих відростків раковини, надаючи їм округлого, овального або підквадратного перетину. Поверхня таких виробів у більшості випадків була ретельно відполірована. Цікаво, що на деяких екземплярах спеціально зберігали природну хвилясту текстуру мушлі, що, додавало виробу особливої естетичної чи магічної цінності. Процес створення отвору для нитки відбувався шляхом свердління, що потребувало високої точності через крихкість та водночас твердість матеріалу. Окрему категорію складають пластини-підвіски та дуго видні пластини. Наприклад, знахідка під №837 (рис. 55.1) є подовжено-подольну пластиною з дугоподібним профілем і двостороннім свердлінням, що вказує на складну систему підвішування. Більш масивні вироби, як-от підромбовидна підвіска (рис. 55.2), своєю формою імітують плоскі металеві прикраси, що демонструє взаємовплив ювелірних традицій металообробки та каменерізного мистецтва. Дуго видні подовжені пластини, ймовірно, походили від масивних складових браслетів. Які випадках поломки майстри повторно висвердлювали отвори, щоб продовжити життя цінному

артефакту³⁵. Таким чином, навіть нетипові матеріали могли застосовуватися та бути якісно впроваджені в виробництво прикрас.

Аналіз еволюції матеріалів та технологій у виробництві трипільських прикрас дозволяє простежити чітку закономірність переходу від використання доступної природної сировини до освоєння складних металургійних процесів та формування надалеких торгівельних мереж. На ранньому етапі Трипілья А панували найбільш доступні матеріали глина та кістка, що було зумовлено перехідним характером культури від неоліту до енеоліту. Керамічні прикраси, зокрема намистини зі скарбу поблизу с. Цвіклівці, виготовлялися шляхом ручного формування або на гончарних пристроях. Вони декорувалися геометричним орнаментом, глазурувалися чи фарбувалися натуральними барвниками, що дозволяло поєднувати декоративну функцію з обрядовою. Кістка та роги тварин (оленя, великої рогатої худоби, кабана) залишалися потрібними протягом усіх періодів, досягнувши технологічного піка на етапах СІ–СІІ, що засвідчують знахідки з печери Вертеба. Технологія обробки кістки еволюціонувала від простого очищення та сушіння до складного поздовжнього різання, свердління кам'яними чи металевими свердлами та художнього шліфування піском чи абразивами. Поява імітацій зубів благородного оленя з кістки та створення високохудожніх пластин-амулетів із зображенням бика свідчать про перехід від утилітарного виробництва до високої професійної спеціалізації та глибокої сакралізації ювелірних виробів.

Фундаментальний зсув у матеріальній культурі стався з початком масового використання міді, що виокремило трипільську культуру в межах мідно-кам'яного віку. Еволюція металообробки почалася з використання трансильванської сировини, проте вже у 4400–4300 рр. до н. е. майстри опанували місцеві поклади

---

³⁵Дергачев В.А. Кэробунский клад. – Кишинев, 1998

Волинської самородної міді. Висока чистота металу дозволила впровадити техніку вільного та фігурного кування, а згодом лиття у відкритих та закритих формах. Технологічна складність зростала від простих шил та мідного дроту до окуляроподібних підвісок та опуклих намистин, де використовувалися термічне зміцнення нагрів до 600–800°C, навивання на конусоподібного бовванця та подальше гравіювання. Вершиною трипільського ювелірного ремесла стало освоєння електричного природного сплаву золота і срібла. Виявлена у Небелівці підвіска (етап ВІІ) демонструє унікальну технологію видавлювання конуса з розклепаного зливка за допомогою металевих пуансонів, що дозволяло створювати мікроскопічні спіралі з закругленими краями. Анатолійське походження цього металу, як і мушель *Spondylus* із Карбунського скарбу, підтверджує інтеграцію трипільців у загальноєвропейську систему обміну. Технологія обробки імпортованих мушель від спилування шипів раковини для створення бус до виточування подовжених пронизок та повторного свердління зламаних пластин демонструє не лише високу точність та ощадливість, а й взаємовплив каменерізних та металургійних традицій, де форми мушель часто імітували металеві прикраси. Можна спостерігати еволюцію трипільського ювелірного ремесла, яка відображає шлях від локальної обробки природних матеріалів до формування складної індустрії престижних товарів, що базувалася на різноманітності матеріалів, відповідних інструментах та міжкультурних зв'язках.

РОЗДІЛ 3: СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ТА САКРАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИКРАС У ТРИПІЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У даному розділі буде розглянуто комплекс особистих прикрас та натільних амулетів Кукутені – Трипільського комплексу не як суто декоративні елементи, а як складні засоби соціокультурної комунікації та релігійно-магічної практики. Оскільки в епоху енеоліту та раннього бронзового віку елементи особистого вбрання завжди несли в собі глибоке знаково-символічне навантаження, їхній аналіз дозволяє реконструювати особливості соціальної структури давнього населення та зазирнути у складний простір його світобудови. У першому підрозділі буде розказано про соціокультурну роль прикрас як престижних товарів та наочних індикаторів статусу всередині трипільських громад. Буде показано, яким чином накопичення та демонстрація рідкісних прикрас слугували дієвим інструментом соціальної стратифікації та фіксації суспільної ієрархії. Також як прикраси були інтегровані у торгівельно економічну систему міжнародних взаємодій.

У другому підрозділі буде детально висвітлено сакральне-магічне значення трипільських прикрас, де кожен виріб виступав безпосереднім провідником у світ священного. Буде розказано про семантику ключових образів – культу Великої богині, солярних символів оленя, а також всеохопного пласта місячної символіки, що виражав ідею циклічності, родючості та вічного переродження. Особливу увагу буде приділено ритуальному контексту використання цих речей, де на основі матеріалів будівельних закладень та поховальних обрядів буде розкрито функцію прикрас із мушель, перл чи іклів тварин як потужних захисних оберегів-апотропеїв, що формували духовний щит людини.

3.1. Соціокультурне значення прикрас

Соціокультурне значення прикрас можна поділити на дві течії, відповідно до характеру їх походження та використання. Перший аспект – це їхня роль у внутрішній взаємодії всередині групи, як атрибута, що вказує на місце в контексті соціальної ієрархії та матеріального розшарування. Другий аспект – це цінність прикрас, як ресурсу, застосованому в широких торговельно-економічних відносинах між трипільською та сусідніми культурами. Це є безпосереднім показником того, наскільки велику нішу займали прикраси для носіїв трипільської культури у всіх сферах взаємодій.

Формування системи соціальних маркерів, за якої певні предмети матеріальної культури почали чітко ділитися на престижні та менш престижні, бере свій початок ще в епоху верхнього палеоліту, а точніше – у другій половині цього періоду. Поява перших виразних ознак такого ціннісного розшарування речей тісно пов'язана з виникненням первісного мистецтва та виготовленням знакових об'єктів. У історичній науці цей етап диференціації предметів вважається переломним, оскільки низка дослідників безпосередньо пов'язує появу престижних матеріальних речей із розселенням людини нового анатомічного типу – *Homo sapiens sapiens*. Саме здатність анатомічно сучасної людини до складного символічного мислення заклала тривалий історичний фундамент для того, щоб предмети особистого вбрання та побуту почали виконувати роль індикаторів статусу й престижу всередині людських спільнот³⁶. Окрім того, гіноцентричні (жіночоцентричні) культури, однією з яких була Трипільська культура, мають значно більшу перевагу у розвитку естетично-матеріальних цінностей та якості життя порівняно з андократичними культурами, де домінували чоловіки³⁷.

---

³⁶ *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies* / ed. by W. K. Barnett, J. W. Hoopes. Washington : Smithsonian Institution Press, 1995. P. 278.

³⁷ *The Civilization of the Goddess* / M. Gimbutas ; ed. by J. Marler. San Francisco : HarperSanFrancisco, 1991. P. 7–11.

Дослідження матеріальної культури Кукутень – Трипільського комплексу крізь призму соціології речей дозволяє стверджувати, що особисті прикраси слугували одним із найбільш виразних засобів фіксації суспільного поділу, відображаючи процеси зародження ієрархії, виокремлення племінної еліти та структурування влади. В епоху енеоліту, коли традиційні родові зв'язки поступово трансформувалися під впливом демографічного зростання та появи протоміст, виникла гостра потреба у візуальних маркерах, здатних на відстані транслювати статус індивіда. Засобом такої комунікації стала диференціація предметів особистого убранства за критеріями рідкості сировини, складності виробництва та сакральної цінності. У результаті сформувалася чітка знакова система, де якість і розмір прикраси безпосередньо вказували на місце людини в ієрархічній драбині громади. Головним чинником соціального розшарування, що чітко маркується знахідками прикрас, є доступ до дефіцитних, екзотичних та престижних матеріалів. У той час як для більшості трипільського населення залишалися доступними порівняно прості, утилітарні та масові вироби, виготовлені з місцевої глини (керамічні намистини чи зооморфні підвіски) або кістки, представники панівної верстви концентрували у своїх руках предмети розкоші. До категорії престижних матеріалів найвищого рангу належали благородні метали – золото та срібло, імпорتنі морські мушлі *Spondylus*, а також унікальні мисливські трофеї, такі як благородні зуби та молочні ікла оленя. Висока вартість цих матеріалів зумовлювалася не лише труднощами їхнього видобутку чи далекими торгівельними маршрутами обміну, а й тривалим часом, необхідним для штучної обробки та імітації рідкісних форм. Наявність у поховальних або житлових контекстах складних багаторядних намист із чергуванням екзотичних мінералів та металів є прямим свідченням майнової нерівності та концентрації суспільного багатства в руках обмеженого кола осіб.

Важливим аспектом прикрас полягав в їхній нерозривній інтеграції у владні та магичні практики. У трипільському суспільстві, де релігійні та адміністративні функції часто перепліталися, лідери громад, вожді та сакральні служителі (маги, шамани або жерці) очолювали найважливіші обрядові дійства. Прикраси у цьому контексті виконували роль невіддільного ритуального вбрання, що легітимізувало владу лідера в очах соціуму. Масивні, складні за своєю конструкцією прикраси та натільні амулети були покликані психологічно та візуально виокремити вождя під час публічних церемоній. Оскільки масштабні магичні практики вимагали маніпуляцій із предметами високого сакрального статусу, володіння унікальними прикрасами з іклів диких тварин або кованої міді демонструвало здатність лідера комунікувати із надприродними силами, забезпечуючи тим самим захист та добробут усій громаді. Також концентрація престижних прикрас у спеціальних сховищах усередині великих жител-мегаструктур або в монументальних курганних похованнях, де дитячі та дорослі скелети супроводжуються срібними скроневими кільцями, браслетами з зубів оленя та алебастровими оберегами, демонструє спадковий характер статусу племінної аристократії³⁸. На противагу цьому, поховання та житла звичайних общинників демонструють мінімальний, стандартний набір доступних прикрас. Таким чином, розвиток трипільської індустрії особистих прикрас відображає глибоку внутрішню еволюцію суспільства. Від первісної рівності елітарних общин до формування складної соціальної піраміди, на вершині якої стояли військові та духовні лідери, чий рівень і сакральний авторитет надійно закріплювалися ексклюзивним правом на носіння найцінніших речей і оберегів.

---

³⁸ Petrenko V., Bejlekchy V. The Alexandrovka barrow. The burial site of the Usatovo culture elite / V. Petrenko, V. Bejlekchy // *Funeral practices as forms of cultural identity (bronze and iron ages) : 4-th International Colloquium of Funeral Archaeology*. — Tulcea, 2000. — P. 47–49.

Перейдімо до міжкультурного характеру значення прикрас. Численні археологічні знахідки свідчать про існування розгалужених мереж обміну, що охоплювали відстані понад 300 км. Прикраси та сировина для їх виготовлення виступали головною метою спеціалізованих «експедицій». У контексті торговельних відносин прикраси функціонували як специфічний еквівалент цінності, включаючи не лише вартість рідкісного матеріалу, а й зусилля, витрачені на його транспортування з віддалених регіонів, таких як Балкани, Анатолія чи Прибалтика. На пізніх етапах розвитку культури з'являються бурштинові намистини, походження яких дослідники впевнено пов'язують із балтійським регіоном. Водночас металевий інвентар софіївських могильників, зокрема пронизки, виготовлені із балканської міді та виявляють технологічну подібність до виробів тогочасних культур Карпатського басейну. Особливе місце в системі обміну займали імпорتنі матеріали, які не були доступні в межах трипільського ареалу. Яскравим прикладом є мушлі *Spondylus*, виявлені у складі Карбунського скарбу. Оскільки цей вид молюсків мешкає виключно в теплих водах Егейського та Середземного морів, їхня поява на теренах Середнього Дністра свідчить про функціонування найдавнішої в Європі системи наддалекої торгівлі. Для трипільців прикраси з таких мушель, а також із балканської міді чи анатолійського електруму, мали статус сакральних об'єктів. Той факт, що вироби з імпоротної сировини часто знаходять саме у складі скарбів, а не в загальному культурному шарі, підтверджує їхню надзвичайну цінність. Такі предмети берегли, передавали у спадок, а у випадку поломки повторно переробляли, про що свідчать додаткові отвори на зламаних підвісках із того ж Карбунського скарбу. Значення прикрас у міжкультурному обміні було зумовлено їхньою рідкістю та технологічною складністю. Наприклад, вироби з низькопробного природного електруму, подібні до підвіски з Небелівки, мають анатолійське походження і свідчать про прямі або опосередковані контакти з Малою Азією ще на початку IV тис. до н. е. Еволюція

матеріалів від місцевої кістки до імпортованих металів демонструє зростання потреби трипільської еліти в предметах розкоші, які б підкреслювали їхній соціальний статус. Прикраси з «екзотичних» матеріалів цінувалися значно вище за місцеві аналоги, оскільки вони виступали візуальним підтвердженням успішних зовнішніх контактів та контролю над торгівельними шляхами³⁹.

3.2. Сакральне значення прикрас

Прикраси були невід'ємною частиною традиції, яка сформувала сакральні уявлення трипільської спільноти. Є ознаки припускати, що ці уявлення були характерні не окремим локальним групам, а всьому комплексу Кукутень – Трипілля⁴⁰. Вони усі були навантажені символічним значенням та поєднували людей із їхніми віруваннями⁴¹. Нічого не було випадковим, від матеріалів, які відображали приналежність до конкретної стихії або зв'язок із силами природи, до форми, яка могла імітувати священні об'єкти (форма місяця, форма жінки, форма тварини).

В центрі уявлень трипільської культури незмінно постає образ жінки. Він має багато інтерпретацій: «Велика богиня», «Мадонна», «Матір», «Прородителька», «Місячна богиня», «Діва». Для ранньоземлеробських племен напряму характерні такі уявлення. Центральне місце в їхньому житті посідає зв'язок із землею, питання врожаю, добробуту тому «жінка», своєю чергою, символізує родючість, благо,

³⁹ Кириленко О. Пізні Трипілля Середнього Подніпров'я в контексті інокультурних впливів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2014. Вип. 2 (120). С. 23–26.

⁴⁰ *Die Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn : Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen* / hrsg. von G. Bodi, B. Govedarica, S. Hansen, A. Rubel, C.–E. Ursu. Suceava : Verlag Karl A. Romstorfer, 2020. P. 105–106.

⁴¹ Beldiman C., Sztancs D.–M. Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni. *Studii de Preistorie*. 2008. № 5. P. 89–107.

розквіт. Ті сакральні дари, в тому числі і прикраси, напряду засвідчували шану до цього найвижчого образу. На амулетах з міді чи кістки можна побачити антропоморфні образи, які це засвідчують. Також численні жіночі фігури, статуетки зображають із подобою натільних та нагрудних прикрас, в тому числі намист (рис. 56, рис. 57, рис. 58).

Серед образів, що формували сакральний простір давніх цивілізацій та знаходили безпосереднє відображення у комплексі особистих оберегів, символ Місяця посідає виняткове, всеохопне місце. У сакральній іконографії він виступає не просто як одне з небесних світил, а як універсальне втілення Великої Богині, під патронатом якої перебувала вся хліборобська спільнота. Культивування образу Місяця та його безперервне відтворення в матеріальній культурі зумовлені передусім тим, що він став першим «живим часом» універсальною мірою, яка через космічні ритми керувала природними процесами, дощем, приливами та циклами родючості. Головна таємниця та містична привабливість Місяця крилася в його здатності до вічного повернення та незкінченного чергування фаз. Місяць сприймався як Біла Богиня – світило, яке народжується, росте, занепадає, вмирає й після перебування в темряві ночі завжди відроджується знову як молодик, демонструючи перемогу життя над смертю. Сакралізація цього процесу породила інтуїтивне розуміння циклічності та круговороту буття, де зникнення ніколи не буває остаточним і настає відновлення. Відповідно, прагнення людини інтегрувати цей образ у комплекс особистих прикрас формувалося не заради самого естетичного сенсу, а задля залучення до того глибокого сакрального змісту, який через нього відкривався. Носячи на тілі місячні символи, людина намагалася «перенести на себе» фундаментальні властивості нічного світила. Його здатність до безперервного оновлення, відродження та невичерпної життєвої сили, створюючи навколо себе надійний духовний щит. Найбільш виразно ідея місячної циклічності,

змін та круговороту життя матеріалізувалася у формі спіралі – однієї з найпоширеніших фігур, яка є прямою паралеллю та знаковим вираженням його фаз. На нашу думку, саме образ Місяця, що постійно трансформується, надихав давніх майстрів на створення відомих спіралеподібних браслетів (рис. 22, рис. 23, рис. 25, рис. 26, рис. 41, рис. 43, рис. 44). Спіральний рух за своєю природою передає ідею вічного повернення та ритмічних змін. У тогочасній традиції спіраль дивовижним чином поєднувала в одному семантичному полі символи Місяця та змії. Змія, яка періодично скидає шкіру й ніби народжується заново, уособлювала ту саму ідею безсмертя та регенерації, що й нічне світило. Поєднання знаків Місяця та змії–води у структурі натільних оберегів створювало цілісний образ місячної змії. Коли така спіральна символіка або стилізовані зміїні мотиви фігурували на браслетах чи елементах намиста, вони виступали не просто прикрасою, а візуальним текстом, який підключав власника до джерела космічної плодючості та гарантував безперервність його життєвого циклу.

Особливе місце у виготовленні місячних амулетів посідав вибір матеріалів, серед яких абсолютно виняткове символічне навантаження мали мушлі та перли. Відповідно до давніх міфологічних уявлень, що об'єднували в єдину систему Місяць, воду, дощ та плодючість жінок, мушля вважалася прямим аналогом нічного світила. Місяць уподібнювався мушлі за своєю формою та здатністю ховати й показувати власні сили. Сакральні властивості цього матеріалу зумовили його активне використання для створення амулетів та підвісок (рис. 5, рис. 33, рис. 54). Перли ж, які знаходили в мушлях і носили як обереги, сприймалися як чиста матеріалізація місячного світла, зароджена у воді під впливом променів нічного світила. Таким чином, прикраси з мушлі та перл фокусували в собі різноманітні магичні сили пов'язані з еротичною сферою, зачаттям та народженням нового життя і природним згасанням і смертю.

Серед образів тварин, які фігурують в мотивах амулетів, найпоширенішим є образ «Боввина» тобто «Бика». У трипільській зооморфній традиції, цей персонаж є одним із найвиразніших і трактується як утілення могутності та сили. Хоча використання образу із «чоловічими» рисами є дещо нетиповим і найчастіше поєднується саме із зооморфними «тваринними» ознаками. У контексті створення особистих оберегів та прикрас, зокрема відомого амулета із подобою бика, знайденого у печері Вертеба (рис. 34), цей образ мав глибоке символічне значення, що продемонстровано на фігурці із зображенням «рогатого» амулету (рис. 58). Голови боввинів з виразними великими чи масивними рогами означали життєву міць, войовничість та непереможну силу. Сама атрибутика рогів у давніх палеосхідних та балканських культурах виступала головним мірилом сили. Недарма у тогочасних мовних концептах вираз «зламати роги» буквально означав «лишити могутності»⁴². Окрім цього «роги» тісно співіснували і були дотичними до образу «Місяця». Роги тварин, які традиційно вважалися символом Великої Богині та уособленням плодючості всього живого, одночасно виступали прямим знаком небесного серпа – візуальної форми Місяця, що росте. Таким чином, інтеграція образу бика у трипільські прикраси-амулети виконувала не лише декоративну функцію. Носіння такого оберега, ймовірно, мало на меті наділити його власника захистом небесних стихій, міцним здоров'ям, войовничістю та транслювало внутрішню силу через візуалізацію цього первісного символу влади.

Серед інших тварин, звір, що вийшов за межі самого образу, і частини якого використовували як матеріал для прикрас був «Олень». Намиста із його іклів носять сакральну цінність, зважаючи на те, що їх знаходили на місцях ймовірних ритуалів, як атрибути магічної практики (рис. 3, рис. 4, рис. 45, рис. 47). Олень у давніх віруваннях символізував солярну енергію, життєву силу та зв'язок із вищими

---

⁴² Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо, 2008. С. 296–297.

божествами. На прикладі давнього населення Малої Азії зафіксовано, що ця тварина прямо співвідносилася з божеством Сонця, тому її ікла у складі натільних прикрас могли виступати потужними солярними знаками, покликаними оберігати власника від темних сил та приносити життєдайне світло. Цей образ був тісно пов'язаний із культом плодючості та Великої Богині, чийми символічними атрибутами в тогочасній традиції вважалися лані та оленята. Через це елементи оленя в амулетах часто мали захисний характер, спрямований на збереження здоров'я та добробуту. Оскільки роги та інші анатомічні частини оленя активно використовувалися як реальні ритуальні атрибути у давніх обрядах, носіння його іклів на тілі слугувало сильним оберегом, який переймав магичні властивості самої тварини. Олень не був пересічною здобиччю, і його образи вказують на особливе ставлення, де полювання сприймалося як священний акт взаємодії з дикою природою. Наявність іклів благородного оленя у прикрасах не лише маркувала мисливську доблесть володаря, але й свідчила про його захищеність тотемом цієї шляхетної тварини, поєднуючи в одному виробі функцію престижного знаку та сильного духовного щита.

Прикраси були невід'ємною частиною сакральних ритуалів. Починаючи з початку, люди що проводили обряди, так звані маги, скрупульозно готувалися до процесу. Серед спорядження були численні амулети та кулони. Принциповим і чітко визначеним питанням були матеріали. Використовували як метали – мідь, так і природна сировина – кістка, мушлі, каменя. Науковці виділяють декілька типів обрядів, які були поширені для культурного комплексу Кукутень – Трипілля. Усі вони пов'язані з етапами людського життя або із його важливими складовими. Обряд очищення – для зцілення та охорони, проводився шляхом обкурювання, проходження через вогонь і воду. Символічні обряди були найпоширенішими, використовувалися численні символи, які були найбільш доступними та

зрозумілими. Своєю чергою найчисленніша кількість прикрас була знайдена в складі інвентарю саме обрядів поховання та жертвоприношення, тобто напряду біля людських останків. Вважалося, що таким чином особу «посвячено» і вона, лишаючи матеріальну подобу, переходить у інший сакральний світ. Відгалудженням цього процесу були так звані земельні ритуали, які були покликані для плідного врожаю, родючості землі та благополуччя роду. Можна згадати поховання з Цвіклівців, що свідчить про їхню безпосередню роль у будівельних чи захисних обрядах⁴³. Яскравим прикладом такої практики є матеріали, отримані під час археологічних розкопок пізнішого трипільського поселення Косенівка, проведених Тетяною Мовшею. Вона зафіксувала навмисне приховування престижних речей, пов'язане з житловою архітектурою. Безпосередньо всередині житла № 1 було знайдено скарб мідних намистин, дбайливо складених у глиняну посудину. Очевидно, що це натільне намисто слугувало оберегом для всього дому. Ця обрядова лінія синхронно простежується і на зовнішній межі житлового простору Косенівки. Безпосередньо під південно – західними стінами зовні жител № 1 та № 3, які, за спостереженнями авторів розкопок, функціонували як єдиний пов'язаний господарський комплекс, археологи виявили додаткові ритуальні закладення. Там було закопано цілі скарби, що склалися з якісних крем'яних пластин. Поєднання в межах одного архітектурного комплексу мідних прикрас усередині хати та крем'яних знарядь біля її стін вказує на чітку структуру сакральних дій. Такі ритуальні акти маркували та духовно захищали кордони людського житла. Дослідження поселення Хебешешть суттєво збагатили уявлення про релігійно-магічні практики ранніх землеробів, адже саме тут під час археологічних розвідок було виявлено численні амулети та предмети сакральної пластики (рис. 59). Ці знахідки, представлені різноманітними зооморфними й

---

⁴³ Мовша Т. Г. Скарб прикрас з пізньотрипільського поселення в с. Цвіклівці // Археологія. – К.: Вид-во АН УРСР, 1965. – Т. 18. – С. 161–170.

антропоморфними підвісками, а також стилізованими оберегами, свідчать про високу інтенсивність проведення ритуальних дій у межах житлового простору. Виявлення такої значної кількості апотропеїв на території одного селища вказує на те, що носіння натільних амулетів та інтеграція священних символів у повсякденні прикраси були масовим і глибоко вкоріненим явищем, покликаним забезпечити духовний захист, плодючість та добробут кожної трипільської родини.

Важливе місце у дослідженні поховальної обрядовості пізньотрипільського населення посідає Олександрівський курган, розташований на правому березі Сухого лиману в Одеській області⁴⁴. Монументалізм цієї курганної композиції, що містила складний багат шаровий насип, три куполо подібні панцири з уламків вапняку та рів, чітко вказує на її належність до поховальних пам'яток соціальної еліти найвищого рангу в усатівському суспільстві (рис. 60). Знахідки супровідного інвентарю у цих похованнях демонструють не лише високий статус небіжчиків, а й складну структуру використання прикрас як невіддільних елементів перехідних та захисних ритуалів. Особливою пишністю та сакральним навантаженням відзначається дитяче поховання № 34, де зафіксовано унікальний комплекс натільних оберегів та коштовностей (рис. 61, рис. 62). Головний убір дитини був розшитий пастовим бісером, а на шиї чи грудях знаходився нагрудний амулет, виготовлений. Похований малюк мав складне намисто, нанизане у три ряди з чергуванням контрастних кольорів: чорних гагатових та білих коралових намистин. Аналогічний браслет із чергуванням гагату та коралу прикрашав зап'ястя дитини, а на середньому пальці правої руки знаходилося срібне кільце. Надзвичайно цікавою деталлю, що безпосередньо пов'язує цей комплекс із архаїчною тотемною та

---

⁴⁴ Petrenko V., Bejlekchy V. The Alexandrovka barrow. The burial site of the Usatovo culture elite. *Funeral practices as forms of cultural identity (bronze and iron ages): 4-th International Colloquium of Funeral Archaeology*. Tulcea, 2000. P. 47–49.

захисною магією тварин, є наявність двох браслетів із молочних зубів оленя, які були закріплені на ногах похованої дитини.

Не менш важливим є і центральне поховання № 35 цього ж кургану, яке належало дорослому представнику усатівської знаті. Поряд із багатим набором знарядь праці та зброї – роговим молотом, теслами, ножем, долотом та шилами тут було виявлено керамічний посуд, намиста та витончені срібні скроневі кільця. Присутність срібних скроневих кілець як у центральному дорослому, так і в дитячому похованнях підкреслює стійку традицію використання цього дорогоцінного металу в поховальному вбранні місцевої еліти. Оскільки інші поховання усатівського типу в Олександрівському кургані супроводжувалися значно скромнішим інвентарем, зосередження срібла, рідкісних мінералів та оберегів із зубів диких тварин в елітних могилах підтверджує, що прикраси у поховальному обряді служили не лише маркером найвищого соціального рангу, а й виконували функцію надійного духовного супроводу для душі у потойбіччі.

Скромніший набір прикрас і інвентарю було виявлено біля с. Більшівці в ур. Кути на похованні жінки⁴⁵. Поруч із жінкою археологи виявили мідний ніж та елементи натільного убранства, представлені мідною пронізкою⁴⁶. Разом із металевими виробами у безпосередній близькості знаходилися чотири ікла кабана – архаїчні мисливські трофеї, які традиційно використовувалися у давніх громадах як потужні апотропеї, покликані транслювати силу дикої тварини та оберігати померлу (рис. 63).

Аналіз матеріальної культури Кукутені – Трипільського комплексу дозволяє стверджувати, що особисті прикраси й натільні амулети виступали

⁴⁵ Бурдо Н. Б. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ, 2005. С. 54

⁴⁶ Ткачук Т. М. Кінець етапу СІ і начало СІІ трипольської культури Верхнього Подністрів'я (на матеріалах поселення Більшівці). *Stratum plus*. 2001–2002. № 2. С. 211–215.

фундаментальними маркерами, які фіксували складні процеси суспільного розвитку, структурування влади та еволюцію духовних уявлень давнього хліборобського населення. Розвиток системи матеріальних індикаторів престижу, у трипільському суспільстві набув зрілих, системних форм. Завдяки гіноцентричному характеру трипільської культури, що забезпечив пріоритет розвитку естетично-матеріальних цінностей та загальної якості життя, індустрія прикрас переросла суто декоративну функцію. Вона трансформувалася у складну візуальну мову, яка діяла у двох основних вимірах. Як внутрішній інструмент соціальної стратифікації всередині громад та як вагомий ресурс у системі розгалужених міжкультурних торговельно-економічних зв'язків.

У межах внутрішньосуспільної структури прикраси слугували наочним відображенням процесу зародження суспільної ієрархії, майнової нерівності та виокремлення племінної аристократії. Основним рушієм цього розшарування став нерівномірний доступ до дефіцитних, екзотичних та імпортованих матеріалів. Тоді як повсякденний побут пересічних общинників маркувався масовими й доступними виробами з місцевої глини чи простіших кісток, панівна верства зосереджувала у своїх руках справжні предмети розкоші. Складні, багаторядні натільні гарнітури виконували атрибут влади, що візуально й психологічно виокремлювали вождів, лідерів та ідеологічну еліту (магів, жерців) під час публічних церемоній. Концентрація таких престижних об'єктів у межах великих жител-мегаструктур та монументальних курганів чітко доводить спадковий характер високого соціального рангу панівної верстви, тоді як поховальні комплекси рядового населення супроводжувалися значно скромнішим набором оберегів.

Міжкультурний аспект функціонування трипільських прикрас вказує на їхню активну роль як специфічного еквівалента цінності в системі наддалекої торгівлі та спеціалізованих обмінних «експедицій», які охоплювали відстані у понад 300

кілометрів. Присутність на трипільських теренах прикрас із балтійського бурштину, анатолійського електриту, балканської міді та морських мушель, демонструє безперервні контакти трипільської еліти із зовнішнім світом. Вироби з імпортової сировини наділялися винятковим, сакральним статусом. Їх дбайливо берегли, передавали у спадок і повторно ремонтували у випадку пошкодження, а їх демонстрація виступала прямим візуальним підтвердженням успішних зовнішніх альянсів та контролю лідерів над стратегічними торгівельними шляхами.

Сакральне значення прикрас, спільне для всього простору Кукутень – Трипілья, базувалося на глибокому світосприйнятті, де кожна форма, матеріал та орнамент об'єднували людину та вищі сили. Центральне місце у цій системі належало образу жінки як уособленню Великої Богині-Прородительки, відповідальної за родючість, земні блага та врожай, що знаходило відображення у моделюванні антропоморфних підвісок та натільних намист на глиняній культовій пластиці. Невіддільним елементом цього культу був символ Місяця – міра космічного часу та відродження життя. Прагнення залучити його життєдайну силу зумовило створення спіралеподібних браслетів, де спіраль об'єднувала семантику місячних фаз та регенеративну символіку змії, яка скидає шкіру, формуючи образ «місячної змії». Мушлі та перли, пов'язані з водною стихією, сприймалися як пряма матеріалізація місячного світла й використовувалися як натільні обереги для захисту та продовження роду. Зооморфний стиль захисної магії трипільських оберегів базувався на перенесенні містичних властивостей тварин на людину з метою створення надійного духовного щита. Утіленням непереможної фізичної міцності та здоров'я виступав образ «Боввина» (бика), чиї масивні рогаті амулети, знайдені в печері Вертеба, одночасно асоціювалися з небесним серпом Місяця, що росте. Натомість прикраси та намиста з іклів благородного оленя або дикого кабана концентрували в собі солярну енергію та захищали володаря від темних

потойбічних сил. Полювання на цих тварин сприймалося як священний акт взаємодії з дикою природою, тому володіння їхніми анатомічними частинами фіксувало не лише мисливську доблесть, а й заступництво потужного тотема.

Зрештою, комплексне дослідження довело тотальну інтеграцію прикрас у структуру найважливіших релігійних обрядів – очищення, зцілення, жертвоприношення, заупокійного культу та земельно-будівельних ритуалів. Виявлені археологами факти навмисного приховування престижних мідних намист та крем'яних скарбів вказують на практику маркування та духовного захисту кордонів людського дому. Прикраси супроводжували людину на всіх етапах її земного життя і ставали головним атрибутом «присвячення» під час переходу душі в інший, потойбічний світ. Вони забезпечували небіжчикам високий ієрархічний ранг перед лицем предків і слугували надійним духовним провідником у сакральному світі.

ВИСНОВКИ

Намиста є яскравим і багатогранним свідченням матеріальної та духовної спадщини трипільської культури. Їхній аналіз дозволяє глибше зрозуміти соціальне і духовне життя енеолітичного суспільства, та прослідкувати якими були торгівельно економічні відносини культур мідно-кам'яної доби.

Еволюція дослідницьких підходів продемонструвала якісний перехід від описової археології середини ХХ століття до системного міждисциплінарного підходу. Якщо на ранніх етапах знахідки, подібні до скарбу в селі Цвіклівці чи матеріалів із селища Карбуна, розглядалися переважно як цінні зразки декоративного мистецтва, то сучасний етап, ознаменований впровадженням спектрального методу та трасологічного аналізу дозволив здійснити детальний аналіз матеріалів та прослідкувати особливості виробництва прикрас поселень Небелівка, Тростянчик та Гарячківка.

Дослідження еволюції матеріалів та технологій дала змогу виявити чітку закономірність переходу від використання доступної природної сировини до опанування складних металургійних процесів. На ранньому етапі (Трипілля А) панували найбільш доступні матеріали – такі як кістки тварин, що було зумовлено перехідним характером культури від неоліту до енеоліту. Керамічні прикраси зі скарбу поблизу с. Цвіклівці та вироби з рогів тварин, зафіксовані у печері Вертеба, свідчать про поступове вдосконалення методів обробки. Від простого очищення до складного шліфування та імітації зубів благородного оленя. Фундаментальний зсув у матеріальній культурі стався з початком масового використання міді, що виокремило Трипілля в межах мідно-кам'яного віку. Вершиною трипільської майстерності стало освоєння золота та таких імпортованих матеріалів як молюски.

Численні знахідки підтверджують, що в епоху енеоліту прикраси мали не лише естетичне, а й вагоме символічне призначення. Вироби з міді, кістки, та інших матеріалів використовувалися як магичні обереги, ритуальні атрибути або маркери статусу в суспільстві. Контекст виявлення таких предметів у житлових та сакральних зонах свідчить про їхню виняткову значущість для тогочасної людини. Кожен такий елемент від масивного амулета до дрібної підвіски виступав частиною складної знакової системи, через яку виражався зв'язок із давньою системою вірувань.

Окремої уваги заслуговує роль прикрас як свідчення активної залученості трипільських племен до механізму тогочасних міжнародних зв'язків. Наявність у пам'ятках Подніпров'я та Поділля речей із сировини іноземного походження, зокрема балканської міді та середземноморських мушель, підкреслює відкритість цієї спільноти до зовнішніх контактів. Ці факти доводять існування розгалуженої мережі обміну, що охоплювала величезні простори. Таким чином, українські землі були інтегровані в загальноєвропейський економічний простір, виступаючи важливим центром обміну технологій, ідей та матеріальних цінностей. Водночас виготовлення прикрас відображає високий рівень технічного досвіду тогочасних майстрів. Створення складних форм, досконале шліфування каменю та художнє оформлення виробів вимагали професійного підходу та знання властивостей різних матеріалів. Впровадження металургійних знань, зокрема технік кування міді, робить тогочасне ремесло вагомим ідентифікатором прогресу якого досягла трипільська культура.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що трипільські прикраси постають ключовим інструментом для розуміння зв'язку між повсякденним і сакральним життям цієї спільноти. Результати сучасних розвідок, дозволяють сьогодні чітко визначити місце трипільської культури у загальносвітовій історії. Збереження та

популяризація цієї спадщини має стратегічне значення, адже вона підтверджує тисячолітню тяглість традицій на українських землях і демонструє вагомий внесок давнього населення у розвиток світового цивілізаційного фонду коріння якого сягає глибин неолітичної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурдо Н. Б. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ, 2005. 306 с.
2. Бурдо Н. Б. Хронологія і періодизація Трипілля А // Археологія. 1998. № 4. С. 78–88.
3. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко. Харків : Фоліо, 2008. 415 с.
4. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. Київ : Академперіодика, 2002. С. 142.
5. Відейко М. Трипільська археологічна культура в Україні // Народна творчість та етнографія. 2005. № 3. С. 22–25.
6. Гошко Т. Ю. Дослідження виробів і технологій трипільської культури : монографія / Т. Ю. Гошко ; під заг. ред. М. Ю. Відейка. Київ, 2020. 78 с.
7. Гошко Т., Рудь В., Гофманн Р. Нова знахідка мідних виробів трипільської культури від Дністра та басейн річок Південного Бугу // Київські історичні студії. 2020. № 2 (11). С. 81–84. DOI: 10.28925/2524-0757.2020.21.
8. Дергачев В. А. Кэрбунский клад. Кишинев, 1998.
9. Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / голова редкол. Л. М. Новохатько. Київ : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. Т. 1, кн. 1 / Н. Б. Бурдо [та ін.] ; гол. ред. М. Ю. Відейко. 704 с.
10. Исследования мегаструктуры на поселениях трипольской культуры у с. Небелевка в 2012 году / М. Ю. Видейко, Дж. Чапмен, Б. Гейдарская, Н. Бурдо [и др.] // *Tyragetia*. 2013. Vol. VII [XXII], № 1. С. 97–123.
11. Кириленко О. Пізніє Трипілля Середнього Подніпров'я в контексті інокультурних впливів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2014. Вип. 2 (120). С. 23–26.
12. Кравець В. П. Ранньотрипільське поселення в Городниці на Дністрі // Наукові записки / Інститут суспільних наук АН УРСР. Львів, 1954. Т. 2. С. 49–66.

13. Мовша Т. Г. Скарб прикрас з пізньотрипільського поселення в с. Цвіклівці // Археологія. Київ : Вид-во АН УРСР, 1965. Т. 18. С. 161–170.
14. Печера Вертеба : музей трипільської культури : [офіц. сайт]. URL: <https://verteba.com.ua/myhajlo-sohaczkyj-osvoyennya-pidzemnogo-prostoru-pechery-verteba-u-period-trypilskoyi-kultury-2/> (дата звернення: 20.04.2026).
15. Потехіна Інна Дмитрівна [Електронний ресурс] // Науковці України : [електронна бібліотека «Україніка»] / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ref0000025554> (дата звернення: 22.04.2026).
16. Рудь В. С. Заглиблені об'єкти з поселення Тростяничок // Археологія. 2016. № 3. С. 65–75.
17. Рудь В., Улрау Р., Манігда О. Геомагнітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростяничок // Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae). Львів : НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2016. Вип. 2. С. 55–76.
18. Сохацький М., Потехіна І. Таємниці печери Вертеба // Археологія України за роки Незалежності / відп. ред.: Я. П. Гершкович, Д. С. Гречко ; Ін-т археології НАН України. Київ : Інститут археології НАН України, 2022. С. 111–119.
19. Сохацький М. П. Вироби із кістки та рогу з трипільського поселення у печері Вертеба // Археологія & фортифікація України : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 31–36.
20. Ткачук Т. М. Кінець етапу СІ і початок СІІ трипольської культури Верхнього Подністрів'я (на матеріалах поселення Більшівці) // Stratum plus. 2001–2002. № 2. С. 211–215.

21. Умрихіна О. Символіка Трипілья в українській художній культурі // *Věda a perspektivy*. 2024. № 6 (37). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-6\(37\)-179-188](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-6(37)-179-188) (дата звернення: 09.05.2026).
22. Черныш Е. К. Многослойный памятник у с. Печоры на Южном Буге // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. Ленинград, 1959. Вып. 1.
23. Шмаглій М. М., Відейко М. Ю. Пізньотрипільське поселення поблизу с. Майданецького на Черкащині / М. М. Шмаглій, М. Ю. Відейко // *Археологія*. 1987. Вип. 60. С. 58–71.
24. Beldiman C., Sztancs D.-M. Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni // *Studii de Preistorie*. 2008. № 5. P. 89–107.
25. Beldiman C., Sztancs D.-M., Ilie C. Artefacte din materii dure animale în colecția Muzeului de Istorie Galați. Eneolitic. Catalog. Galați : Editura Mega, 2012. 237 p.
26. Dergachev V., Parnov V. The Condrița hoard = Кондрицкий клад. Chișinău : Butuceni, 2022. 74 p.
27. Die Cucuteni–Kultur und ihre südlichen Nachbarn : Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen / hrsg. von G. Bodi, B. Govedarica, S. Hansen, A. Rubel, C.-E. Ursu. Suceava : Verlag Karl A. Romstorfer, 2020. P. 105–106.
28. Gimbutas M. *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. San Francisco : HarperSanFrancisco, 1991. 529 p.
29. Petrenko V., Bejlekchy V. The Alexandrovka barrow. The burial site of the Usatovo culture elite / V. Petrenko, V. Bejlekchy // *Funeral practices as forms of cultural identity (bronze and iron ages) : 4-th International Colloquium of Funeral Archaeology*. Tulcea, 2000. P. 47–49.

30. S  f  riad  s M. L. Spondylus and Long–Distance Trade in Prehistoric Europe // The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000–3500 BC / ed. by D. W. Anthony, J. Y. Chi. New York : Institute for the Study of the Ancient World ; Princeton University Press, 2009. P. 179–189. URL: <https://isaw.nyu.edu/exhibitions/oldeurope/pdf/spondylus.pdf> (data zverneniya: 07.05.2026).
31. Sulimirski T. Copper Hoard from Horodnica on the Dniester // Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 1961. T. 91. S. 91–97.
32. Sztancs D.-M., Beldiman C., Buzea D. L. Fiches typologiques de l’industrie osseuse de Roumanie. I. Pr  histoire. 1. Idole/pendeloque/amulette anthropomorphe   n  olithique en bois de cerf de P  uleni–Ciuc, d  p. de Harghita // Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu : Editura „ALTIP”, 2010. Vol. IX. P. 121–150.
33. The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies / ed. by W. K. Barnett, J. W. Hoopes. Washington : Smithsonian Institution Press, 1995. P. 278.
34. Ursachi V. Tezaurul eneolitic de la Brad, comuna Negri, jude  ul Bac  u. Piatra–Neam   : Editura „Constantin Matas  ”, 2004. 123 p.
35. Ursulescu N., Tencariu F. A. Treasures of ritual objects from the Precucuteni–Cucuteni Cultural Complex and in the contemporary civilisations of the Balkan–Carpathian area. A comparative view // Die Cucuteni–Kultur und ihre südlichen Nachbarn : Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen / ed. by G. Bodi, B. Govedarica, S. Hansen, A. Rubel, C.-E. Ursu. Piatra–Neam   : Editura Constantin Matas  , 2015. P. 99–111.

ІЛЮСТРАЦІЇ

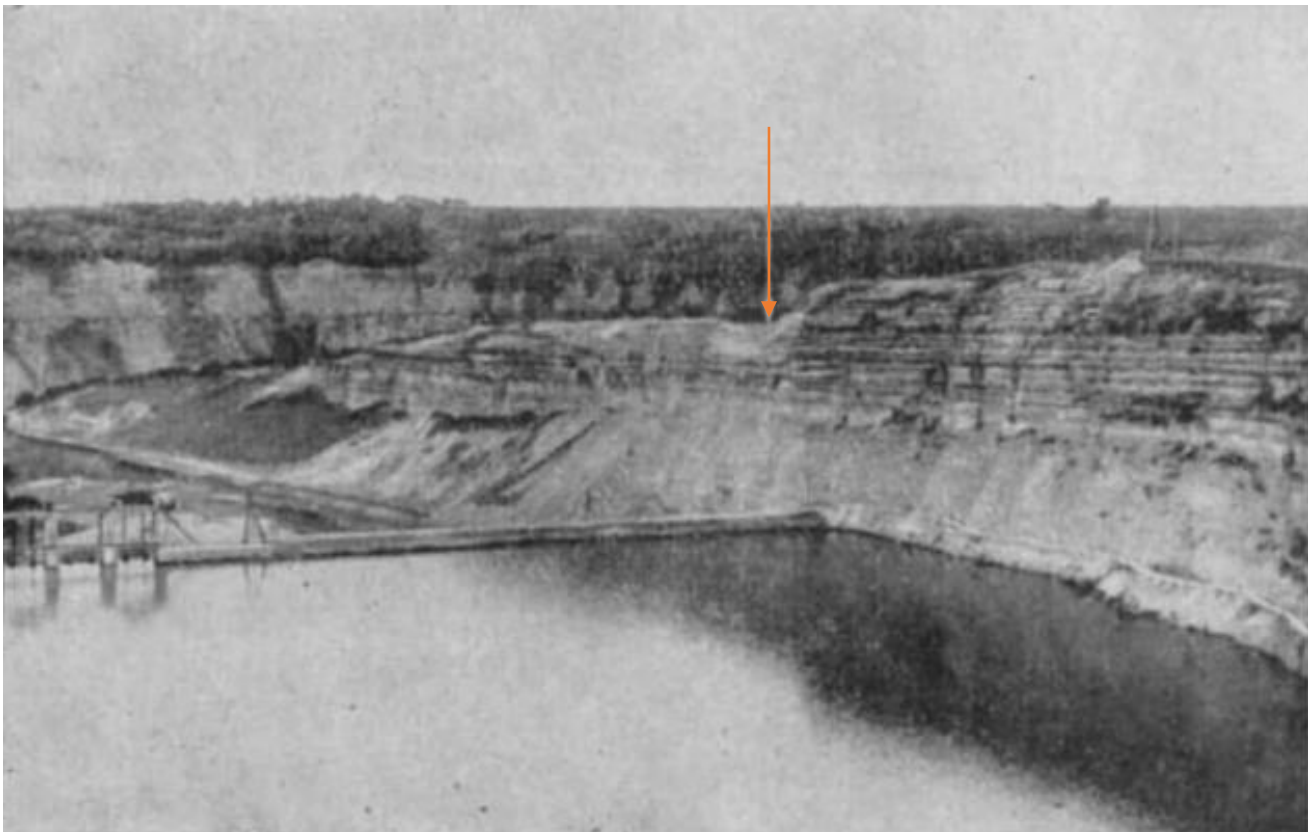

Рис. 1. Вид на останець «Гряда» в с. Цвіклівці.

Стрілкою вказано місце снахідки скарбу.

(за Т. Мовша 1965).

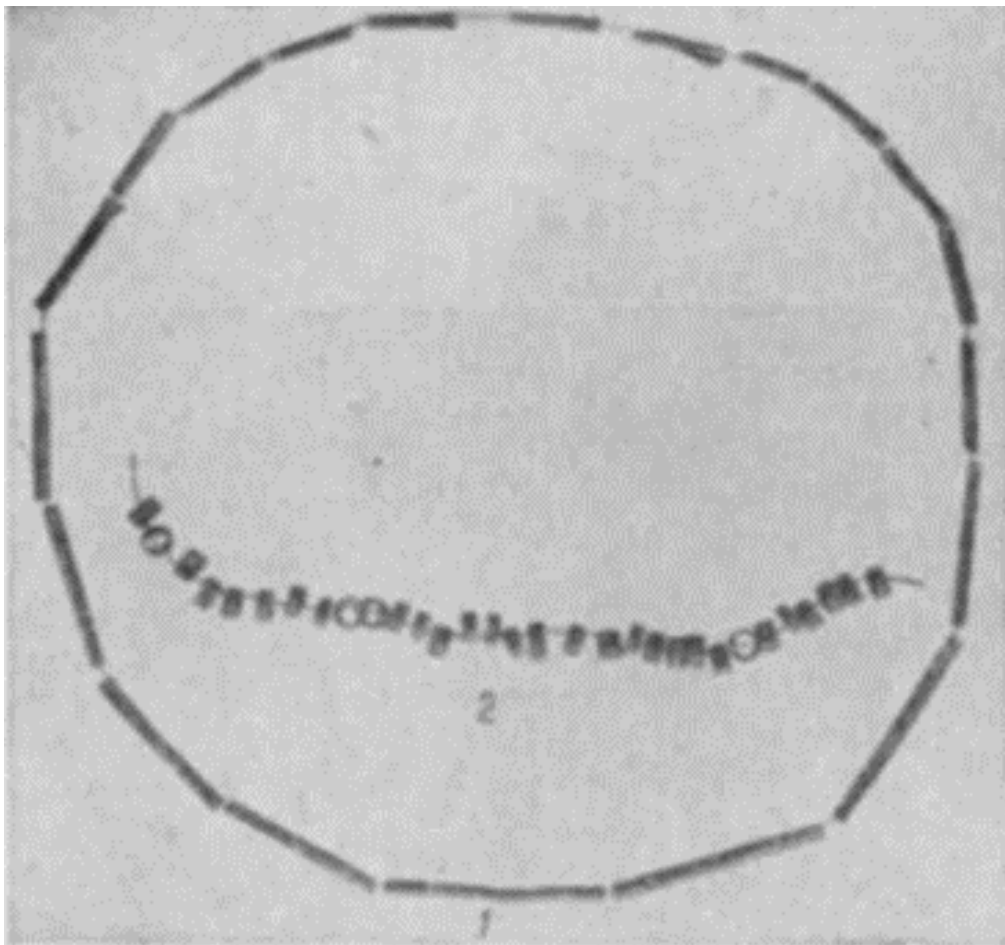

Рис. 2. Мідне намисто із скарбу в с. Цвіклівці.

(за Т. Мовша 1965).

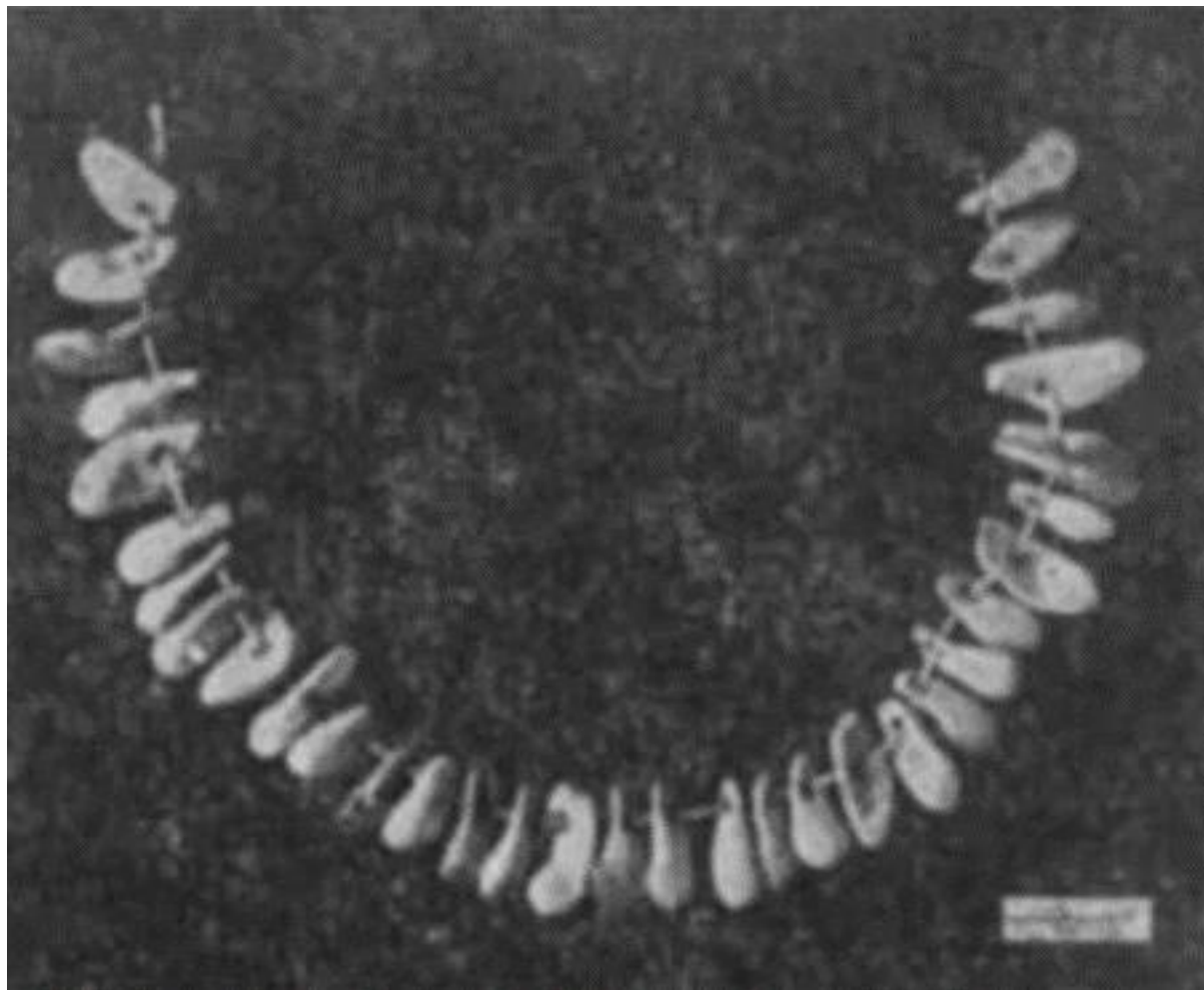

Рис. 3. Намисто і підвіска з просвердених зубів благородного оленя в с.
Цвіклівці.
(за Т. Мовша 1965).

Рис. 4. Підвіска з молочних зубів оленя. Цвіклівецький скарб.
(експозиція АВ КІМЗ)

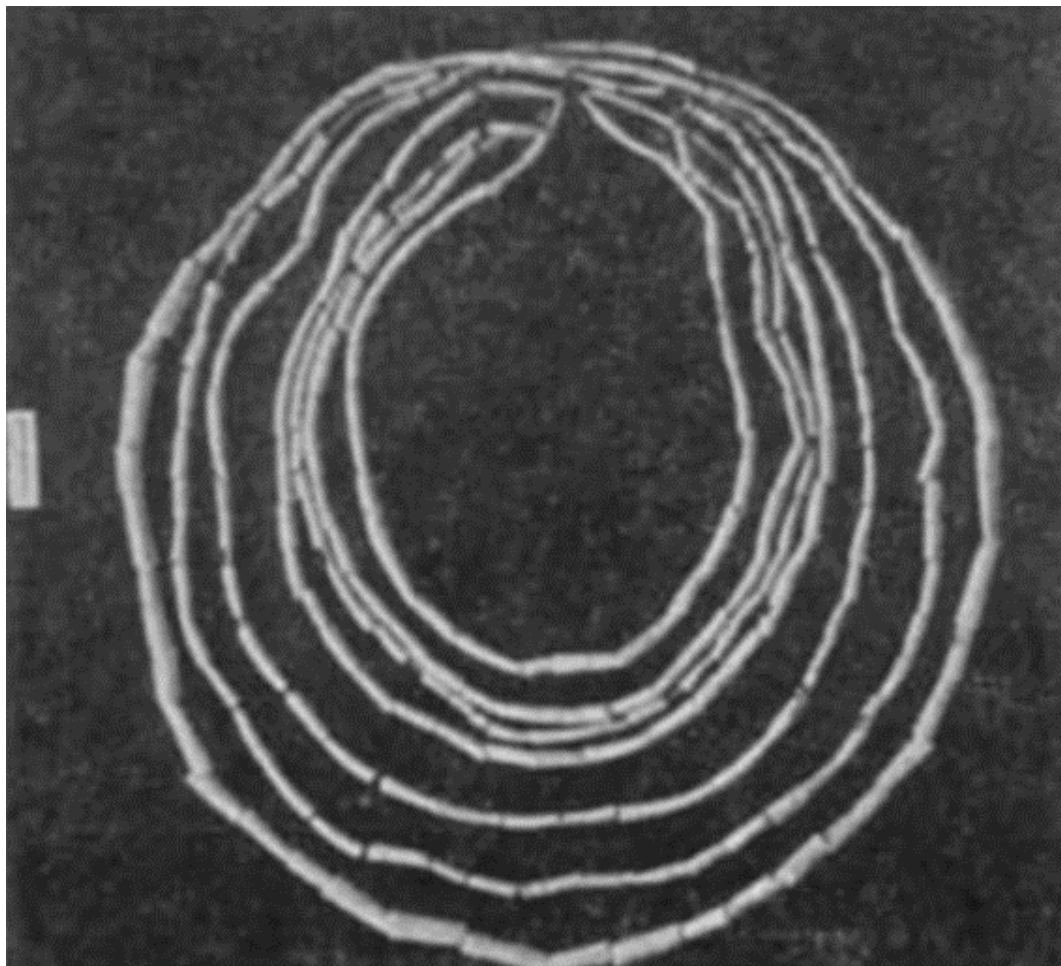

Рис. 5. Намисто із пронизок з черепашок молюсків *Dentalium* в с. Цвіклівці.

(за Т. Мовша 1965).

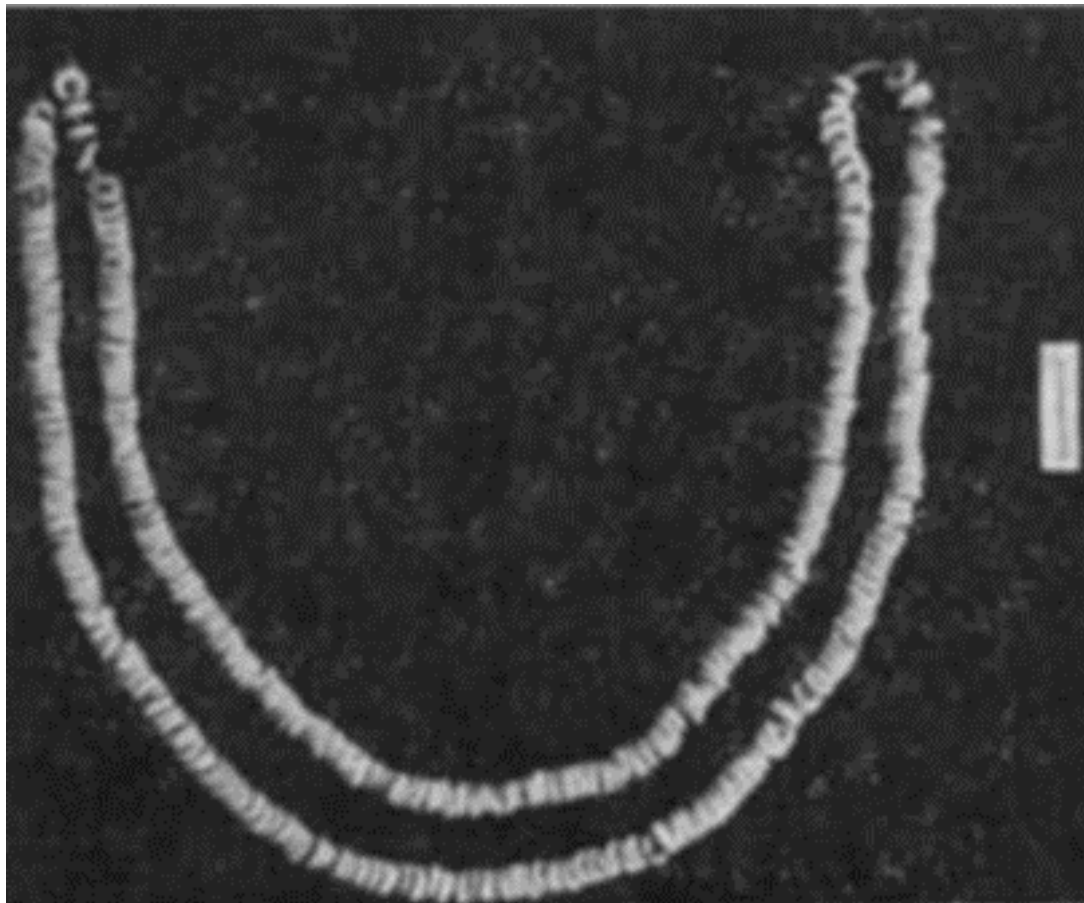

Рис. 6. Намисто з вапнякових намистинок в с. Цвіклівці.

(за Т. Мовша 1965).

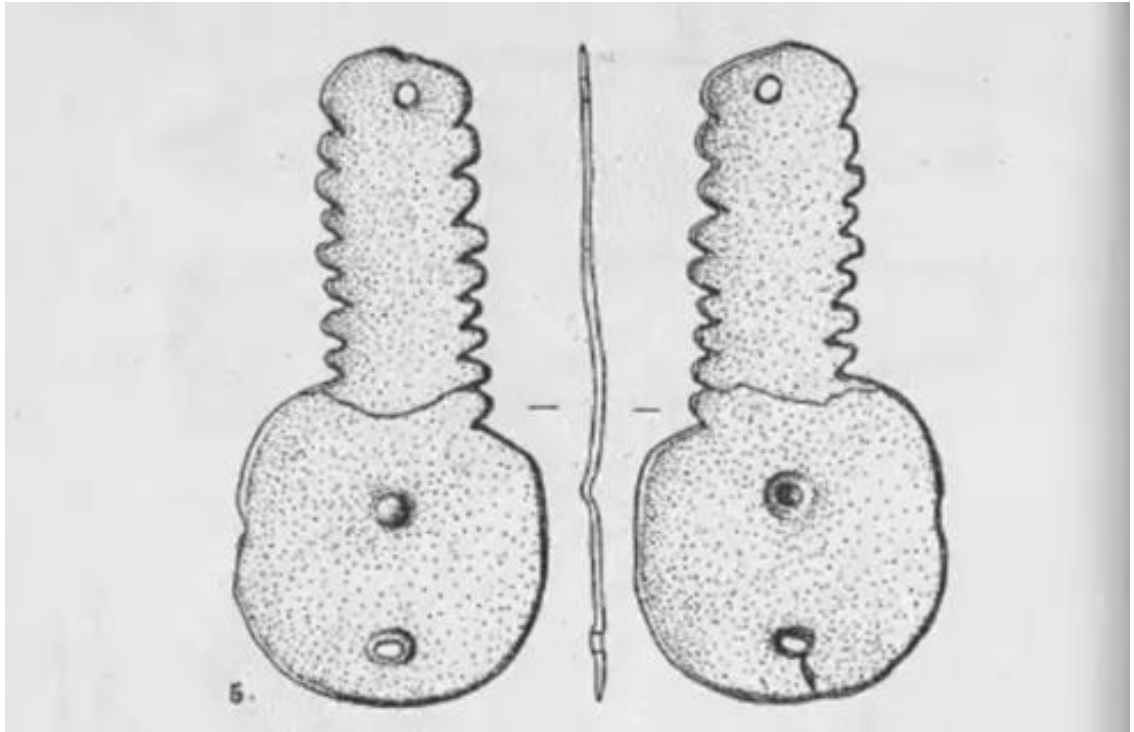

Рис. 7. Мідна антропоморфна підвіска №5. Карбунський скарб.

(за Дергачов В.А.)

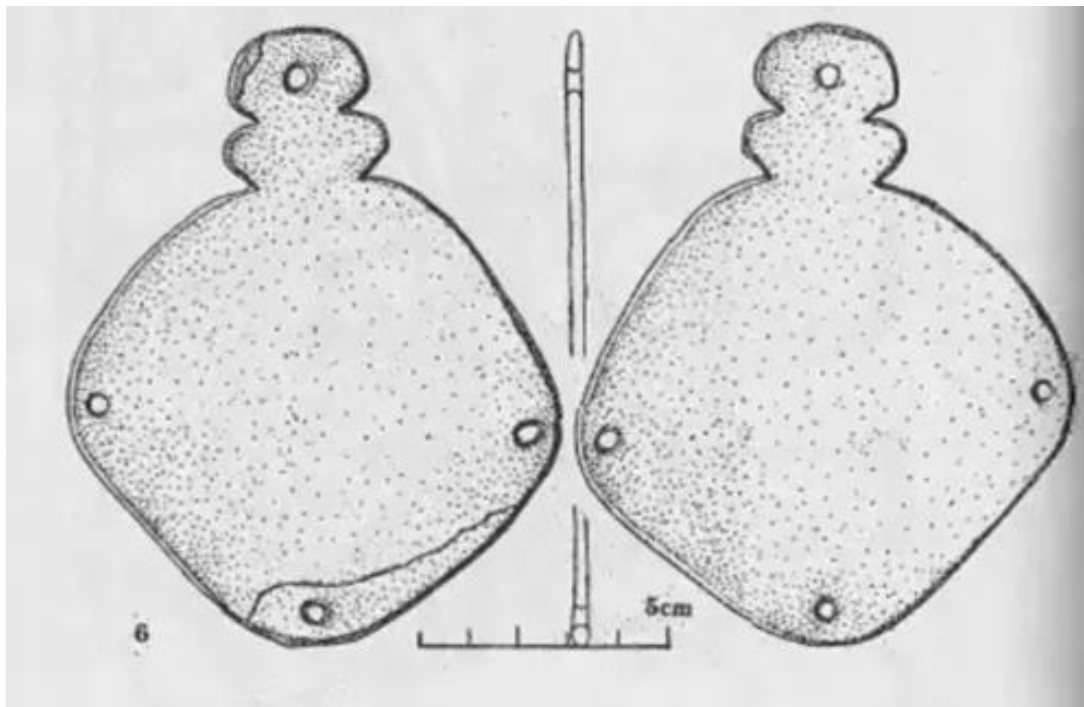

Рис. 8. Мідна антропоморфна підвіска №6. Карбунський скарб.

(за Дергачов В.А.)

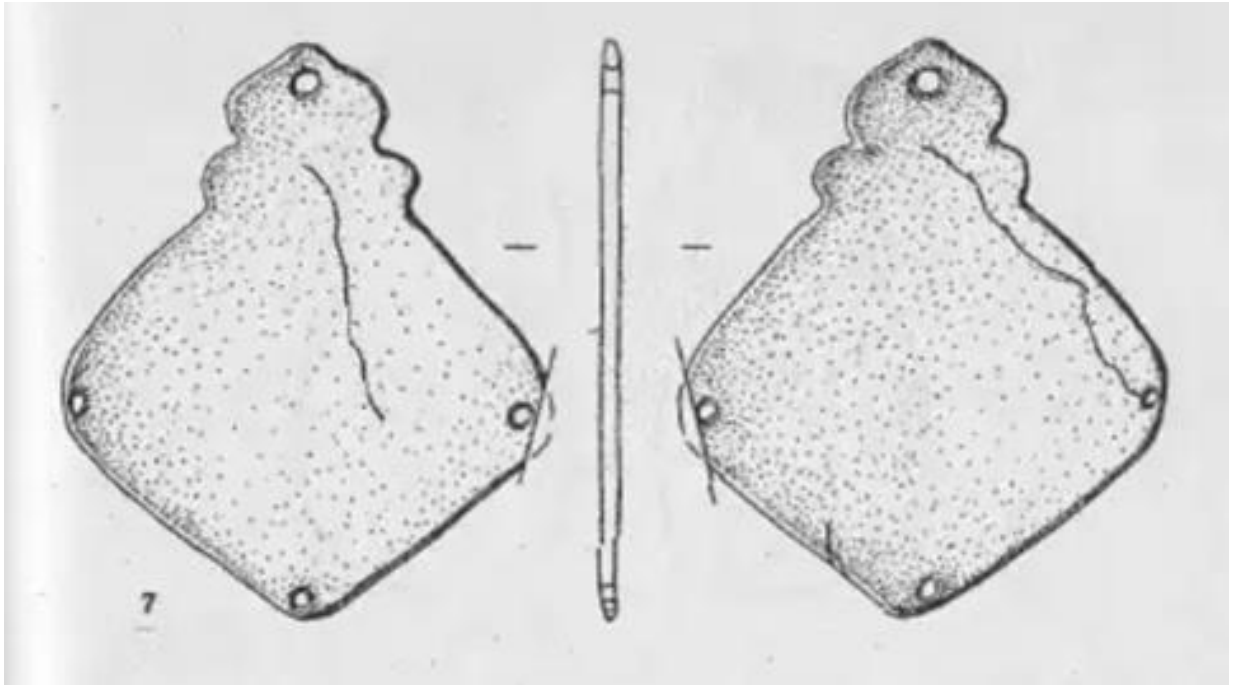

Рис. 9. Мідна антрофоморфна підвіска №7. Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

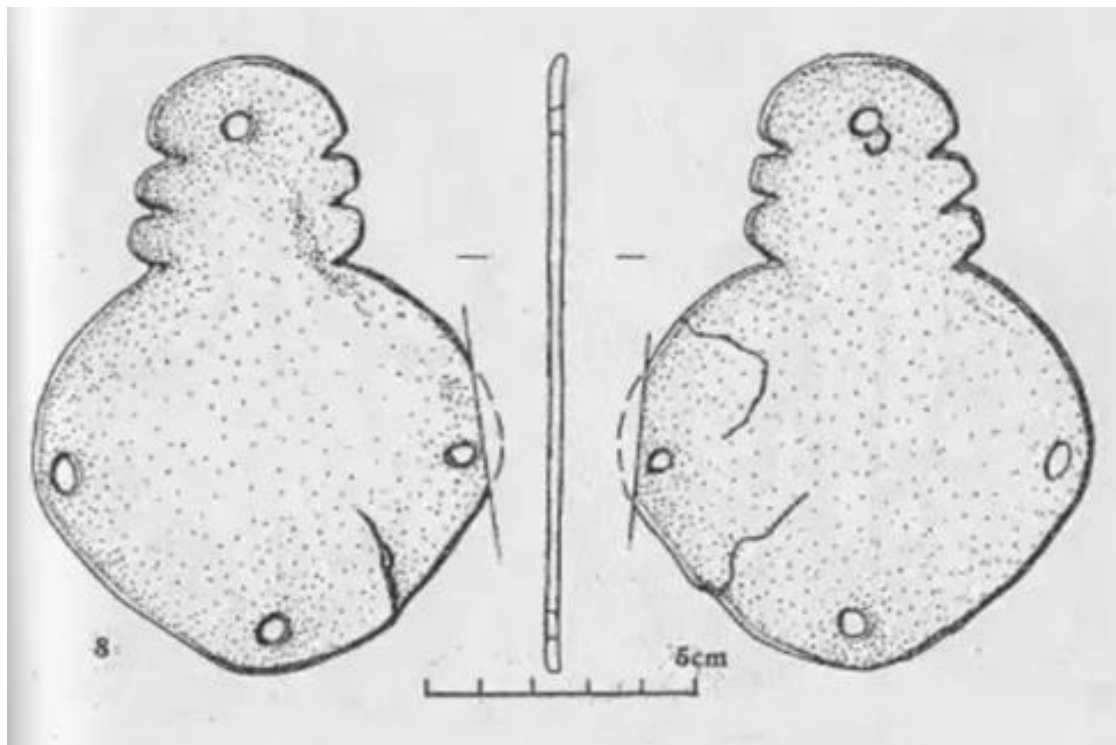

Рис. 10. Мідна антрофоморфна підвіска №8. Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

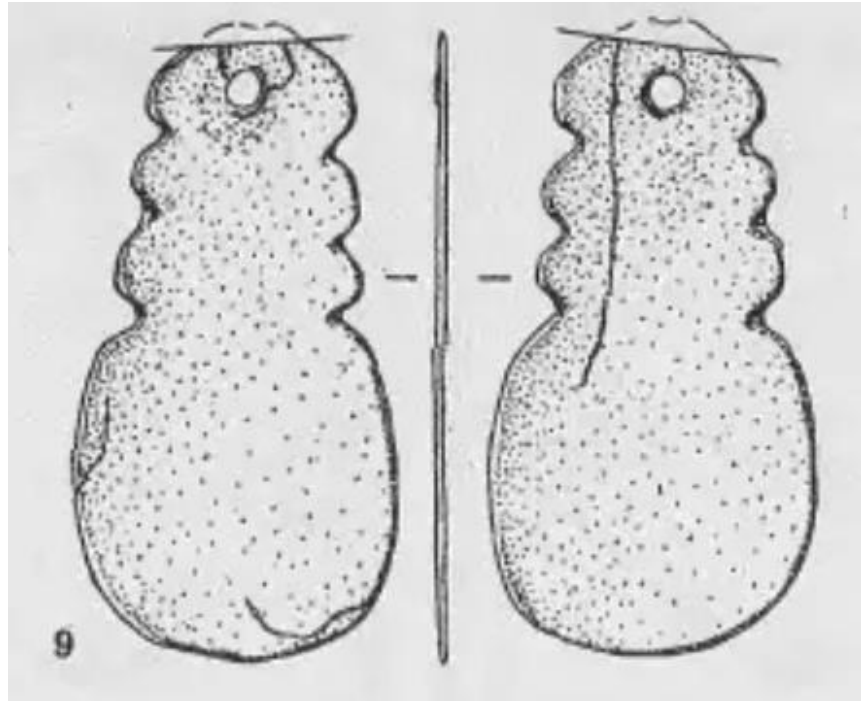

Рис. 11. Мідна антрофоморфна підвіска №9. Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

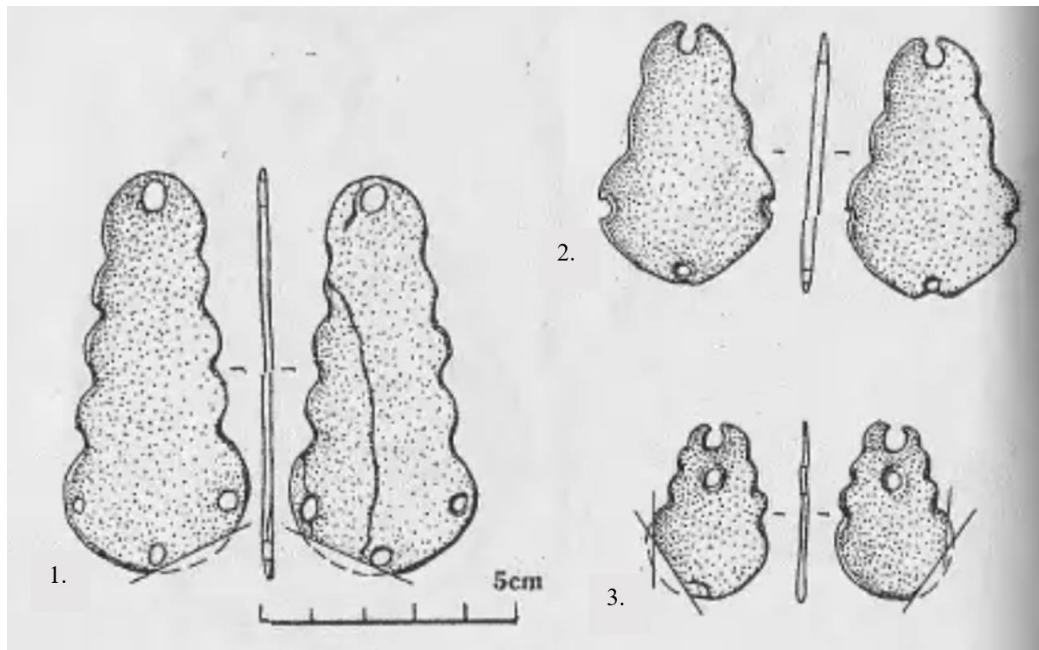

Рис. 12. Мідні антрофоморфні підвіски. Карбунський скарб.

1 – підвіска №10; 2 – підвіска №11; 3 – підвіска №12

(за Дергачов В.А.)

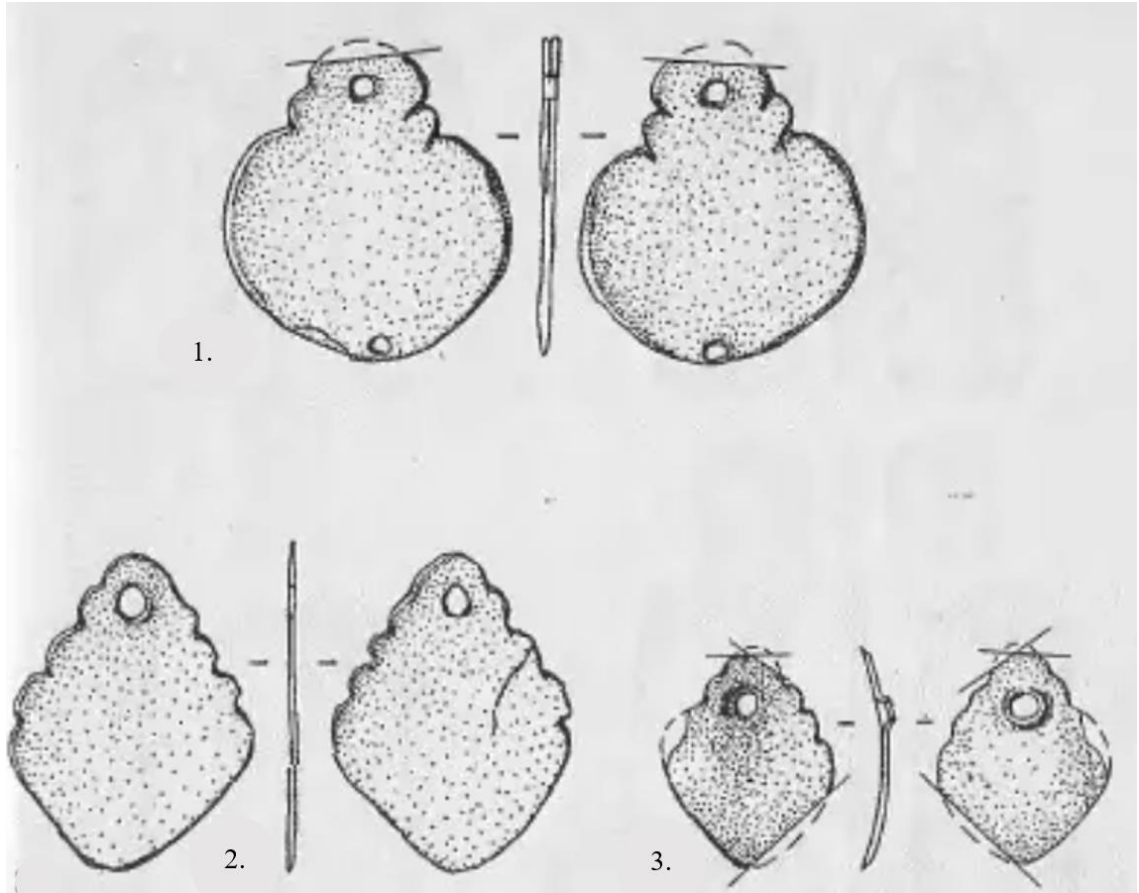

Рис. 13. Мідні антропоморфні підвіски. Карбунський скарб.

1 – підвіска №13; 2 – підвіска №14; 3 – підвіска №15

(за Дергачов В.А.)

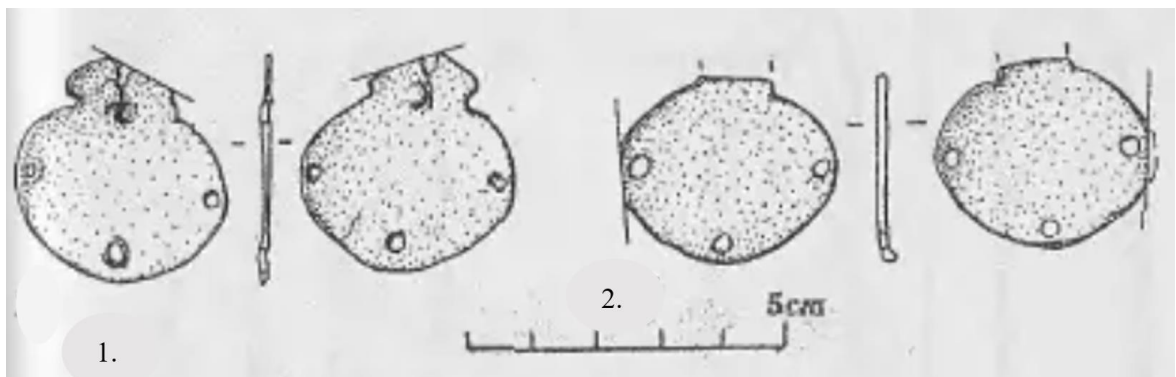

Рис. 14. Мідні антропоморфні підвіски. Карбунський скарб.

1 – підвіска №16; 2 – підвіска №17

(за Дергачов В.А.)

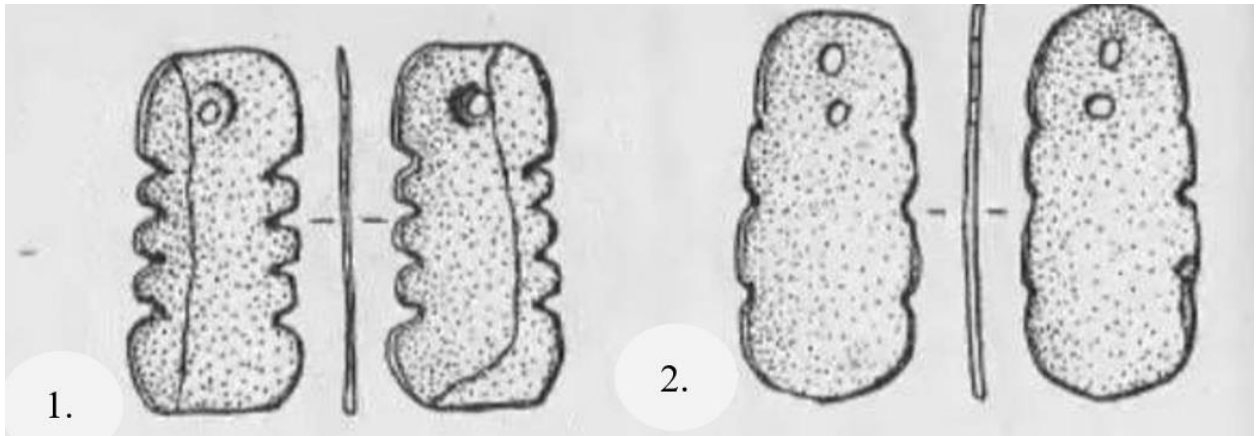

Рис. 15. Мідні підвіски з антрофоморфними ознаками. Карбунський скарб.

1 – підвіска №18; 2 – підвіска №19

(за Дергачов В.А.)

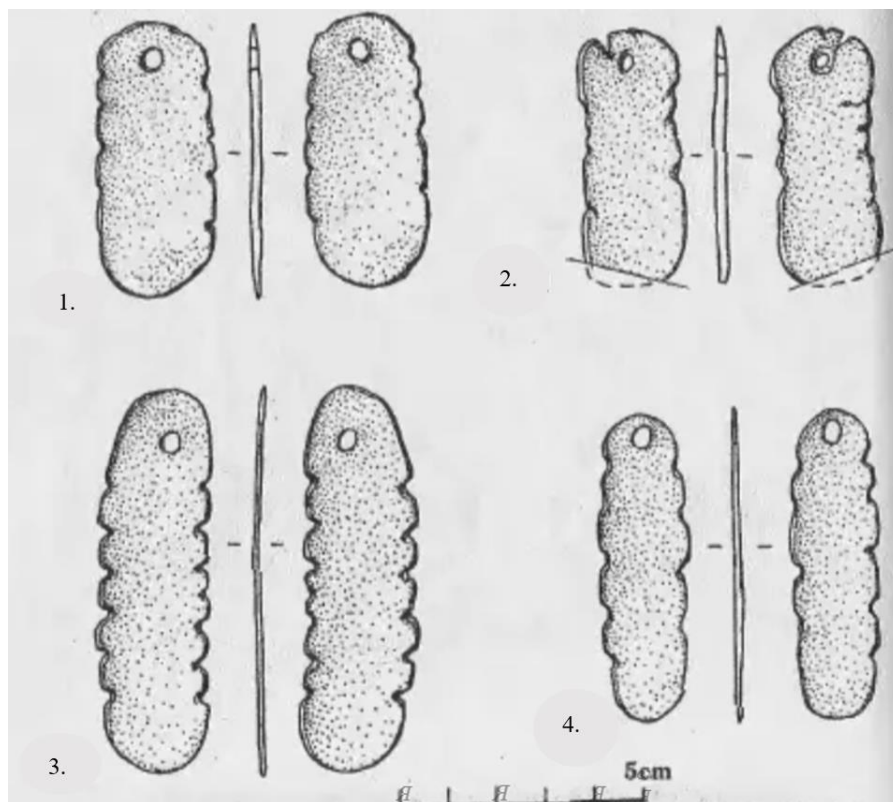

Рис. 16. Мідні підвіски з антрофоморфними ознаками. Карбунський скарб.

1 – підвіска №20; 2 – підвіска №21; 3 – підвіска №22; 4 – підвіска №23

(за Дергачов В.А.)

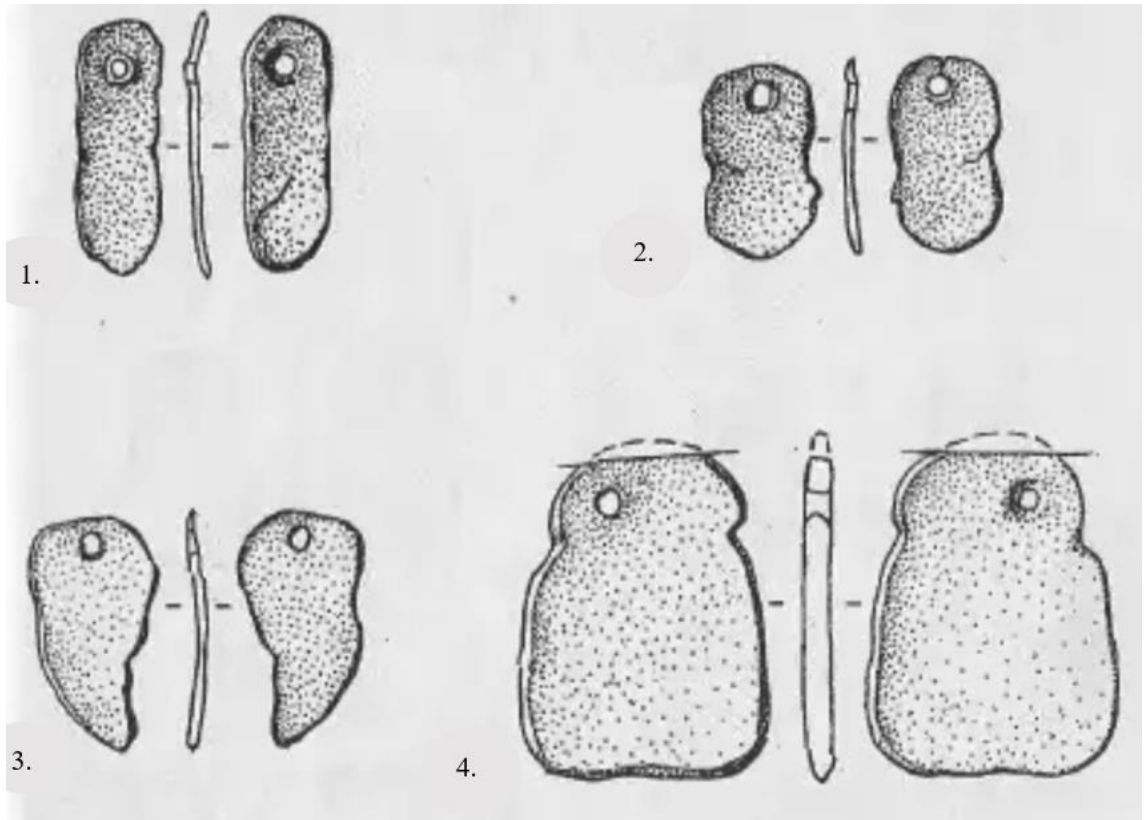

Рис. 17. Мідні підвіски з антропоморфними ознаками. Карбунський скарб.

1 – підвіска №26; 2 – підвіска №27; 3 – підвіска №28; 4 – підвіска №29

(за Дергачов В.А.)

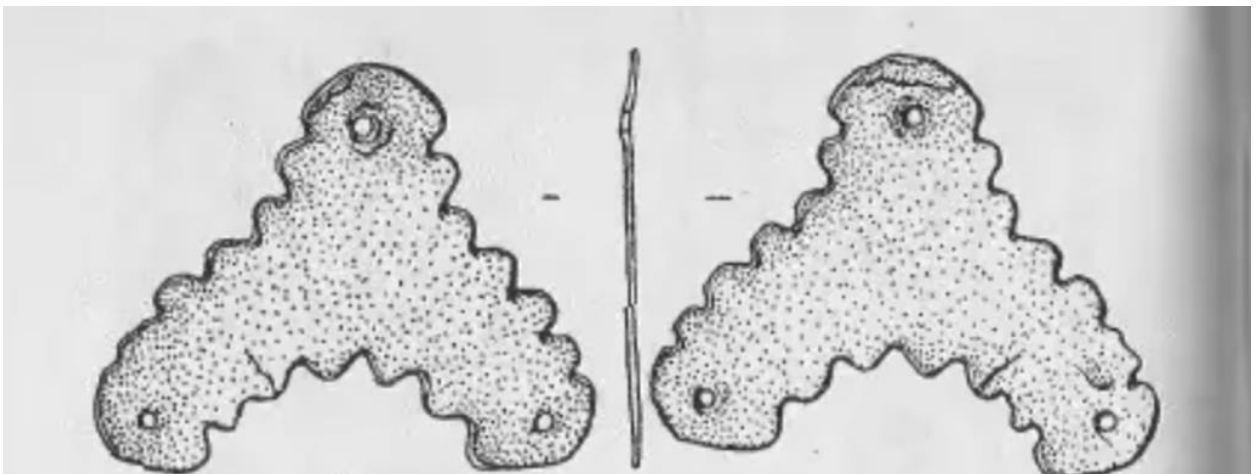

Рис. 18. Мідна підвіска незвичної форми. Карбунський скарб.

(за Дергачов В.А.)

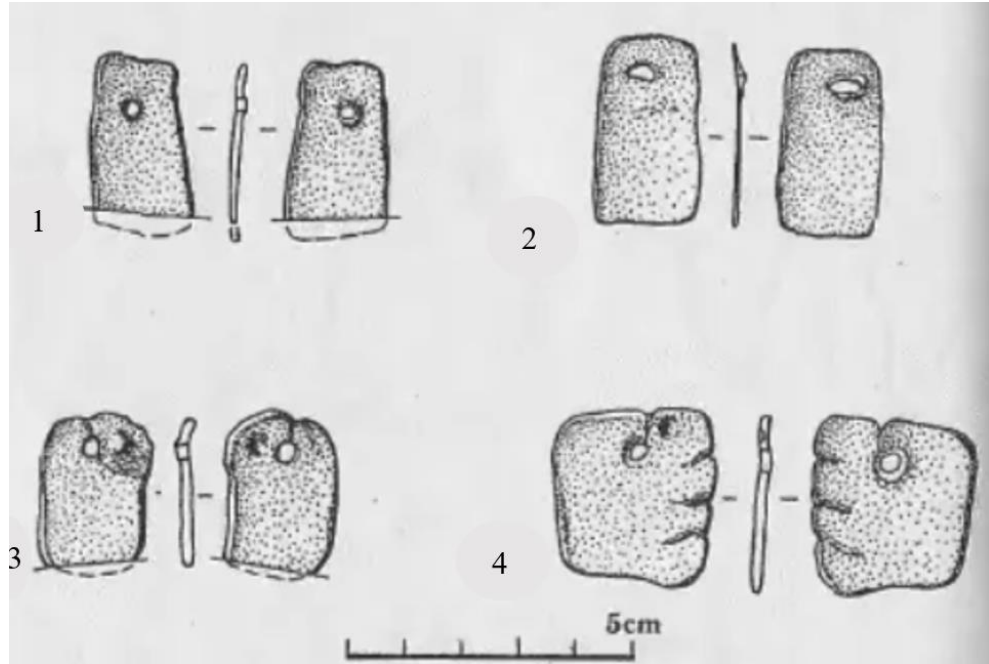

Рис. 19. Підвіски простої форми. Карбунський скарб.

1 – підвіска №32; 2 – підвіска №33; 3 – підвіска №34; 4 – підвіска №35

(за Дергачов В.А.)

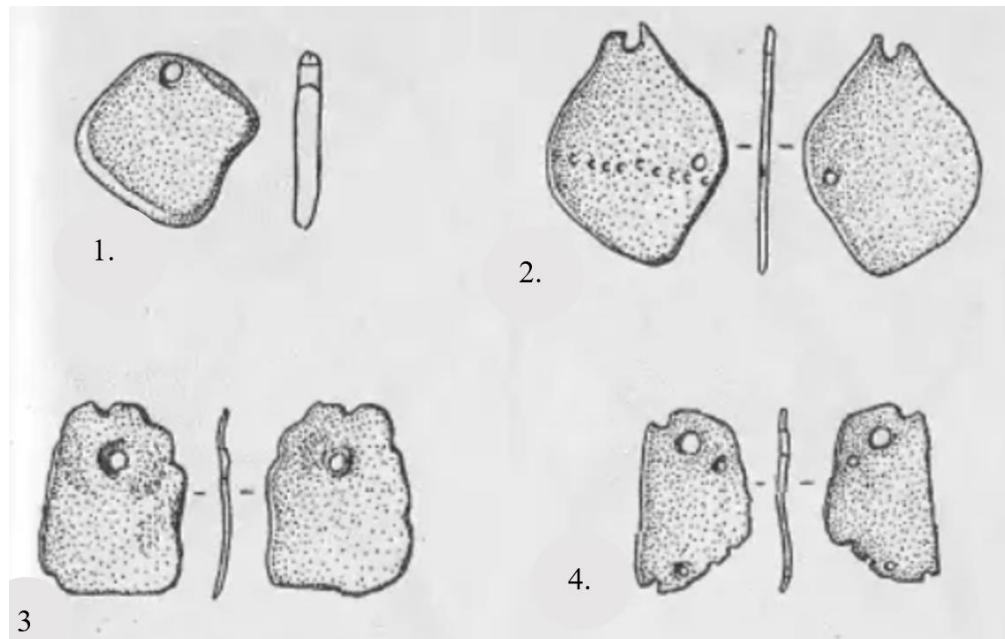

Рис. 20. Мідні підвіски простих форм. Карбунський скарб.

1 – підвіска №36; 2 – підвіска №37; 3 – підвіска №38; 4 – підвіска №39

(за Дергачов В.А.)

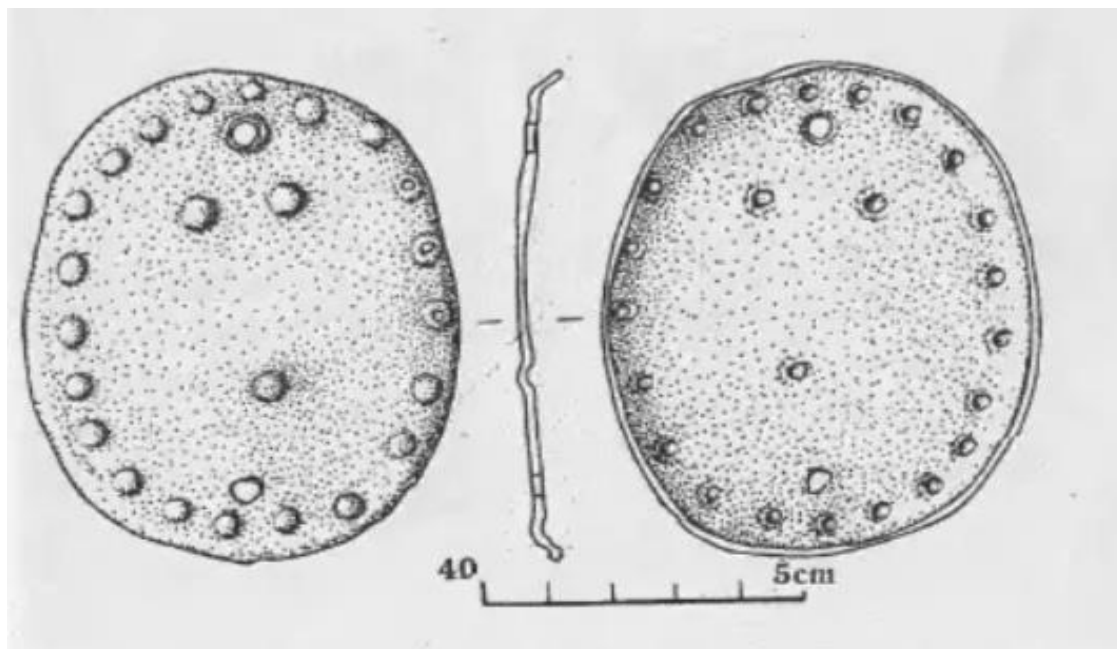

Рис. 21. Мідна бляшка–підвіска. Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

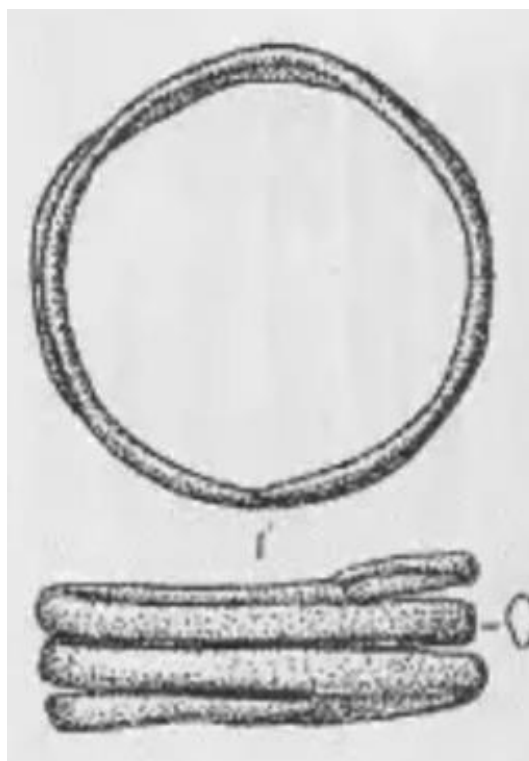

Рис. 22 Мідний спіральний браслет №47. Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

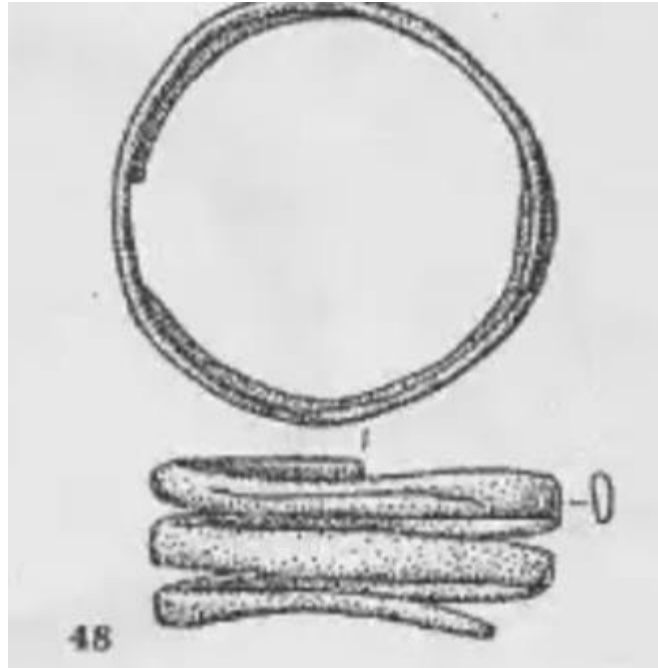

Рис. 23. Мідний спіральний браслет №48 Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

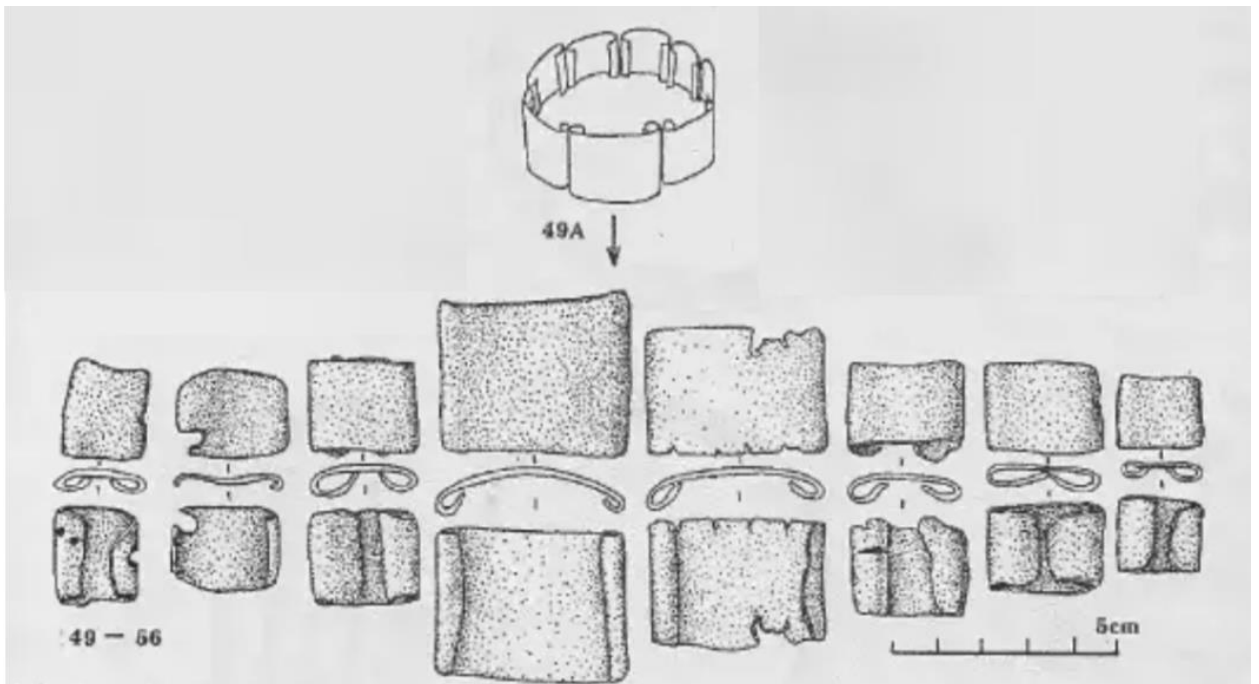

Рис. 24. Пластини від збирного браслета, знахідки №49–56.
Карбунський скарб.
(за Дергачов В.А.)

Рис. 25. Мідний браслет. Вигляд з двох сторін. Скарб із Браду.

Рис. 26. Мідний браслет. Вигляд з двох сторін. Скарб із Браду.

(за Васіле Урсачі)

Рис. 27. Мідні намистини, складові єдиного намиста. Скарб із Браду.

(за Васіле Урсачі)

Рис. 28. Мідні намистини, складові єдиного намиста. Скарб із Браду.
(за Васіле Урсачі)

Рис. 29. Мідні намистини, складові єдиного намиста. Скарб із Браду.
(за Васіле Урсачі)

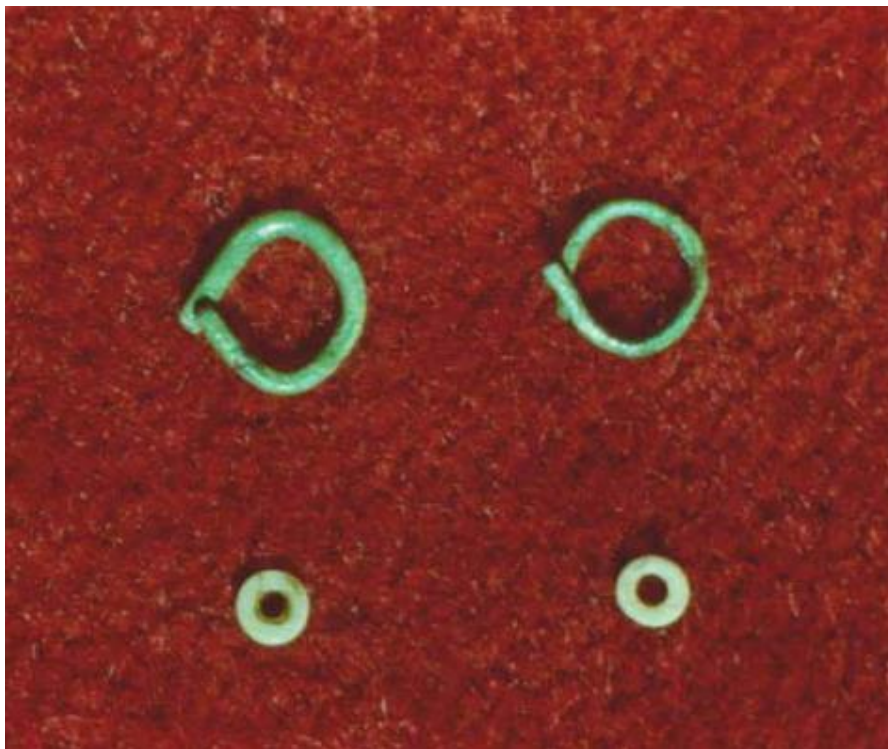

Рис. 30. Намистини з білого мармуру та кільця з мідного дроту. Скарб із Браду.
(за Васіле Урсачі)

Рис. 31. Акрополь та відкрите поселення.
(за Васіле Урсачі)

Рис. 32. Центральний вигляд на печеру Вертеба.

<https://verteba.com.ua/medias/albom-7/>

Рис. 33. Амулет із кісток тварин та мушель у печері Вертеба.

(за М.Сохацьким)

Рис. 34. Амулети, вирізані з кістяних пластин, що імітують голову бика з ліровидними рогами з печери Вертеба.

(за М.Сохацьким)

Рис. 35. Мідні пронизки з печери Вертеба

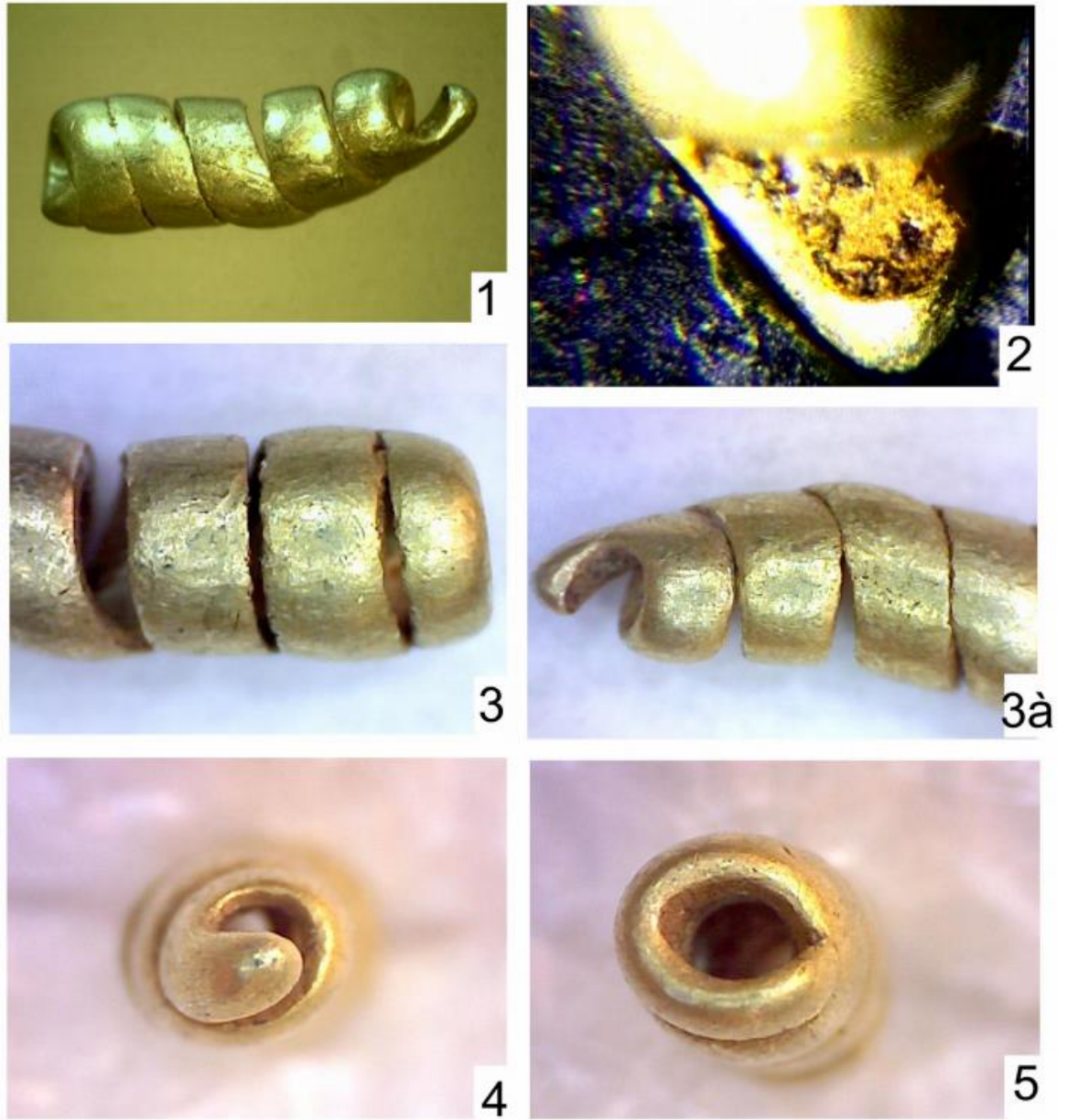

Рис. 36. Золота підвіска з розкопок у с. Небелівка у 2012 році

(за М.Відейко 2012)

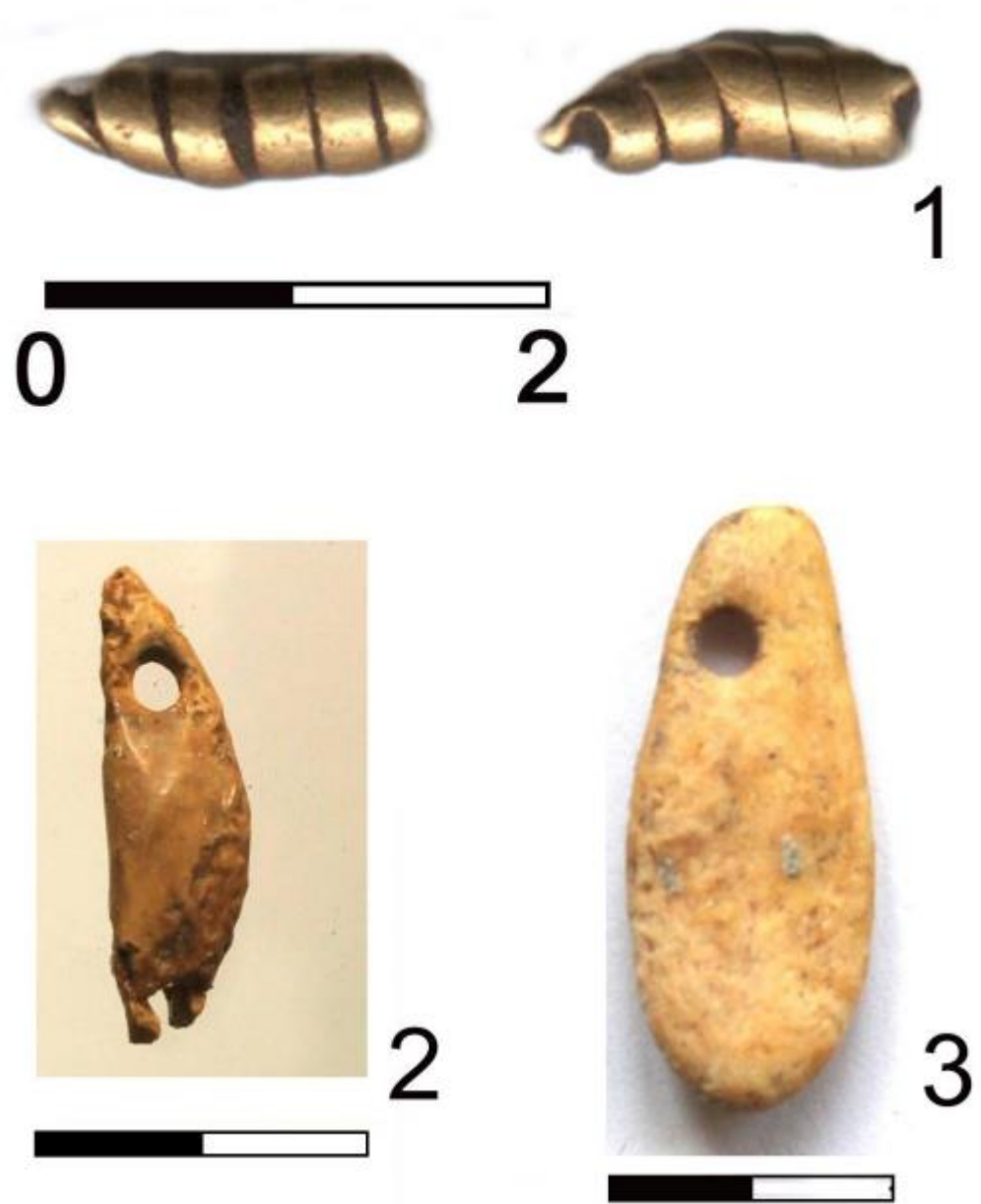

Рис. 37. Небелівка, розкопки 2012 року, підвіски, виявлені серед залишків храму: 1 –електрум; 2 – зуб тварини, кістка; 3 – молочний зуб оленя, кістка

(за М.Відейко 2012)

Рис. 38. Мідні вироби, які досліджено металографічним та рентгенофлуоресцентними методами: 1 – намистина з Тросянчика; 2 – виток спірально-трубчастої підвіски з Гарячківки 8.

Рис. 39. Процес вилучення Кодрицького скарбу.

Рис. 40. Керамічна посудина, в якій було виявлено Кодрицький скарб.

Рис. 41. Прикраси із Кодрицького скарбу: 1– золоте кільце; 2– золотий браслет.

Рис. 42. Мідна підвіска із Кодрицького скарбу.

Рис. 43. Прикраси із Кодрицького скарбу: 1–2 – мідні спіралевидні браслети.

Рис. 44. Мідні браслети із Кодрицького скарбу: 1 – спіралевидний; 2 – жгутовий; 3 – стрічковий;

Рис. 45. Намисто із зубів оленя та слідами імітації з п.Майданецьке.

Рис. 46. Мідне намисто з поселення Печера.
(з архіву Шмаглія М.М.)

Рис. 47. Намисто із зубів оленя у складі Цвіклівецького скарбу. НМІУ.

Рис. 48. Намисто з поселення Олександрівка.

Рис. 49. Срібне скроневе кільце із могильника біля с.Усатове.

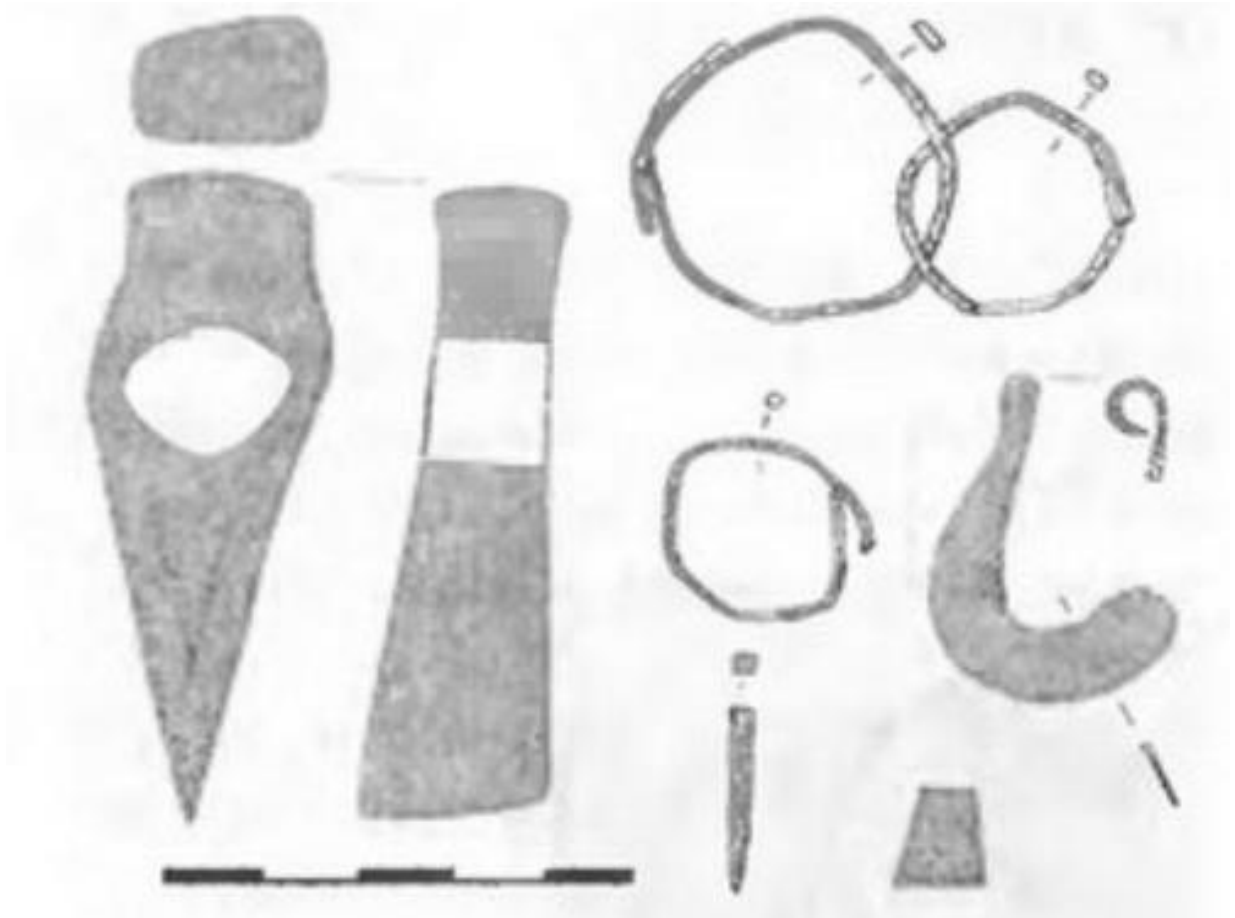

Рис. 50. Мідні вироби із поселення Глибочок.
(за М.Сохацьким)

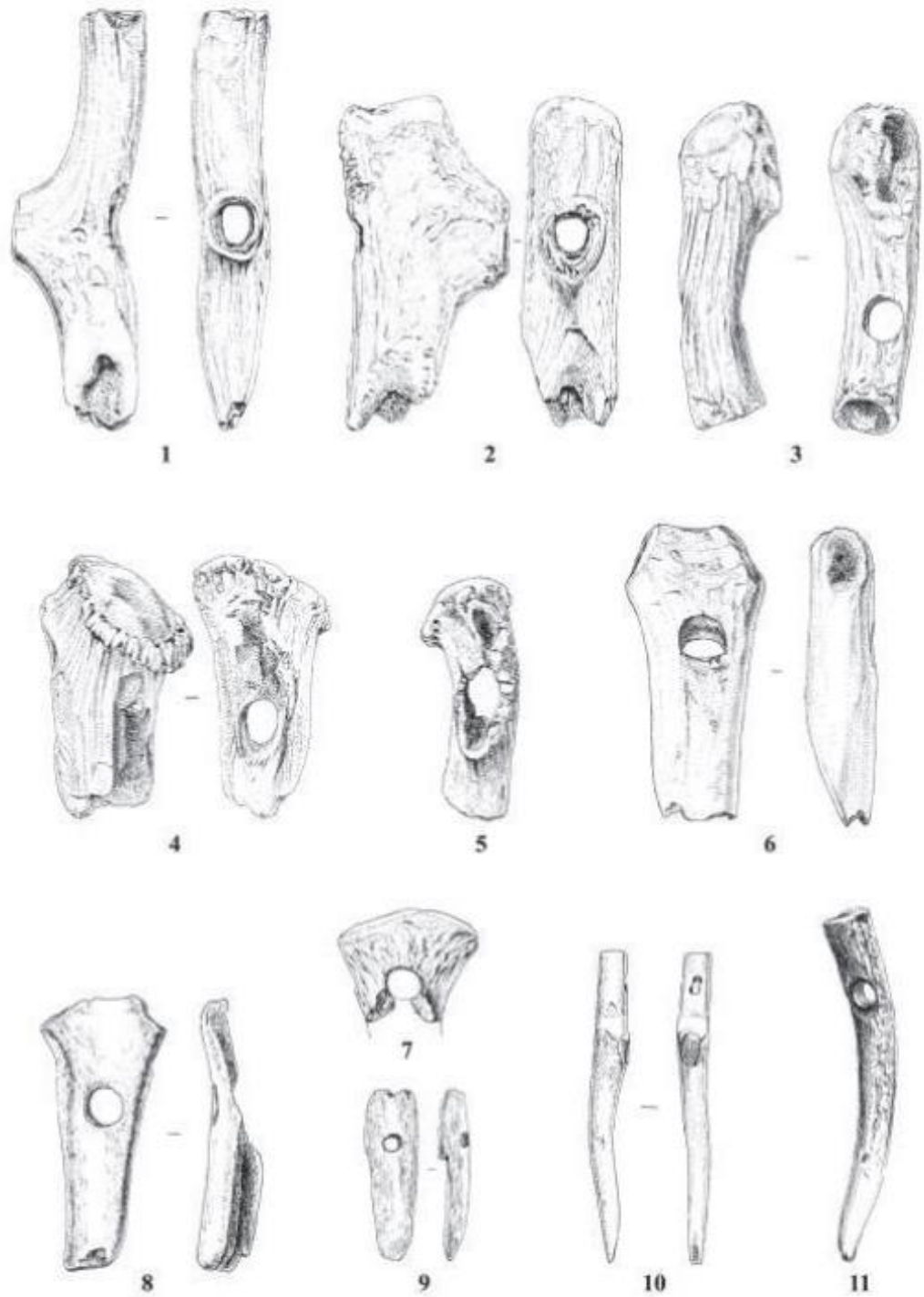

Рис. 51. Знаряддя праці, вироблені з рогу. Печера Вертеба.
(за М.Сохацьким)

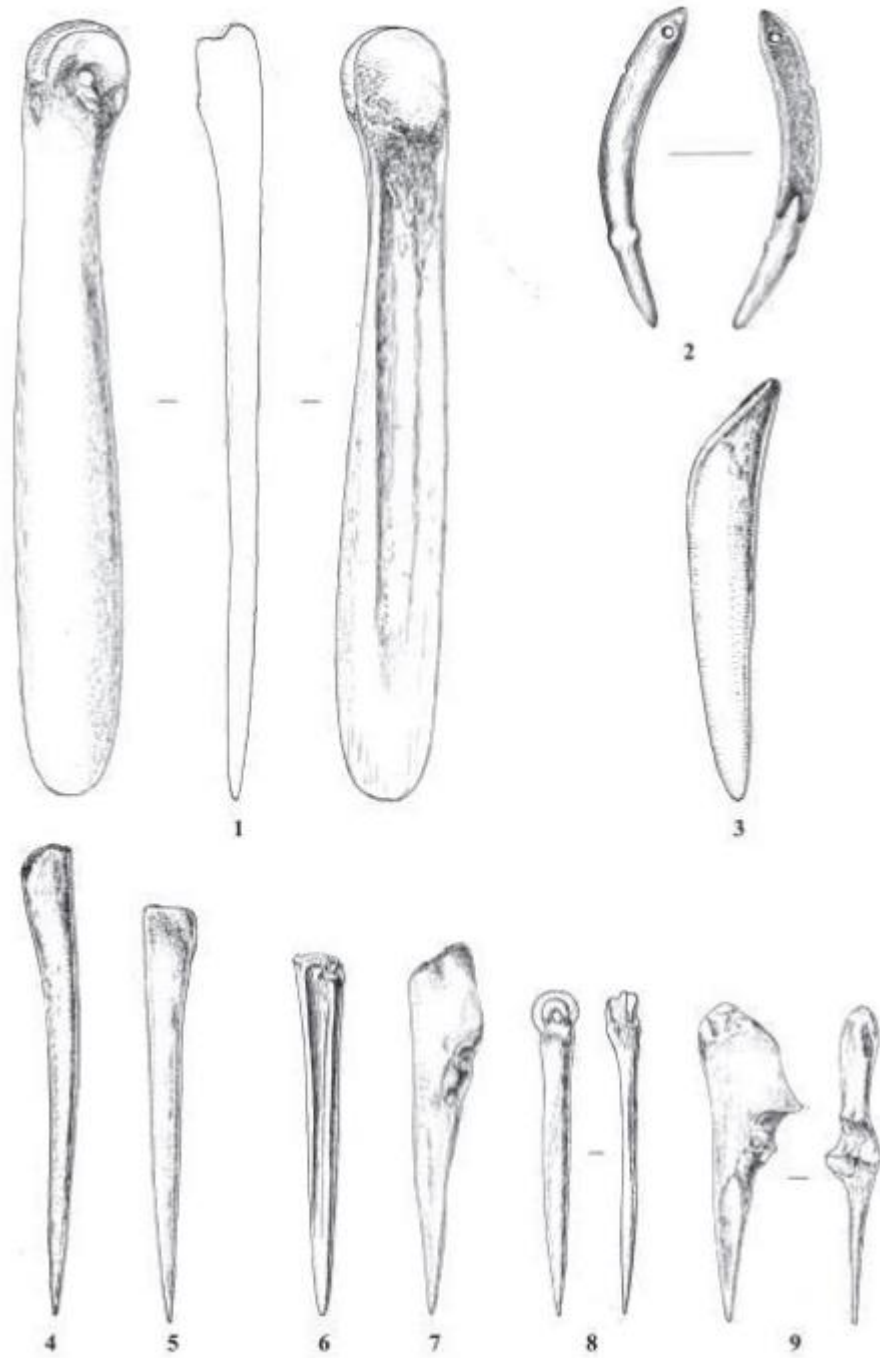

Рис. 52. Знаряддя праці, вироблені з рогу та кістки. Печера Вертеба.
(за М.Сохацьким)

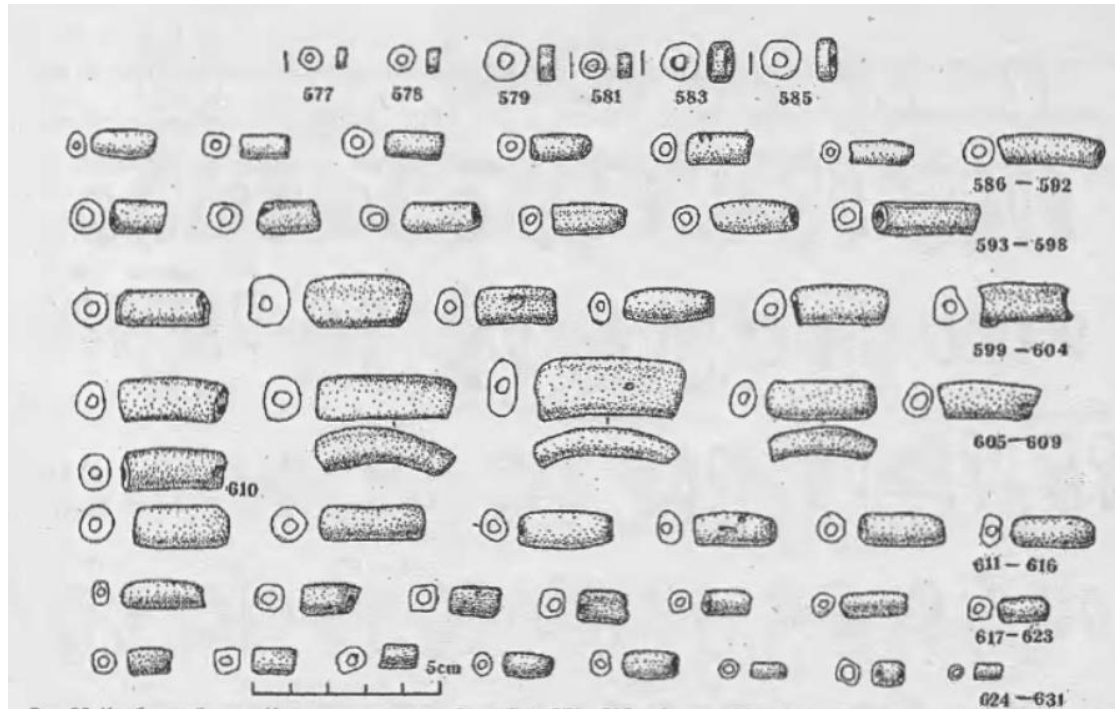

Рис. 53. Вироби із мушель *Spondilus*. Карбунський скарб.

(за Дергачов В.А.)

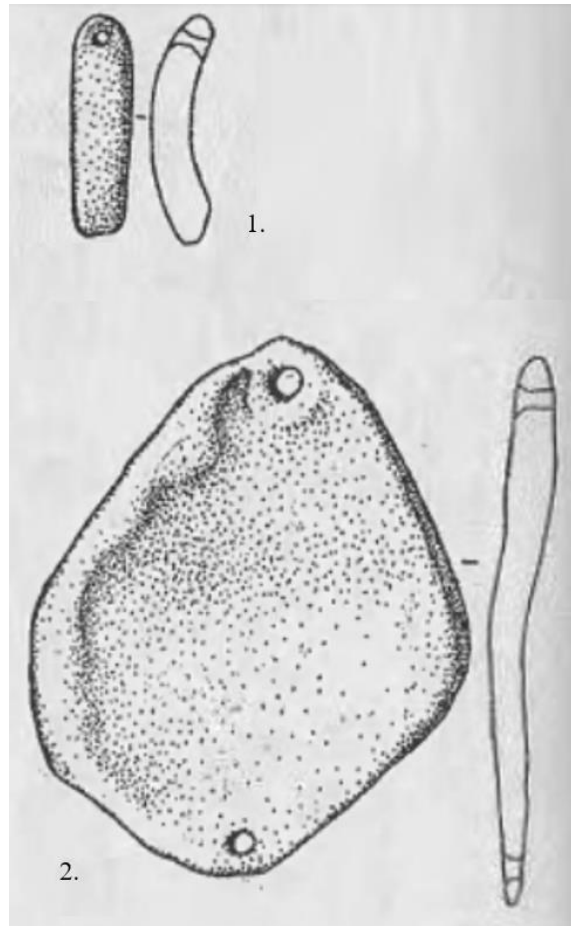

Рис. 54. Підвіски із мушель *Spondilus*: 1 – підвіска №837; 2 – підвіска №841

(за Дергачов В.А.)

Рис. 55. Антропоморфні фігурки із печери Вертеба.

Рис. 56. Антропоморфні фігурки з поселення Сухостав.

(за Погожевою А.П.)

Рис. 57. Антрофоморфні фігурки з поселення Сушківка.
(Науковий вархів інституту НАНУ)

Рис. 58. Жіноча фігурка із зображенням «рогатого» амулету.

(за В.Думітреску)

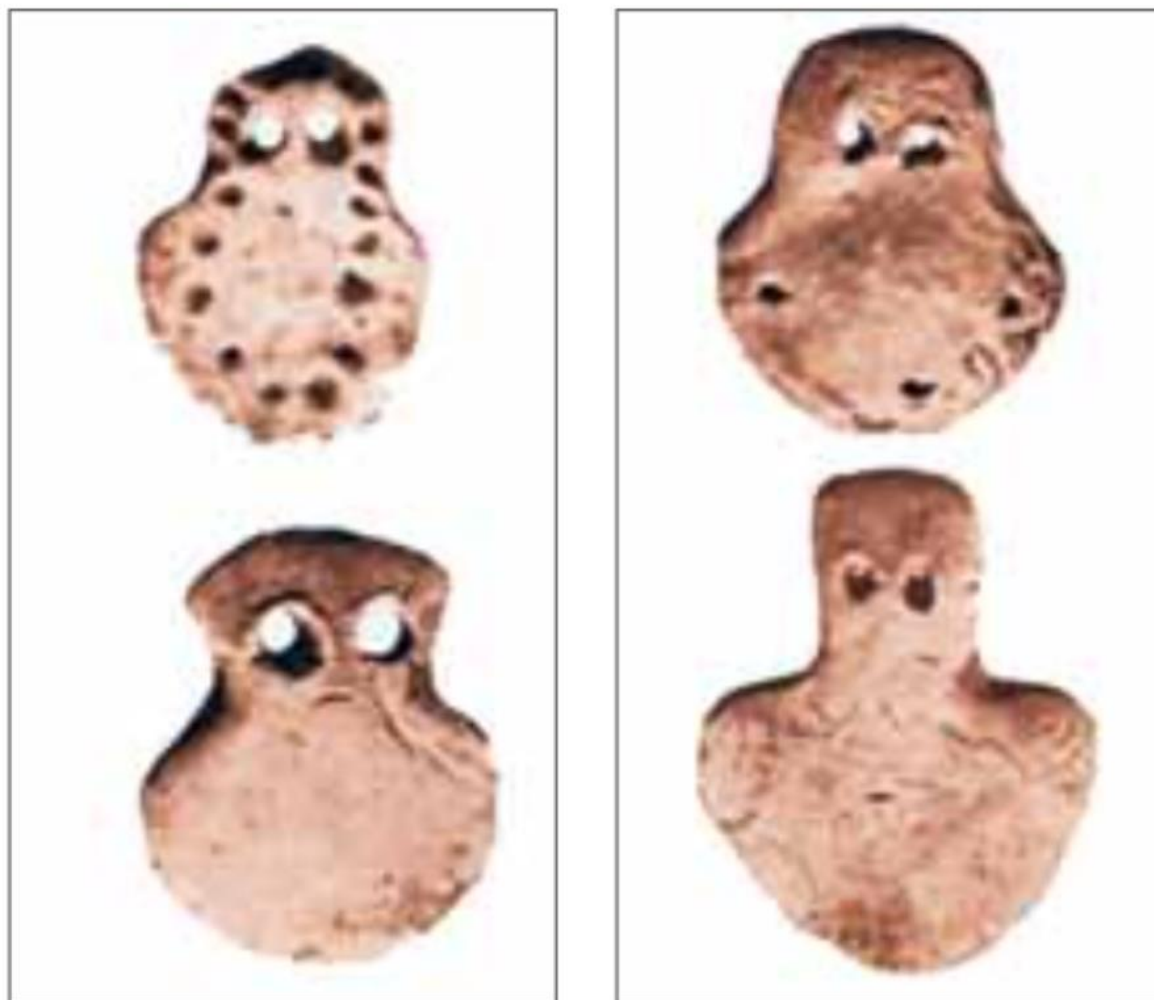

Рис. 59. Теракотові антропоморфні амулети з поселення Хебешешть.

(за Вл. Думітореску)

Рис. 60. Поховання з Олександрівського кургану.

Рис. 61. Намисто з поховання 34 Олександрівського кургану. Дослідження
Петренка В.Г. та В.В. Бейлекчі, 1993 р.

(Одеській археологічний музей)

Рис. 62. Браслети з поховання 34 Олександрівського кургану. Дослідження
Петренка В.Г. та В.В. Бейлекчі, 1993 р.

(Одеській археологічний музей)

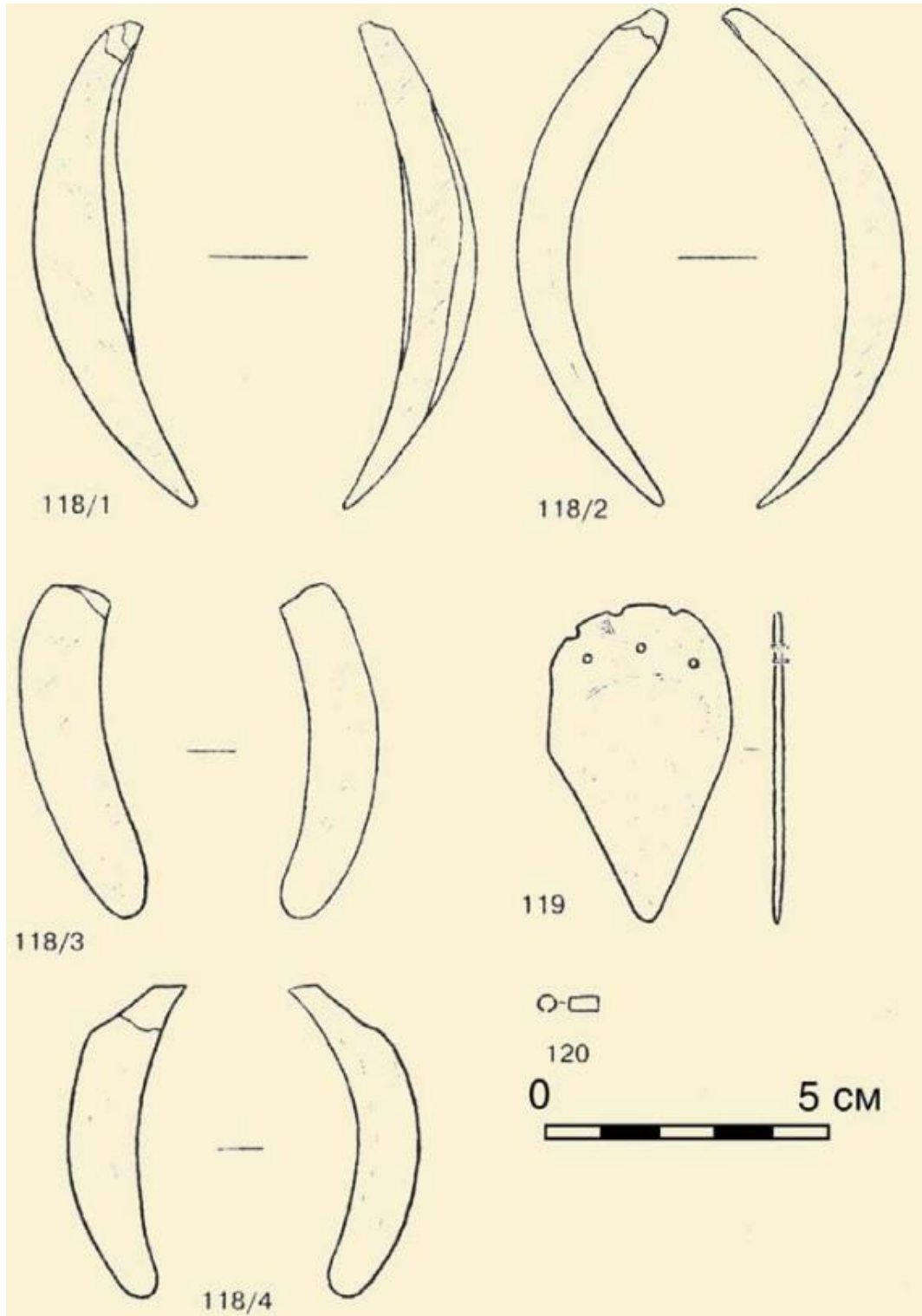

Рис. 63. Інвентар із сакрального поховання жінки. Більшівці, ур.Кути.

(за Т.М. Ткачуком)